

Уметноста на преживувањето

*Интерсекциски нееднаквости
во социјалната заштита во Македонија*

Резултати од емпириско истражување

Оваа страница е намерно оставена празна.

Уметноста на преживувањето

Интерсекциски нееднаквости во социјалната заштита во Македонија

- Резултати од емпириско истражување -

Институт за европска политика - Скопје, 2016

Наслов на публикацијата:
Уметноста на преживувањето: Интерсекциски нееднаквости во социјалната заштита во
Македонија - Резултати од емпириско истражување

Наслов на оригиналната публикација:
The Art of Survival: Intersecting Inequalities in Social Protection in Macedonia - Results of an
Empirical Inquiry

Авторки:
М-р Билјана Котевска
М-р Елена Анчевска
Д-р Симонида Кацарска

Превод:
Ана Василева

Лектура:
Весна Грозданова

Издавач:
Институт за европска политика - Скопје

Година:
2016

За издавачот:
Д-р Малинка Ристевска-Јорданова

Дизајн:
Саша Павловиќ

Фотографија:
Алексеј Утемов

Печатење:
Гаја Дизајн

Каталогизација

КОТЕВСКА, Билјана Уметноста на преживувањето : интерсекциски нееднаквости во социјалната заштита во Македонија : резултати од емпириско истражување / [авторки Билјана Котевска, Елена Анчевска, Симонида Кацарска ; превод Ана Василева]. - Скопје : Институт за европска политика, 2016. - 138 стр. : илустр. ; 30 см

Насл. стр. на припечатениот текст: The art of survival: intersecting inequalities in social protection in Macedonia : results of an empirical inquiry / Biljana Kotevska, Elena Anchevska, Simonida Kacarska. - Обата текста печатени во спротивни насоки. - Текст на мак. и англ. јазик. - Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 68-[73] ; Bibliography: стр. [59-64]

ISBN 978-608-4702-22-1

1. Анчевска, Елена [автор] 2. Кацарска, Симонида [автор]. - I. Kotevska, Biljana види Котевска, Билјана

а) Социјална заштита - Родови аспекти - Македонија б) Социјална политика - Дискриминација - Македонија

COBISS.MK-ID 100700682

Дисклејмер

РППИ промовира истражувања во општествените науки во Западниот Балкан (Албанија, Босна и Херцеговина, Косово, Македонија, Црна Гора и Србија). Истражувањата во општествените науки го помагаат разбирањето и идентификувањето на конкретните реформски потреби на земјите од регионот, како и идентификувањето на долготрајните импликации на решенијата кои се донесуваат во врска со јавните политики. Истражувачки и истражувачите добиваат поддршка преку истражувачки грантови, методолошки и тематски тренинзи, како и создавање на можности за регионално и меѓународно вмрежување и менторство. РППИ е координирана од Меѓуфакултетскиот институт за Централна и Источна Европа (ИИЦЕЕ) при Универзитетот во Фрајбург (Швајцарија). Програмата е целосно финансирана од Швајцарската агенција за развој и соработка (СДЦ), Федерален оддел за надворешни работи.

СОДРЖИНА

ВОВЕД	7
1. МЕТОДОЛОГИЈА И МЕТОДИ.....	10
2. ИНДИВИДУАЛНО НИВО.....	14
2.1. ПРИЗНАВАЊЕ НА ТЕЛЕСНАТА СПОСОБНОСТ.....	15
2.2. ПРОБИВАЊЕ НИЗ ЖИВОТОТ.....	19
2.3. ОБЕЗБЕДУВАЊЕ НА ИДНИНАТА НА ДЕТЕТО/ШТИТЕНИКОТ.....	23
2.4. БОРБА ЗА ГОЛ ОПСТАНОК.....	26
2.5. НАДМИНУВАЊЕ НА НАСИЛНИ ВРСКИ.....	28
2.6. ПОТПИРАЊЕ НА СЕМЕЈНА ПОДДРШКА.....	30
3. СИМБОЛИЧКО НИВО.....	33
4. СТРУКТУРНО НИВО.....	38
5. ИНТЕРСЕКЦИОНАЛНОСТ НИЗ НИВОАТА И КАТЕГОРИИТЕ.....	45
6. АДРЕСИРАЊЕ НА ИНТЕРСЕКЦИСКИТЕ НЕЕДНАКВОСТИ ВО СОЦИЈАЛНАТА ЗАШТИТА.....	53
ЗАКЛУЧОК.....	65
БИБЛИОГРАФИЈА.....	68

Оваа страница е намерно оставена празна.

Вовед

Социјалната заштита и социјалната држава многу години беа во фокусот на академскиот свет, креаторите на политики, граѓанските организации (НВОи) и на активистите. Како вистинско борбено поле меѓу моќта и принципите, потребите и приоритетите – социјалната заштита беше изучувана од повеќе перспективи – од перспектива на донесувачите на политики, меѓународните финансиски институции, НВОите, адвокатите и академиците што работат во областа човекови права, актерите кои се занимаваат со развој, со безбедност, итн. Листата е предлога за да се споменат сите. Само неколку студии за социјалната заштита се спроведени од корисничка перспектива. Тие во голема мера се фокусираат на квантификација на потребите и се раководени од прашањата што произлегуваат од постојните системи во обид да се направи нивна проценка со силен едностран пристап, кој подразбира фокус на одвојување на корисниците (на пример, да биде консултиран/а бидејќи е жена, или припадник на немнозинска група, или лице со попреченост). Всушност, вака се скроени повеќето студии кои се однесуваат на социјалната заштита.

Таквите истражувања го потпомагаат мапирањето на генералниот контекст во Македонија после нејзиното осамостојување во 1991 година, кога општеството почна со политички, социјални и економски промени. Трансформациите на социјално-економско-политичкиот систем резултираа со високи стапки на невработеност, понизок животен стандард и со зголемена изложеност на ранливост кај голем дел од сопствените граѓани. Светската банка известува дека скоро половина од македонското население живее во сиромаштија.¹

Но, според други извори, бројките се повисоки и достигнуваат дури 30.9%. Беше пресметано дека процентот на невработеност ќе достигне 25.5%² во 2015 година. Жените заработуваат за 12.5% помалку од мажите за работа што има еднаква вредност, а јазот се зголемува со намалување на степенот на образование; имено, се зголемува на 28.4% за лица без формално образование или без основно образование. Жените се за 17.3% помалку платени од мажите за работи што имаат еднаква вредност, а се со исти степени на искуство или на образование.³

Но, и покрај вознемирувачките бројки, постојат многу малку студии што ги инволвираат гледиштата на лицата кои живеат на маргините на општеството. Едностранниот пристап кој постојано се применува има ограничен потенцијал да ги предизвика постојните односи на моќ бидејќи корисниците се консултирани само при обид малку да се

1 Светска Банка, „Ниво на сиромаштија по глава на жител на националните линии на сиромаштија (% од популацијата),“ “Poverty headcount ratio at national poverty lines (% of population)” веб-страницата на Светска банка <<http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC/countries/MK?display=graph>>, Последен ден пристапено: 25.11.2015.

2 “Државен завод за статистика, Индикатори,” Вебстраница на Државниот завод за статистика, http://www.stat.gov.mk/KlucniIndikator_i_en.aspx, Last accessed: 26.11.2015.

3 Извор: Finance Think, *EdPlako Application*, <<http://www.edplako.mk/истражувања/>>.

модификува или коментира на самиот, постоен, систем. Ограничувањето се состои во тоа што не се земаат предвид искуства доживевани од страна на корисниците на социјалните системи на заштита, притоа оставајќи ги комплексните реалности на секојдневното живеење надвор од доменот на познатото. Ова претставува огромен јаз во постојното знаење, нешто што нашата студија се обидува да го пополни преку употребата на интерсекцискиот пристап во изучувањето на полето на социјалната заштита.

Интерсекционалноста претставува предизвик и фокус на феминистичките академски работнички и работници веќе неколку децении и, потпомогнати од други академски работнички и работници кои релативно брзо започнаа да ја применуваат, интерсекционалноста станува „најважниот теоретски придонес што женските студии, во соработка со други поврзани области, го имаат направено досега“⁴. Интерсекционалноста отвора можности за изучување на многу сегменти од реалноста на недостатоците, односите на моќ, привилегиите и исклучувањето надвор од едностранот пристап и тоа на повеќе нивоа (индивидуалното, симболичкото и структурното ниво). Тоа е еден предизвикувачки пристап, но и пристап кој и самиот е предизвикуван. Академските работнички и работници се имаат впуштено во сериозна критика на интерсекционалноста и како теорија и како и методологија, а и во однос на тоа како таа се применува во практиката од страна на истражувачите.⁵

Токму поради тоа што интерсекционалноста дозволува изучување на односите на моќ, како и на предностите и на неповолностите, ја одбравме како поле во рамки на кои го сместивме нашиот истражувачки проект „(Не)еднаквостите во социјалната заштита: Повеќеслојна анализа на интерсекционалноста во обезбедувањето социјална помош – Компаративна студија „спроведен во две постсоцијалистички држави – Македонија и Босна и Херцеговина. Ние ја разбираме интерсекционалноста како систем на „интеракции помеѓу општествени структури, симболички претставувања и идентитетски конструкции кои создаваат нееднаквости, а се спречифични во контекстот, тематски ориентирани и неразделно поврзани со општествената практика“.⁶ Целта на нашето истражување беше да се изучува социјалната потреба од интерсекциско гледиште, преку идентификување и мапирање на динамиките и карактеристиките на односите на моќ како потенцијални извори на нееднаквости, и да се види на кој начин истите тие се потврдуваат, се одржуваат и се реконструираат, или се ублажуваат или елиминираат на индивидуално, симболичко и структурно ниво, како и да се изучи интеракцијата меѓу овие нивоа. Понатаму, нè интересираше како политиките за социјална заштита во Македонија ги адресираат повеќекратните нееднаквости на лицата што се или би требало да бидат кориснички или корисници на системот на социјална заштита, со посебен фокус на интерсекциските нееднаквости, какво влијание тоа има врз животите на овие лица и како тоа може да се подобри.

Нашите наоди укажуваат дека, сечејќи се, категориите на нееднаквости продуцираат разновиден спектар на самоидентификувани потреби и стратегии за справување. Ова ќе биде прикажано преку шесте групи за кои се пишува подолу. Наративите на

4 Лесли МекКал, „Комплексноста на интерсекционалноста“ [The Complexity of Intersectionality], *Знаци: Списание за жени во културата и во општеството* Вол.30 Бр.3. (2005): 1771.

5 Последен неодамнешен преглед може да се најде во: Вивиан М. Меј, *Во потрага по интерсекционалноста, Вознемирувачко доминантна имагинарност* [Pursuing Intersectionality, Unsettling Dominant Imaginaries] (Нју Јорк: Ратлиц, 2015).

6 Габриел Винкер и Нина Дегел, „Интерсекционалноста како повеќеслојна анализа: Справување со социјална нееднаквост“ [Intersectionality as multi-level analysis: Dealing with social inequality], *Европско списание за женски студии* Вол. 18 Бр. 1 (2011), 54.

интерјуираните откриваат огромно незадоволство од системот на социјална заштита затоа што тој не успева да ги адресира нивните основи потреби, но уште повеќе поради фактот што тој има казнив карактер. Понатамошното испитување на системот на социјална заштита сугерира дека постојната рамка на применети политики (барем декларативно) прави почетни чекори кон препознавањето на постоењето на интерсекциските нееднаквости на лицата што се или би требало да бидат кориснички или корисници на системот на социјална заштита. И покрај тоа, потребни се понатамошни напори за да се проценат и адресираат постојните ранливости на лицата што се наоѓаат на пресеците на различните категории на нееднаквости.

Овој труд известува за наодите од делот од истражувањето спроведено во Македонија. Тој е структуриран на следниот начин: прво - известуваме за методологијата и за методите што се употребени со цел да се спроведе истражувањето и за тоа како разбираме дел од термините што ги користиме често во нашата студија.⁷ Потоа, се фокусираме на наодите на индивидуално, симболичко и на структурно ниво, проследено со испитување на интерсекциите меѓу овие две, односно меѓу категориите и нивоата. Наодите од интерсекциската анализа на постојните закони и политики во полето на социјалната заштита се прикажани во последниот дел. Сите наоди се резимирани во делот Заклучоци. Овој дел се затвора со препораки дадени од нашите испитаници. Љубезно ги упатуваме нашите читатели кон документот „Кратка информација за применети политики: Што стои на крстопатот?“ за детален увид во сите дадени препораки.⁸

7 Поради просторните ограничувања, овој труд не вклучува преглед на теоретската рамка. Наместо тоа, читателките и читателите љубезно се упатуваат да го консултираат Поглавјето I од нашата колекција на работни трудови, кој може да се најде на вебстраниците на нашите две организации: www.epi.org.mk и www.analitika.ba.

8 Може да се најде на вебстраната на ЕПИ: www.epi.org.mk.

1. Методологија и методи

Животните искуства лежат во епистемолошките основи на феминистичките студии, од каде што потекнува интерсекционалноста, или, пак, како што тоа го кажува Меј, инволвирање со „социјалната локација на познавачите на интимно или лично ниво и во едни пошироки макрополитички рамки“⁹. Онтолошките основи, пак, „ја објаснуваат многуслојната и сложена субјективност, ја реконцептуализираат иницијативноста и истовремено служат и за привилегирање и за угнетување“¹⁰. Ова се основите на кои почива нашиот истражувачки дизајн.

Си ги поставивме следните две главни прашања:

П1: Кои категории на нееднаквости може да се идентификуваат како формативни за животните искуства на лицата што се, или би требало да бидат, кориснички или корисници на системот на социјална заштита, вклучително и нивните искуства со симболичкото и со структурното опкружување, доколку се земат предвид самоидентификуваните секојдневни потреби и стратегии за справување?

П2: Дали постојните системи за социјална заштита во двете земји ги вклучуваат и/или адресираат категориите на нееднаквости на лицата што се, или би требало да се, корисници на системот за социјална заштита, во согласност со наодите од П1? Што ни кажува ова за потенцијалот на системот да се справи со нееднаквостите, и како може ова да се подобри?

Со цел да го одговориме првото прашање, го применивме моделот за повеќеслојна интерсекциска анализа на Габриел Винкер и на Нина Дегел. Овој модел предлага осум чекори за анализирање на податоците, кои може да се повторуваат онолку пати колку што е потребно; редот на чекорите не е пропишан. Чекорите 1 - 4 се однесуваат на поединечни случаи, додека од чекор 5 се оди од поединечен случај кон споредување и групирање. Овој модел нуди можност за да се погледне во индивидуалното, симболичкото и структурното ниво, како и во интерсекцијата на овие три нивоа. Започнавме со длабински поглед во секојдневните животи на лицата што се, или би требало да бидат, кориснички или корисници на системот на социјална заштита со цел да идентификуваме категории на нееднаквост поврзани со нивните самоидентификувани основни потреби и стратегиите за справување што тие

9 Вивиан М. Меј, *Во потрага по интерсекционалноста, Вознемирувачко доминантна имагинарност* [Pursuing Intersectionality, Unsettling Dominant Imaginaries] (Њу Јорк: Патлиц, 2015), 34.

10 Ibid, 34.

Дијаграм бр. 1: Истражувачки процес

ги користат за да ги надминат потешкотиите. Појдовна премиса е дека различните форми на исклучување и на недостатоци предизвикуваат специфични нееднаквости што различно се манифестираат во животните искуства на испитаничките и на испитаниците.

Прво, ги разгледуваме начините на кои комбинираниите, наместо кумулативните, ефекти на овие категории на нееднаквости креираат специфични реалности и секојдневни практики во животите на лицата што се, или би требало да се бидат, кориснички или корисници на системот на социјална заштита во Македонија. Беа интервјуирани триесет и три лица што се, или би требало да бидат, кориснички или корисници на системот на социјална заштита; тие ни дадоа можност да дознаеме повеќе за нивните животни реалности. Нашите испитанички и испитаници се разнолика група составена од лица со попреченост, негувателки и негуватели на лица со попреченост, самохрани родителки и родители, бездомни лица, ЛГБТИК лица и жени што преживеале семејно насилство.

Второ, преку наративите на испитаничките и на испитаниците, се обидуваме да добиеме информации за нормите, вредностите и за идеологиите кои испитаничките и испитаниците ги овоплотуваат, одржуваат или одбиваат. Бидејќи овие симболични претставувања не постојат во вакуум, ние анализираме медиумски прилози што се однесуваат на нашата тема од интерес и спроведовме дискусии со фокус-групи составени од некорисници на системот на социјална заштита, со цел да ги откриеме доминантните норми, идеологии и претставувања што постојат во македонското општество.

Трето, со цел да се разбере односот на испитаничките и на испитаниците со општествените структури, беа разгледувани искуствата и перспективите на лица што се, или би требало да бидат, кориснички или корисници на системот на социјална заштита наспроти постојните документи за применети политики и, пред сè, законите, политиките и стратегиите од областа на социјалната заштита.

Дали социјалната заштита ги таргетира интерсекциските нееднаквости и на кој начин беше главниот фокус на нашето второ истражувачко прашање. Ова прашање го одговоривме со помош на анализа на законите и политиките наспроти квалитативните критериуми на Ломбардо и Агустин за оценување на интерсекционалноста во родовите политики на Европската унија (ЕУ)¹¹, кои ги надополнивме со предлогот за проверување дали политиката го применува трансформативниот пристап во однос на интерсекционалноста на Ломбардо и на Верлу, односно колку политиките се „родови“, како и дали политиката во прашање ја избегнува стигматизацијата на луѓето и на групите во различните точки на интерсекциите.¹² Го објаснуваме овој пристап подетално во соодветниот дел подолу.

Конзистентно ги користевме следните термини со следните значења:

Интерсекционалност: Систем на „интеракции помеѓу општествените структури, симболичките репрезентации и идентитетските конструкции што креираат нееднаквости и се специфични во однос на контекстот, тематски ориентирани и нераскинливо поврзани со општествената практика“.¹³

Род: Ја вклучува машко-женската бинарност и нивната нормализација, вклучително и „природната“ хетеросексуалност на родот и на родовите врски, т.е. хетеронормативноста.¹⁴

„Раса“: Социјален конструкт кој е резултат на нормализацијата и на припишувањето на квалитет на „природно“ на постојните односи на моќ и на доминација, на основа на наводни природни (генетски и телесни) разлики, но кој, всушност, е заснован на симболизам и е резултат на односите на моќ, што постојат во општеството.¹⁵

Тело: Производ на културата, што е резултат на перцепции и на поимање а не на природа, и го вклучува во себе потенцијалот за механичко, генетско и друго менување, насочено кон зголемување на „телесните можности“ за постигнување на „перформативност“.¹⁶

11 Емануела Ломбардо и Лизе Роландсен Агустин, „Врамување на родовите интерсекционалности во Европската Унија: Какви се импликациите за квалитетот на интерсекционалноста во политиките?“ [Framing Gender Intersections in the European Union: What Implications for the Quality of Intersectionality in Policies?] *Социјални политики: Меѓународни родови студии, Држава & Општество*, (2011). 488-512.

12 Емануела Ломбардо и Мајке Верлу, „Институционализирање на Интерсекционалноста во Европската Унија? Политика, развој и оспорувања“ [Institutionalising Intersectionality in the European Union? Policy Developments and Contestations] *Меѓународно феминистичко политичко списание Вол. 11 Бр. 4* (2009).

13 Габриел Винкер и Нина Дегел, „Интерсекционалноста како повеќеслојна анализа: Справување со социјална нееднаквост“ [Intersectionality as multi-level analysis: Dealing with social inequality] *Европско списание за женски студии Вол. 18 Бр. 1* (2011), 54.

14 Инспирирано од: Ibid, 55, 64.

15 Инспирирано од: Ibid, 55.

16 Инспирирано од: Ibid, 55-56.

Класа: Вклучува социјално потекло, културни ресурси здобиени преку образование и занимање, како и ресурси што произлегуваат од општествените врски и контакти; тоа вклучува и процес на „натурализација“ на класата, видена во верувањето во мобилноста и можноста за искачување по класната скала преку лично подобрување и оптимизација.¹⁷

Социјална заштита: Клучна компонента на социјалната политика која спречува, управува со ситуации и ги надминува истите, кои негативно влијаат на благосостојбата на луѓето и „им помагаат на поединците да го одржат нивниот животен стандард кога се соочуваат со непредвидени ситуации како што се болест, мајчинство, попреченост или длабока старост; пазарни ризици, како, на пример, невработеноста; како и економски кризи или природни катастрофи“.¹⁸

Социјална помош: Вид социјална заштита кој, сфатен низ неговото потесно и функционално-дефинирано значење, го опфаќа обезбедувањето на минимален доход како средство за спречување сиромаштија.¹⁹

17 Инспирирано од: Ibid, 55.

18 Истражувачки институт за социјален развој на Обединетите нации, *Борба со сиромаштијата и нееднаквоста: Структурна промена, Социјална политика и политики* [Combating Poverty and Inequality: Structural Change, Social Policy and Politics] (Женева: UNRISD, 2010), 135.

19 Томас Бале, Михаела Фајфер и Клаус Вендт, „Социјална помош“ [Social Assistance] Францис Г. Кастел и други (уредници), *Прирачник на Оксфорд за Социјалната Држава* (OUP 2010), 448.

2. Индивидуално ниво

Добро е познато дека нееднаквостите се генерираат преку интеракција и интерсекција на лични карактеристики и односи на моќ. Нивните резултати ги оформуваат преживеаните искуства и секојдневните реалности на нашите испитанички и испитаници. Понатаму, интерсекцијата на категориите на нееднаквости однапред ги определуваат достапните стратегии за справување со нив и ја попречуваат способноста да ги задоволат основните потреби. Следниот дел се фокусира на интерсекциите и на меѓусебните зависимости на категориите на нееднаквости на индивидуално ниво што произлегуваат од податоците собрани од интервјуата со лицата што се, или би требало да бидат, корисници на социјалниот систем на заштита.

Користејќи го моделот на Винкер и на Дегеле за повеќеслојна анализа,²⁰ ние ги анализираме податоците од интервјуата следејќи пет чекори. Прво, се обидовме да ги разбереме идентитетските конструкции на испитаничките и на испитаниците преку барање маркери на припадност и на „другоста“ и преку идентификување на категории на разликување што служат како “себепозиционери“. Второ, идентификувавме симболички репрезентации како, на пример, норми, вредности и доминантни идеологии што влијаат на животот на нашите испитанички и испитаници. Некои од симболичките претставувања, што служат како себепозиционери, беа отворено изразени од страна на испитаничките и на испитаниците, додека, пак, други остануваа невидливи во своето изразување, но, сепак, јасно можеше да се идентификува дека имале улога во оформувањето на сопствениот светоглед и на искуствата. Трето, разгледавме и во каква врска се нашите испитанички и испитаници со воспоставените општествени структури, како на пример институциите, законите и политиките. Во четвртиот чекор ги идентификувавме социјалните категории на разлики на сите три нивоа – индивидуалното, симболичкото и структурното ниво, со цел да ги разоткриеме најважните предметни конструкции за секој испитаник поединечно. Како што е предложено од страна на Винкер и на Дегеле, ја забележувавме појавата на категории на неколку нивоа како маркери од висока важност. Конечно, откако ги идентификувавме најзначајните индивидуални предметни конструкции, ги групиравме и ги споредивме. Овие групи беа конструирани врз основа на социјалните практики поврзани со нашите димензии на анализа - самоидентификуваните потреби и стратегии за справување на испитаничките и на испитаниците. Групите рефлектираат најголема внатрешна хомогеност и најголемата надворешна хетерогеност.

Шесте групи презентирани во табелата 2.2 се исходот на овој аналитички процес. Овие групи се дискутирани подетално во следните делови. Секој дел објаснува кои се испитаничките и испитаниците вклучени во зададената група, кои се нивните

Табела 2.1: Видови односи меѓу двете димензии на анализа (самоидентификувани потреби и развиени стратегии за справување)

Групи	Испитанички/ци [псевдоними]	Самоидентификувани потреби	Стратегии за справување
Признавање на телесната способност	Орхан, Беким, Јадранка, Дрита, Драгана, Петар, Фатмир	Да се биде препознаен како вреден член на општеството	Активен ангажман во граѓанското општество и барање (јавно) вработување
Самоснаоѓање во животот	Стојан, Марина, Сташа	Никаква финансиска или друга поддршка	Целосно потпирање на себеси
Обезбедување на иднината на детето/штитеникот или штитеничката	Бети, Петра, Виолета, Стефан, Ирена, Сашо, Блага, Лутвија, Арта, Душанка	Дете/штитеник	Организирање на целиот свој живот околу штитеникот
Борба за гол опстанок	Рамиз, Мерсиха, Сенад, Ненад, Стојна, Горан, Ана	Борба за спојување крај со крај	Мноштво стратегии за справување со цел да се обезбедат основните потреби како храна за себе и за семејството
Надминување на насилни односи	Марија, Павлина	Насилни врски	Поддршка од семејството/децата за справување со насилни односи
Ослонување на семејната поддршка	Фитим, Сенада, Ива, Нина	Перцепција за целосна неможност за работа	Семејна поддршка

самоидентификувани секојдневни потреби и какви стратегии за справување имаат развиено за да се соочат со своите секојдневни потреби. За безбедно да се зачува нивната анонимност, за сите испитанички и испитаници се користени псевдоними.

2.1. Признавање на телесната способност

Првата група се состои од седум лица со стекнати попречености, чијашто првична идентификувана потреба е признавање на нивната телесна способност. За оваа група, потрагата по таквото препознавање се манифестира во обидите да се вклучат во (формалната) економија и се материјализира во специфична форма на иницијативност поврзана со нивниот активизам во врска со попреченоста.

Сите испитанички и испитаници од оваа група имаат стекната попреченост,²¹ што резултира со нивно конструирање на себството, првенствено преку нивната попреченост. Сепак, нивните искуства во врска со попреченоста не може да се генерализираат бидејќи секое од нив е уникатно и посебно. Оваа шареноликост е одразена во нивниот пристап кон попреченоста и значењата што ги придаваат на истата, а кои се повеќеслојни и нијансирани. На пример, Орхан, лице со попреченост во видот, се претставува себеси како „еднаков со видните“. Спротивно на тоа, други се идентификуваат самите себе со помагалото што го користат до тој степен што предметот станува персонификација на поединецот. Драгана, на пример, се именува себеси и другите лица што користат колички како „ние, количките“.

Попреченоста е примарниот идентитетски маркер, додека, пак, „здравите“ лица - поистоветување со способни тела, ги сочинуваат „другите“, или кажано со зборовите на

²¹ Половина од испитаничките и испитаниците во оваа група се здобиле со попречености како возрасни, додека за преостанатите попреченоста настанала како резултат на несреќи или/и болест како деца.

Петар: „Ти си инвалид, не си здрав“. Дихотомијата „здрав наспроти инвалид“ ја храни нивната борба со доминантната норма за способното тело (тело способно за работа) која што преовладува на симболичкото и на структурното ниво. За испитаничките и за испитаниците на индивидуалното ниво, како и што ќе видиме подоцна преку учесниците во фокус-групите на симболичкото ниво, „здрави“ значи и подобар социјален статус. „Здравите“ лица немаат потреба од социјална заштита бидејќи се со „способни тела“ и се сметаат за способни за ангажирање во активности што генерираат примања. Во оваа смисла, на способноста и на попреченоста се гледа како на директни спротиставености.

Двојството „здрав наспроти инвалид“ се потврдува на структурно ниво, бидејќи двата главни видови социјална помош се дистрибуираат на оние што се работоспособни и на оние што не се работоспособни - приматели на социјална парична помош и приматели на постојана парична помош. Сите лица во оваа група примаат или примале постојана парична помош. За да се прима ваква постојана социјална помош едно лице мора да биде „оневозможено да работи“ и да нема никаков приход (или семејниот приход од сите извори да биде понизок од сумата на постојаната парична помош - 3.677 MKD во 2015 година²²). Главниот критериум за да се продолжи да се прима социјална помош е поврзан со неможноста за работа и немањето никаков или имањето лимитиран приход. Всушност, примањето финансиски средства што не се стекнати на основа социјална помош е основа за прекинување на паричната помош.

Сепак, постои генерален консензус меѓу испитаничките и испитаниците во врска со недоволната сума на социјалната помош. Поради оваа причина, пет од седум испитанички и испитаници (сите жени и двајца од мажите) активно бараат работа и/или се вклучени во неформални економски активности. Дрита, етничка албанска рурална жена, дава услуги на чистење во соседниот град. Јадранка, етничка Македонка со попреченост, прави накит и го продава преку социјалните медиуми; додека, пак, Орхан свири музика на свадби и на други прослави за да врзе крај со крај. Нивните стратегии за справување се предодредени од нивниот род; жените го прават она што се перципира како класична „работа соодветна за жени“ (вообичаено работи со „розова јака“ – англ. pink collar jobs), додека, пак, мажите зависат од задачи што се гледаат како „работи соодветни за мажи“.

Иако социјалната помош ќе им биде укината доколку се вклучат во формална работа, повеќето испитанички и испитаници ја претпочитаат опцијата да работат нешто повеќе отколку да зависат од социјалната помош. Испитаничките и испитаниците во оваа група го одбиваат тврдењето дека се „социјални паразити“, но ја препознаваат потребата за помош врз основа на попреченост. Тие инсистираат дека државата треба да ги направи потребните приспособувања со цел тие да можат да живеат во согласност со нивната целосна телесна способност. Сите тие се соочуваат со проблеми во секојдневниот живот поради непристапните средини во јавните простори:

“Во [родниот град] сите институции се сместени на вториот кат, социјалните служби, агенцијата за вработување, сите ... Со толку многу скали... тие се целосно непристапни.... Некој мора да слезе долу и да му помогне на лицето за тоа да стигне до социјалните служби.

22 Министерство за труд и социјална политика, “Право на постојана парична помош”, Вебстраница на Министерство за труд и социјална политика http://www.mtsp.gov.mk/uslugi-ns_article-pravo-na-postojana-paricna-pomosh.nspх, Последно пристапено на: 27.11.2015

Само две личности во оваа група не се потпираат на неформални економски активности. Петар е етнички Македонец - татко и сопруг исполнет со чувство на безнадежност кога станува збор за подобрување на неговата состојба поради перципираната неможност да се ангажира на пазарот на трудот. Слично, Беким, еден од испитаниците етнички Албанци со попреченост, исто така се доживува себеси како неспособен за работа и во голема мера се ослонува на паричната помош која што ја добива од својот брат. Сепак и двајцата мажи потврдија дека државата треба да прави повеќе во однос на обезбедување разумно приспособување со цел тие да можат да функционираат автономно колку што е можно повеќе.

Сите испитанички и испитаници ја препознаваат возраста како важен фактор кој влијае на нивната можност да ја подобрат својата состојба. Слично на тоа, претходните студии забележуваат дека дискриминацијата базирана на возраст е во принцип доминантна во вработувањето и во работните односи.²³ Според Анкетата „Барометар за еднакви можности“, скоро 40% од анкетираниите веруваат дека дискриминацијата на основа на возраст е многу честа во земјата и дека се перципира како петти најзастапен основ за дискриминација, по политичката припадност, етничката припадност, сексуалната ориентација и попреченоста.²⁴

Во нивните наративи, испитаничките и испитаниците зборуваат за недостигот од работни места за „младите луѓе“, додека постарите воопшто да не се споменуваат, што зборува за тешките економски услови во земјата. Помалите градови и села се посебно погодени од недостигот од можности за вработување. Како што кажа Драгана:

“Тие не вработуваат здрави луѓе, па камоли инвалиди... а и да сакаат да ме вработат, воопшто нема работни места во [нејзиниот роден град].”

Значителни родови разлики се, исто така, присутни во оваа група. Во однос на нивните брачни статуси, во моментот сите жени се сами (сингл) (една е разведена, една разделена, и една никогаш не се омажила) и живеат сами или заедно со членови на нивните родителски семејства. Четворицата мажи, пак, се во брак и живеат со своите жени и деца. Ниту една од жените во оваа група нема биолошки деца. Претходни истражувања забележале дека жените со попреченост се во голема мера перципирани како „асексуални и неспособни да живеат со партнер[/ка] и да бидат мајки“.²⁵ Можен извор на ова гледиште е дека мајките се лицата што се грижат за останатите, а гледиштето е дека жени со попреченост не може да бидат, особено не во околности на недостиг од јавни служби, кои би ги поддржале во преземањето таква улога.²⁶ Ова може да биде дополнителен товар за нашите испитанички бидејќи, во македонскиот контекст, мајчинството претставува ценет општествен статус. Понатаму, една жена не се смета за „комплетна“ ако таа го нема искусено „благословот“ на мајчинството. Женскоста во голема мера се поистоветува со мајчинството, бидејќи се смета дека тоа е она што дава значење на женското постоење и цел во животите на жените.²⁷

23 Беким Кадриу и Бујар Ахмети, „Дискриминација на основ на возраст во Република Македонија и пристапот на Уставниот Суд.“ Академско списание за интердисциплинарни студии, (2015), 244.

24 Јасмина Михајловска и Миша Поповиќ, *Барометар за еднакви можности* (Скопје: Македонски Центар за меѓународна соработка, 2013), 11.

25 Европски форум за попречености, Втор Манифест на права на жените и девојките со попречености во Европската унија: *Прирачник за активисти и креатори на политиката* [2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union] (Генерално собрание на европскиот форум за попречености, 2011).

26 Ружица Бокшич и други, „Секојдневниот живот на лицата со попреченост во Словенија“ [Everyday Life of Disabled Persons in Slovenia], *Социолошка ревија Вол.39, Бр.4* (2008), 251-265.

27 Илка Тхејсен, *Чекајќи ја Македонија: Идентитетот во променливиот свет* [Waiting for Macedonia: Identity in a Changing World] (Питерборо, Онтарио.: Broadview Прес, 2007).

Една од жените има преземено мајчински обврски за помладите членови на семејството. Животната приказна на Јадранка е означена од неколку трагични настани. Таа преживеала сообраќајна незгода во која што го загубила партнерот и можноста за одење. Непосредно потоа, ја изгубила и нејзината мајка. Борејќи се за снаоѓање во секојдневниот живот во количка, таа презела грижа за внука и (откако нејзината постара сестра и го оставила детето) кога таа имала само шест месеци. Негователската улога е клучна во формирањето на нејзиниот идентитет. Освен неа, сите други испитанички и испитаници имаат обезбедено домување. Јадранка се обидува да обезбеди социјално домување за неа и за внука и:

“Би сакала моето девојче да е безбедно...во времето кое сè уште го имаме заедно додека таа да се омажи... Посакувам подобро да си ги живееме животите.

Без исклучок, мажите во оваа група се гледаат себеси како хранители во своите семејства. Нивните сопружнички ја преземаат улогата на грижа за семејството. Жените, пак, или се самоиздржуваат или, пак, имаат помош од друго женско лице од семејството, што значи работите поврзани со неа, во принцип, ги вршат жените. Освен тоа, жените во оваа група се помалку формално образовани од мажите. Само Јадранка има завршено средно образование, додека другите жени не продолжиле да се школуваат по завршувањето на основното образование. За споредба, Орхан има универзитетска диплома, а другите тројца мажи имаат завршено средно образование.

Експлицитна интерсекција на етницитет, попреченост и место на живеење е идентификувана во животното искуство на Дрита - етничка Албанка која живее во село и се соочува со многу пречки поврзани со мобилноста. Таа забележува дека луѓето „со способни тела“ во нејзина околина неволно и даваат помош бидејќи ја сметаат попреченоста за срамна:

“Имам поминато шестнаесет операции и луѓето зјапаат ако носам нешто кратко во лето. Немам лузни, но сепак се гледа дека сум имала операции. Мислам дека е до менталитетот; луѓето не си ја гледаат својата работа и зјапаат. Ако не сакаш да помогнеш, најмалку што можеш да сториш е да не зјапааш.

Дрита го искусува ова поистоветување, особено во нејзиното село, притоа забележувајќи построга стигматизација на попреченоста во руралните области, што, според нејзиното мислење, е сосема спротивно на тоа како луѓето со попречености се третираат во други држави. Слично на тоа, Беким, исто така, споменува подобар третман на лицата со попреченост надвор од државата.

Религијата игра улога за некои од испитаничките и од испитаниците. Фатмир, албански муслиманан, смета дека сообраќајката во која што тој се здобил со попреченост е „Божја волја“. Дополнително, неговите стратегии за финансиско справување се поврзани со припадноста кон конкретна религиска или етничка група. Тој забележува дека џамијата како институција, заедно со заедницата на пријатели и роднини, била многу од помош во собирањето донации за него, со цел тој да може да си ги дозволи медицинските услуги и да врзе крај со крај. Ова му било особено значајно откако му била укината социјалната помош, поради примање дознака од странство.

Во однос на стратегии за справување, позајмувањето е стратегија за справување за тројца од испитаничките и испитаниците (еден маж и две жени), додека, пак, за еден од испитаниците позајмувањето е посакувана, но недостапна, стратегија за справување. Штедењето храна е стратегија за справување која се користи кај две од испитаничките во оваа група, како што го илустрира Драгана:

“Ако купиш еден леб, ќе издржиш најмалку два дена. Ќе купиш конзерви туна (од поголемите) кога се на попуст за да добиеш три за две. Една конзерва ќе измешаш со кромид и ќе ја изедеш пола за појадок, а другата половина завечера.

Спротивставувајќи им се на своите предизвици, сите седум испитанички и испитаници во оваа група играат активна улога во граѓанскиот сектор во Македонија. Поголемиот дел од нив се на одлучувачки позиции во своите организации. Тие преминуваат преку личните потешкотии за да можат да придонесат кон севкупната позитивна општествена промена.

Преку нивната потрага по платена (формална) работа и нивниот активизам во врска со попреченоста, тие активно ги одбиваат општествено наметнатите норми на пасивност и на зависност поврзани со попреченоста. Во својата секојдневна практика, тие континуирано ги предизвикуваат стереотипите за лицата со попречености како пасивни, беспомошни, непродуктивни членови на општеството преку својот активизам и ангажирање на пазарот на трудот. Тие заземаат моќен став и преминуваат преку погореспоменатите стереотипи, но, исто така, тие заземаат став против неолибералното разбирање на продуктивноста и што претставува „способно тело“.

2.2. Пробивање низ животот

За тројцата испитанички и испитаници во оваа група, потпирањето на себе е во центарот на нивното себеидентификување. Тие се доживуваат како луѓе што одговориле со отпорност на премрежја на нивниот пат и употребуваат различни стратегии за справување со цел да се снајдат сами во животот. Оваа група се состои од самохран татко на дете со интелектуална попреченост, трансродна сексуална работничка и самохрана мајка на тригодишно дете.

Стојан е самохран татко и вдовец кој се грижи за своето дете со попреченост. Покрај тоа што ја загубил сопругата, Стојан исто така ја загубил и работата во периодот на транзицијата, поради процесот на приватизацијата; сè уште е формално невработен. Тој останал без родители на млада возраст и не бил во контакт со својот брат неколку години. Стојан ја почнува својата животна приказна вака:

“Доаѓам од село, живеам во град, израснат во бедно семејство. Сам си се школував (...) сè сам. Како бекар, што се вика, сум направија пуно. Сам сам купил стан без родители, пошто ја сам без родители (...) Не барам од никога помош, не сам барал.

Слично и Марина, млада самохрана мајка на тригодишно дете, отфрлена е од своето семејство поради изборот на партнер и поради одлуката да го задржи детето кога забременила. Нејзината одлука да го напушти „неодговорниот партнер“ резултирала со нејзино бездомништво за време на бременоста. Немајќи каде да се обрати за помош,

таа побарала засолниште во една верска институција. Таму нашла безбедно место за да ја помине бременоста до терминот, но и развила хронична болест која ја ограничува да работи на работни места на кои би требало долго да стои на нозе.

Сташа е ромска трансродна сексуална работничка која преживеала разни форми на родово базирано насилство - од семејно насилство па сè до вознемирување на улица. Нејзината животна приказна ги одразува тешкотиите на положбата на Ромите во Македонија, особено во однос на сиромаштијата и на ограничениот пристап до образование, вработување и домување. Таа е родена и израсната во најголемата ромска населба, а го заменила редовното школување со вечерна школа за да добие слободно време како би презела активности за генерирање на финансиски приход. Наведува дека започнала со сексуална работа на возраст од 15 години, како резултат на потрагата по живот надвор од сиромаштијата:

“Бев млада, не размислував, а да ти кажам можеби бев и жена за чоколада со лешници. А таму [во барот] сум јадела чоколада со лешници, многу сум се радувала, што пиев оригинални сокови [...]. Па телефон имам, немав никогаш телефон.

Неможноста на нејзиното семејство да ја разбере флуидноста на нејзиниот родов идентитет и сексуална ориентација се поклопиле со нивното неодобрување на нејзината работа, и довеле до повеќекратно семејно насилство. Дополнително, таа речиси секојдневно била подложена на улично вознемирување. Сташа, исто така, била подложена на структурно насилство поттикнато од полицијата и од институциите:

“[Полицијата] ако дознае дека работиш така па тие ќе те малтретираат, [...] па понекад и ти барат [секс] и тој самиот ќе те искористи за своите глупости, Па после и ќе ти каже ‘па ти си крива што си барала таму’. Ти џабе и да го пријавиш тоа насилство [...] нема тука ни држава ни ништо, нипто... Ако самата не знаеш да се вардиш и да се чуваш џабе ти е и полиција и социјално и не знам што да е, све е џабе.

72.2 % од ромските жени во Македонија имаат искусено домашно насилство.²⁸ ЛГБТИК лицата кои што даваат сексуални услуги се соочени со уште поголема опасност од насилство и од малтретирање.²⁹

За двајцата самохрани родители, работата околу грижата за децата им окупира најголем дел од времето оставајќи им ограничен простор за социјален живот и лична надградба. Слично како третата група испитанички и испитаници, грижата за нивните деца е примарната грижа на овие двајца самохрани родители. За разлика од поголемиот број родители/старатели во третата група, овие испитаничка и испитаник носат дополнителен товар што произлегува од самохраното родителство, притоа морајќи да се грижат и да обезбедуваат сè за децата, а често во недостиг од мрежи за поддршка.

Двајцата самохрани родители добиваат социјална помош, додека социјалната помош на трансродната сексуална работничка била укината бидејќи таа добила мал хонорар на

²⁸ Министерство за труд и социјална политика, *Национална стратегија за превенција и заштита од домашното насилство*, (Скопје, 2012), 7.

²⁹ Кристефер Стојановски и др., “Сето тоа е една голема самотија за мене”: Влијанијата на политиката и општеството на мажите кои што имаат секс со мажи и трансжените во Македонија” *Истражувања за сексуалноста и социјална политика*, (2015).

нејзината банкарска сметка. Во однос на нивното класно позиционирање, сличностите се воочливи поради решеното станбено прашање, кое им носи многу гордост и намалува голем дел од грижите на сите тројца испитаници.

Во однос на домувањето, самохраната мајка е во најнезавидна состојба од сите тројца. Таа во моментов живее со своите родители, но во неколку наврати во минатото, при повремените конфликти, тие ја бркале од домот.

Сите тројца испитаници се потпираат на повремено давање неформални услуги. Сташа, трансродната сексуална работничка, се потпира на сексуалната работа, фризерски услуги и повремени работи за граѓански организации. Таа успеала да заштеди за мала куќа, сосема сама, работејќи во странство пред извесно време. Таа куќа е нејзината најголема гордост, бидејќи за неа заштедила целосно сама. Додека неговото дете е во дневниот центар, Стојан, самохраниот татко, дава кројачки услуги и такси-услуги, а помага и на постари луѓе да дојдат до болници и други места и обратно. Остатокот од неговото време е целосно окупирано со грижата околу детето. Сите овие обврски не му оставаат на Стојан време за ништо друго. Сето ова, што некои би го нарекле „временска сиромаштија“ (“time poverty”), резултирало во прекинување на врските со својот брат. Тој нè информираше дека неговиот брат и неговото семејство престанале да го посетуваат откако тој не успеал да ја возврати посетата неколку пати, притоа велејќи дека тие едноставно не можат да разберат колку време и ресурси за него претставува таквата посета.

Марина, самохраната мајка, активно бара „какво било вработување“, но има потешкотии да најде, како уметничка со постдипломски студии во земја со висока стапка на невработеност. Освен обврските околу грижата за детето, и болеста не и дозволува да се вработи на место каде што ќе треба да стои на нозе подолго време. Сепак, таа е многу успешна во развивање стратегии за обезбедување на основните потреби. На пример, не користи јавен транспорт и секаде пешачи со цел да заштеди, купува храна на попуст и обезбедува облека за нејзиниот син од Фејсбук-групи, каде што родители си разменуваат детски алишта. Порано често посетувала културни настани, но по раѓањето на нејзиното дете дури и настаните со најевтини билети и се недостапни:

“Пред неколку месеци, еден бенд кој навистина ми се допаѓа беше во градот, но не можев да си дозволам да одам. Цената на билетот и превозот беа премногу за мене.

Во оваа група телото е извор на нееднаквости за сите испитанички и испитаници, но на многу поразличен начин кога тоа се споредува со првата група, како и внатре во самата група. Поради фактот што е скоро целосно обземен со грижата за своето дете со попреченост, Стојан како самиот да ја отелотворува попреченоста, но тој, исто така, наведува дека се соочил со еџизам (ageism) и на симболичко и на структурно ниво. Стојан смета дека постарите луѓе не можат да се вработат.

“Имам речиси шеесет години, никој веќе не ги вработува [постарите], секој сака да вработи 25 годишни, 30 годишни.

Марина, од друга страна, пак, била подложена на лукизам (дискриминација базирана на изглед) кога барала помош од социјалните служби и било кажано дека „се облекува премногу добро за да добива социјална помош“. Сепак, таа има високо образование и е многу добро информирана за своите права; добро го познава и навигира системот и е многу критична кон истиот. Тоа, пак, често резултира со конфликтни ситуации со

вработените во социјалните служби. Дополнително, во смисла на физичка болка или болест, таа е единствената која вербализираше дека обична настинка може да ја втурне во сериозна немаштија поради цената на лековите, превозот и неможноста да работи.

За Сташа, трансродната сексуална работничка, нејзиното тело заедно со родот и возраста се во центарот на нејзините искуства. Таа се чувствува исклучена поради нејзината појавност, како и заробена во сопственото тело. Таа е убедена дека хормоналната терапија не е повеќе опција за неа поради нејзината возраст, која ја споменува во контекст на блиското семејство и нивната можна реакција на ваква промена доколку се одлучи да започне со терапија сега. Поради нејзината појавност, лицата што работат во системот на социјална заштита, но и други државни тела, досега отворено ја исмевале во неколку пригоди.

Родот игра важна улога во случајот на Марина, самохраната мајка која е исклучително родово-свесна и гласно го критикува нејзиното неприфаќање на подредената позиција на жените во општеството. Таа се соочила со исклучување од семејството поради изборот да стане самохрана мајка, и во моментов „жонглира“ со потрагата по работа, справувањето со бирократијата поврзана со социјалната помош, општествениот активизам, а и со грижата за своето дете.

Родовите норми создаваат чувство на ниска вредност кај Стојан, бидејќи тој секојдневно се бори со фактот што треба сам да извршува „женска работа“ – концепт што тој во неколку наврати го повтори за време на интервјуто:

“*Ја чистам куќата, правам доручек и вечера за својот син, ги извршувам сите домашни задачи што ги прави една жена.*”

Една од најкомплексните и нијансирани животни приказни на интерсекциски нееднаквости на род, етникум, тело и класа во текот идентификувани преку нашето истражување беше животната приказна на Сташа. Како трансродна ромка, која живее во ромска заедница, нејзините можности за таканаречена „нагорна мобилност“ (“upward mobility”) се ограничени. Таа наведува дека квалитетот на образованието во нејзината општина е ниско и дека испишувањето од училиште се смета за прифатливо. Понатаму, замената на редовното основно образование за „вечерна школа“ не само што се смета за „нормално“, туку и за подобра опција бидејќи отвора можност на луѓето да се ангажираат во финансиски доходовни активности. Притоа, таа го смета таквиот животен пат само како еден од патеката која веќе ја изоделе многу лица од нејзината заедница. Бидејќи зажалила дека го напуштила школото, една година откако се вратила од работата во странство таа се запишала во понатамошно вокациско образование и завршила фризерски курс. Ова ја прави горда и и дозволува да се потпира на тип на услуги што се општествено прифатливи за разлика од нејзиниот претходен ангажман како сексуална работничка.

Она што е врежано во нивните приказни и е заедничко на тројцата испитаници е чувството на гордост дека постигнале сè самите - со напорна работа, снаодливост и пожртвуваност. Соочени со нефункционални семејни врски, нивното внатрешно чувство на вредност е уште понагласено поради тоа што развиле механизми за справување со тешки ситуации во своите животи дури и во отсуство на семејна поддршка. Тие покажуваат сила пред потешкотиите, секој од нив на сопствен начин, па се многу горди на своите мали секојдневни победи. Одлучноста на секој од нив да ги подобрат своите животи и животите на семејствата е импозантна, иако нивните секојдневни битки се различни и зависат од мноштвото интерсекциски основи, како што се гледа од примерите погоре.

2.3. Обезбедување на иднината на детето/ ШТИТЕНИКОТ

Сите лица во оваа група се родители или се грижат за деца/штитеници со интелектуални или психосоцијални попречености. Бидејќи тие го почувствувале комплетниот неуспех на системот на социјалната заштита да им помогне со грижата за детето/штитеникот, примарната грижа во оваа група испитанички и испитаници е да се обезбеди иднина за детето/штитеникот. Ова се интензивира со загриженоста околу судбината на детето/штитеникот по нивната смрт. Оваа одговорност не само што го сместува телото во центарот како извор на нееднаквост, стекната по пат на поистоветување, туку таа го презема приматот над родот и етницитетот на испитаничките и испитаниците, со тоа што ја прави нивната телесна способност нерелевантна. Тие забележуваат сличен тип на другост како кај испитаничките и испитаниците од првата група, без разлика на фактот дека тие самите не се лица со попречености. И тие, како испитаничките и испитаниците од првата група, сметаат дека луѓето без попреченост не може никогаш да знаат што значи тоа да се биде лице со попреченост, со тоа што во оваа група до израз доаѓа фактот дека да се има дете со попреченост значи дека целото семејство се „здобива со попреченост“. Како што тоа го објасни еден испитаник:

“Никој не прашува како си, но јас знам како ме боли душата, за мене и за детето. Дури и ако зборуваш со некој, луѓе кои не поминале низ ова не може да го разберат, тие само ќе чувствуваат болка за ништо. Мора да бидеш силен(а) и тоа е тоа.

Она по што оваа група се разликува од првата е тоа што лицата од првата група ја одбиваат нормата дека лицата со попреченост се „казнети од Бога“, што е, всушност, доминантното верување на членовите на оваа група. Или како што вели Стефан, татко на две деца со попреченост, кој верува во ова тврдење: „Ако Господ ги казнил [децата со попречености], не треба и ние да ги казнуваме“. Фактот што попреченоста во нивниот вредносен систем се смета за „казна од Бога“ содржи во себе имплицитна виктимизација, заедно со чувство на безнадежност во очи дејствувањето на силите кои се надвор од нивна контрола.

Интервјуата на оваа група се исполнети со чувства на изолација и самопожртвување како и со потешкотии во пристапот до информации и добивање помош и поддршка од институциите, што конечно резултира во значителни нивоа на стрес во врска со несигурните судбини на нивните деца/штитеници. Стравот од иднината е предоминантното чувство во оваа група, бидејќи обезбедувањето благосостојба на децата/штитениците по смртта е главниот извор на загриженост. Нивната сопствена емоционална и психичка благосостојба е подредена на потребите на нивните деца. Говорејќи за себе, Виолета наведува: „Јас не сум жена со многу потреби, јас сум исполнета кога моите деца се здрави, и тоа ме прави среќна“. Слично на тоа, Петра објаснува: „Дури и ако треба да јадеме ние не јадеме; ја чуваме храната за децата“.

Во две од родителските домаќинства, жената е таа што ја презема улогата на примарен давател на нега, со исклучок на повремениот помош од сопругниците. Исклучок на ова е Сашо – пензиониран татко на ќерка со шизофренија. Тој ги дели обврските поврзани со грижата околу ќерката со сопругата која сè уште работи. Тој е, исто така, примарниот давател на нега за неговата болна мајка. За жените во домаќинства со двајца родители, кои ја преземаат улогата на примарни негувателки што подразбира макотрпна домашна работа и лични одрекувања, се чини дека ангажман на пазарот на

трудот би било невозможно поради недостиг од јавни услуги и поддршка. Животната приказна на Петра содржи нееднаквост преку асоцијација (поистоветување):

“Сакам ја да отиду да поробува негде ама не може. Детето спие до 8 саат, 8 и пол у 9 донасам га туј, у школу, а ја пример на работа треба да бидам у 7-8 саат тамо. И куде? Едноставно, не можеш.

Училиштето на кое што Петра се повикува во извадокот од интервјуто погоре е дневен центар за деца со интелектуални попречености, кое го раководи една невладина организација со помош од Општината. За разлика од Петра и некои од другите лица што се одговорни за грижата во оваа група и што имаат пристап до ваков тип услуги, Блага, самохрана мајка која живее во рурална област, нема ваква можност. За неа, покрај тоа што нема пристапни установи за грижа и за социјализација на нејзиното дете, социјалните односи на стигматизација и помалиот праг на прифаќање на деца со попречености во нејзиното село и создава грижи. Ова ја натера да се застапува за овозможување дополнителни услуги (иако, без успех).

Животните искуства на двете жени Ромки во оваа група покажуваат дека етничката припадност дополнително ги усложнува работите за нив како давателки на нега. Претходните студии, исто така, ги идентификуваат родот, етничката припадност и сиромаштијата на ромските жени како интерсекциска оска која што креира одредени слабости и потенцијал за дискриминација.³⁰ И двете се соочени со тешки финансиски услови и се борат да извадат леб, со тоа што Петра повремено продава цвеќиња на пазарот и чисти домови, додека Лутвија собира останата храна од големите маркети. Во исто време, овие две испитанички се грижат за 4, односно 5 деца соодветно.

Двете еднородителски домаќинства во оваа група се со жени како глави на семејството, а и двете се потпираат на пензии како стратегија за финансиско справување со цел дополнување на социјалната помош што ја добиваат. Во однос на нивната класна позиционираност, испитаничките и испитаниците во оваа група што може да се потпрат на пензии обично се перцепираат себеси како да се во подобра финансиска положба, бидејќи пензиите елиминираат значително ниво на стрес поврзано со плаќањето на сметките и составувањето крај со крај.

Живеењето во рурални области создава дополнителни потешкотии за родителите/давателите на нега поврзани со превозните трошоци и немањето потребни услуги за грижа на децата, како што е наведено од страна на трите испитанички во оваа група што живеат на село. Арта секој ден со автомобил ја носи својата ќерка од селото во специјално училиште во градот и ја чека три часа таму додека да и завршат часовите:

“Ја купивме колата само поради [ќерката], за да не мора да чекаме такси во случај да има напад.

Таа не се враќа дома во текот на тие три часа, со цел да го намали растојанието во случај на напад, но да ги намали и трошоците за превоз. Притоа, таа не е во можност да се ангажира во финансиски доходна работа, поради што се потпира на социјалната помош и на приходот од повремената сезонска работа на нејзиниот сопруг. Другите две испитанички користат јавен превоз.

30 Ејми Ј. Шулиц и Ли Мулингс, “Интерсекционалноста и здравјето: Вовед” [“Intersectionality and Health: An Introduction”] во *Род, Раса, класа и здравје: Интерсекциски пристапи*, Ејми Ј. Шулиц и Ли Мулингс (уреднички) (Сан Франциско: Џоси-Баас, 2005).

Единствените двајца машки испитаници во оваа група (Сашо, етнички Македонец, и Стефан, етнички Србин) покажуваат силни југоносталгични чувства и тага поради загубата на друштвениот живот како резултат на транзицијата и на појавувањето на болеста и попреченоста соодветно. Стефан споменува дека во времето на Југославија тие редовно оделе во театар и кино; сега нема што да се прави:

“Да живимо поарно, не живимо. Тој може да л’же некога, ата нас одрасли не може. Јас знам кад сам имаја марке, марке беа товага, ја сам понага могаја, и иш’а сам [...] у кафану и да ручам, и да пинемо и па е остановало, знајш. С’г не. Заборавимо што е и кафана, заборавимо што е и театар, знаеш, биоскоп. [...] Добро, имамо сга телевизори и залепимо се за телевизори, знаеш као слепци.

Тие, исто така, чувствуваат дека се оштетени затоа што не можат да имаат богат друштвен живот како порано, кој подразбирал често одење во ресторани, или канење гости дома. „Точно знам што сè можев да правам со моите пари тогаш“ - се потсетува Стефан. Или, пак, Сашо го припомнува првиот роденден на ќерка му - „Имавме 70 гости во нашата куќ - пееја, играа со часови.. Денес... Денес ништо“. Ирена, млада рурална македонска жена која го негува брат и, кој е лице со Даунов синдром, исто така, наведува дека и недостасува друштвен живот и време за себе, иако таа прави огромни напори да го вклучи брат и во нејзината група на пријатели и да ја зголеми свесноста кај другите и прифаќањето на лицата со попреченост:

“[Ние] го носиме со нас кога излегуваме во петок. Моите пријателки немаат ништо против кога тој доаѓа. Не дека јас ги прашувам дали тој може да дојде, туку им кажувам дека ќе дојде, ама и никој не приговара на тоа.

Додека жените, во принцип, преземаат традиционални родови улоги на мајчинство и грижа за своите семејства, најстрогото придржување кон оваа родова поделеност на трудот е манифестирана кај Виолета и Душанка – Србинка и Македонка, на возраст од 63 односно 73 години. Виолета верува дека:

“Работата на жената е да пегла, да чисти/пери. [...] Тој [сопругот] не помага во домот, не, не, не. Тоа е работа на жената. Тој помага само кога ќе дојдат гости – го сече сирењето, носи кифлички, или пијалоци. И секако дека помага да се изеде сè.

Слично, Душанка објаснува дека обврските на жената вклучуваат „одење на пазар, чистење, перење... мажите имаат други обврски, како на пример сечење дрва“. Претходните студии покажаат дека постарите испитанички и испитаници најчесто имаат потрадиционално гледање во врска со она што е соодветно за женските и за машките улоги и обврски во домаќинството.³¹

Сите испитанички и испитаници во оваа група кажуваат дека имаат потреба од помош во одгледувањето на нивните деца и ги согледуваат како главни проблеми недостигот од услуги и задоцнетата и недоволна социјална помош. Класата, во однос на нивото на образование, работниот статус (или статусот на пензионирано лице) и општествениот

31 Реактор - истражување во акција, Наоѓање на клучот за стаклената врата: демистификација на причините за малото учество на жените во пазарот на трудот (Скопје, 2012), 18.

капитал, играат важна улога кога се оценува позиционирањето и попатните основни вредности. Лицата со средно или со високо образование се чини дека подобро се движат низ системот и или се вработени или се пензионирани, со тоа се и во подобра финансиска положба, но, исто така, имаат и подобар општествен капитал. Иако сите испитанички и испитаници беа отворено критични кон државата, може слободно да се каже дека тие што се во социјално и финансиски постабилна ситуација се уште погласни и покритични.

2.4. Борба за гол опстанок

Гол опстанок е во фокусот на четвртата група испитанички и испитаници. Сите тие живеат во страшни финансиски услови и прават натприродни напори за, буквално, да преживеат до крајот на месецот. Со исклучок на еден, никој од испитаничките и испитаниците не прима социјална помош. Во два случаи социјалната помош им била укината, додека останатите никогаш не ни примале.

Од сите триесет и три лица што учествуваа во ова истражување во Македонија, овие испитанички и испитаници живеат во најлоши услови. Погледнувањето во реалностите на нивните животи покажува секојдневна борба да се обезбеди егзистенција за себе и за семејството. Сите тие зборуваат за материјални недостатоци, лоша физичка и емотивна состојба, и лош третман од страна на институциите. Мнозинството имаат доживеано и насилство. Чувствата на исклученост, одбивање и самотија доминираат во оваа група. Како дополнување, нивните животни приказни укажуваат на немоќ манифестирана како целосна недоверба во сопствената способност за подобрување на условите за живот.

Нивните основни потреби, во принцип, се вртат околу храната и сместувањето, но храната е најглавната грижа. Еден оброк дневно е нормата, најчесто обезбедена од народни кујни за викенди или од нивната поширока фамилија. Имајќи предвид дека народните кујни се главните места од каде што тие ги обезбедуваат своите секојдневни оброци, а овие кујни не работат за викенди, обезбедувањето на доволно храна за да се поминат саботите и неделите често создава непремостиви предизвици. Сите испитанички и испитаници во оваа група кажуваат дека домувањето и покривот над глава се извор на загриженост. Додека некои од нив живеат во лоши услови во куќи што се распаѓаат, во кои немаат струја, греење и основни апарати, други се бездомници.

Потеклото на нивните животни приказни се реазликува, како што се разликуваат и нивните стратегии за справување. За две лица (двајцата Роми кои живеат во најголемата ромска населба во државата) се чини дека живењето во сиромаштија е начин на кој отсекогаш се живеело. Ова имало силно влијание на нивната класна позиција и можноста да ја подобраат својата ситуација, оставајќи ги и двајцата без завршено основно образование. Претходни анкети покажуваат ниски нивоа на образование помеѓу Ромите, приближно 17% возрасни Роми кои се неписмени во комбинација со пониски нивоа на задолжително запишување во основно училиште.³² Ова значително ја ограничува нивната можност за т.н. „нагорна мобилност“.

Во обидот да спои крај со крај и да обезбеди храна за семејство од единаесет члена, Рамиз се потпира на собирањето отпад како главна стратегија за финансиско справување,

³² Кристијан Бругеман, Ромското образование во компаративна перспектива. [Roma education in comparative perspective] *Анализа на УНДП/Светска банка/Регионаланта ромска анкета на ЕК*, (Братислава: УНДП, 2012), 22.

бидејќи социјалната помош што ја добива не е доволна да ги покрие основните животни трошоци за сите нив. Тој верува дека поединецот е одговорен да си обезбедува сè за себе – „Ако не работиме, нема да јадеме; едноставно е. [...] Денес врне, што значи дека не можеме да работиме, што значи дека денес нема храна“. Притоа, во функција на работата, тој не им дозволува на некои од неговите деца да одат на училиште со цел да му помогнат со работата, но, сепак, вели дека тој „не е будала“ и знае колку е важно образованието и дека неговите деца ќе мора да завршат образование, когаш-тогаш.

Сенад, вториот (и најмлад) етнички Ром и татко во оваа група, се потпира на дознаките од странство и на сексуалната работа како стратегија за справување, притоа криејќи ја втората стратегија од неговата жена, заедно со неговата бисексуална ориентација. Како млад и „телесно способен“, кој не може да најде (јавно)³³ вработување, тој ја објаснува сексуалната работа како единствен начин на кој ќе може да го прехрани семејството: „Го правам ова за нив, за децата, тие мора да јадат. Не ги земам парите за себе“.

Сексуалноста, исто така, игра улога и за Мерсиха, етничка Ромка – лезбијка, која јавно зборува за својата сексуална ориентација. Сепак, нејзината неможност да најде соодветен партнер и предизвикува значителни непријатности. Бидејќи живее со мајка и, таа преживува со тоа што одвреме-навреме дава услуги на чистење.

Дополнително, важно е да се забележи дека сите три испитанички во оваа група тврдат дека нивната изложеност на насилство довела до тоа да немаат волја за живот и да живеат со депресија. Болната и постара вдовица била злоставувана од својот сопруг, со децении. После неговата смрт, таа се преселила со нејзиниот син, и сега живее во супстандардни услови со мала пензија. За храна се ослонува на народната кујна. Се чувствува осамено и беспомошно, а единствената поддршка што ја добива е од страна на нејзините ќерки, кои повремено и обезбедуваат храна и лекови. Пристапот до лекови за неа е голема препрека, бидејќи таа не е во можност самата да си ја обезбеди препишаната терапија. Успева да се снајде бидејќи ги штеди лековите - зема само една пилула дневно наместо пропишаните три, со цел да има „доволно лекови за до крајот на месецот“.

Од друга страна, двајца од испитаниците (Горан и Ненад) се опишуваат себеси како скитници (Ненад е и бездомник) и двајцата покажуваат силно внатрешно чувство на вредност со тоа што ја надминале својата ситуација; двајцата одбиваат да побараат помош од системот; и, како што Горан објаснува:

“Не сум заинтересиран за социјална помош. Не ми треба тоа; тие би требало да ја даваат на други луѓе што имаат повеќе потреба отколку јас.

Ненад се смета себеси за високоинтелегентен, но непризнат и непочитуван од страна на луѓето и институциите. За него, бездомништвото е извор на многу неправди кои тој тврди дека ги има претрпено, како на пример дискриминацијата базирана на изглед од страна на институциите. Објаснувајќи го третманот што тој го добива од страна на социјалните служби во неговиот град, наведува:

33 Државата е најголемиот работодавец во Македонија и државното вработување се уште се смета за постабилно и опција која што се преферира од мнозинството на популацијата. Види: *Европска Комисија, Извештај за 2015 Македонија* (10.11.2015) <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf>. Последно пристапено на: 28.11.2015, 48.

“Тие ме одбиваат и ми велат дека сум луд: - Доаѓаш овде валкан, со таа брада, сакаш сите да нè разболиш.

„Лукизам“, во смисла на подобро облекување или доброто претставување се сметаат за знак на подобра положба. За разлика од Ненад, кој кажува дека бил подложен на лош однос за тоа што не изгледал доволно добро, Сенад вели дека морал да им се правда на вработените во социјалните служби како може да си дозволи да е толку добро облечен, а сепак, да се пријавува за социјална помош. Во неговиот случај, сестрата на Сенад, која што живее во странство, покрај дознаките му праќа и алишта, што тој повремено ги продава со цел да може да обезбеди парче леб за децата.

Верата и религијата се силна компонента на наративите на испитаничките и на испитаниците во оваа разнолика група. Сите испитанички и испитаници го споменуваат Бога, наоѓањето утеха, верба и спокој во религијата. По загубената верба во човештвото, вербата во Бога стапува на сила и е особено силно изразена во случајот на двајцата машки, како што се нарекуваат себеси „скитници“, до таа мера што тие се потпираат на Господ за да им помогне да го поминат денот.

“Благодарение на Бога јас се имам усовршено до таа мера што не ми треба храна и вода со денови. Јога, медитација и силна вебра во Господ. Исус Христос ќе ја покаже својата семејна, милосрдна рака и ќе ме заштити. [Ненад]

Единствено во оваа група религијата се издвојува како еднакво важна за сите испитанички и испитаници. Најмногу е застапена како стратегија за справување. И претходни студии покажале директна врска помеѓу религиозноста и сиромаштијата.³⁴

И покрај разноликоста во оваа група, без исклучок сите испитанички и испитаници се соочуваат со маргинализација и со невидливост. Тие, исто така, се соочуваат со негрижа од страна на државата, вклучително и преку недавањето на никаква помош и заштита во врска со кој било аспект од нивните секодневни животи. Нивните борби се вртат околу обезбедувањето на три основни работи: храна, засолниште и лична безбедност.

2.5. Надминување на насилни врски

Двете жени во оваа група се борат за надминување на насилни врски. Комбинацијата на род (вклучително и овоплотување на традиционалните родови улоги), ниското ниво на образование (ова се единствените две жени со незавршено основно образование меѓу сите етнички македонски жени), руралното потекло и искуствата со домашно насилство им оневозможиле какви било можности за подобрување на личната состојба и ги заробиле во сиромаштија.

Централна точка во нивните животни искуства е домашното насилство, кое тие го имаат преживеано, сторено од страна на нивните партнери – лица кои злоупотребуваат алкохол. И двете биле оставени да се справат со последиците од овие врски без каква било поддршка од државните институции.

34 Томај Џејмс Риис, „Дали личната несигурност е причина за меѓунационални разлики во интензитетот на верските убедувања?“ [“Is Personal Insecurity a Cause of Cross-National Differences in the Intensity of Religious Belief?”] Списание за религија и општество 11 (2009): 1-24.

Марија ја напуштила насилната врска откако поминала многугодини подложена на тешко физичко насилство, и таа и нејзините деца, што ја оставило неа со 90% „неспособност за работа“, според официјалните пресметки. Таа има две деца тинејџери, на кои се потпира за емотивна поддршка, и својата фамилија (првенствено нејзиниот татко) за финансиска поддршка. Иако користи државно обезбедено социјално домување, таа е преоптоварена со грижи за плаќање на сметките.

Павлина е формално во брак и живее со сопругот, но таа експлицитно наведува дека не се чувствува омажена бидејќи нејзиниот сопруг целосно се потпира на неа за обезбедување на сите негови потреби. Таа снабдува малку храна така што помага во локалната народна кујна, па оттаму носи дома храна. Претходно таа чистела домови, но сега има повреди поради кои повеќе не може да извршува ваков вид работа. Нејзините ќерки ја поддржуваат многу, вклучувајќи ја тука и финансиската поддршка кога тоа е можно, но и давајќи и поддршка да се разведе, нешто што таа не сака да го направи бидејќи смета дека разводот е срамен. Во двата случаи емотивната поддршка доаѓа од децата.

Двете жени се израснати во рурални средини и немаат завршено основно образование. Тие ги овозможуваат традиционалните родови улоги притоа прифаќајќи дека мажот е одговорен за носењето леб на маса, или, како што тоа е илустрирано со зборовите на Павлина, „Се знае како треба да биде. Мажот треба да работи, тој треба да носи пари дома“.

Телесните препреки ги спречуваат да најдат работа и да ја подобрат сопствената ситуација – производ на насилните врски на кои и двете биле предмет, додека, пак, причините за останувањето во тие врски, во согласност со она што погоре е наведено, се поврзани со овозможувањето на родовите норми и социјалната стигма поврзана со разводот како таков. Нивната класа – руралната средина и недостиг од формално образование, се чини дека придонесуваат понатаму за зајакнување и за прифаќање на овие норми.

За Марија, самохраната мајка и примателка на социјална помош, сумата што ја прима (иако недоволна за да ги покрие основните трошоци за живеење), сепак, претставува извор на финансиска стабилност. Ова не е случај со Павлина; таа единствено може да се потпира на финансиската помош од своите ќерки и оброци обезбедени од народната кујна. Недостиг од финансиски средства и мрежа на поддршка, во комбинација со прифаќањето на верувања дека разводот е срамен, придонесуваат кон нејзината неможност да го напушти насилниот сопруг, па се изложува на понатамошно насилство.

Возраста на децата е фактор кој ги определува стратегиите за справување за Павлина, бидејќи нејзините омажени ќерки ја обезбедуваат со повремени финансиска поддршка. Сепак, возраста е причинител за понатамошни потешкотии за Марија, бидејќи таа двај може да си дозволи да ги образова своите две деца. Финансиските ограничувања ги влошуваат нејзините веќе сложени семејни односи, бидејќи таа, исто така, секојдневно се справува со неразбирањето од страна на нејзиниот помал син на изворот на лошата финансиска состојба во која се наоѓаат.

Иако двете жени се етнички Македонки, но и нивните насилни партнери, се чини дека етникумот е единствената категорија од сите четири која не доаѓа во преден план. И покрај ова, тука е потребно да се обрне внимание на претходното истражување, во согласност со кое се утврди дека највисок процент на злоупотреба на алкохол има меѓу етничките Македонци. Истражувањето сугерира дека таквата бројка е очекувана

ако се има предвид застапеноста на етничките Македонци во целата популација. Сепак, бројките јасно покажуваат дека само меѓу етничките Македонци процентот на застапеност меѓу лицата што злоупотребуваат алкохол е повисок отколку нивната процентуална застапеност во вкупната популација.³⁵

2.6. Потпирање на семејна поддршка

Соочени со неможност за работа, овие четворица испитаници целосно се потпираат на семејната поддршка. Тие се корисници на социјална помош, иако сумата што ја примаат е недоволна да им обезбеди некаков степен на економска независност. Во отсуство на поддршка од државата, тие паѓаат во сиромаштија и немаштија, па нивната зависност од семејната поддршка е примарна (па дури и единствена) можна стратегија за справување.

Оваа разнолика група се состои од три лица со попреченост (две жени и еден млад маж) и една самохрана мајка. Нина е омажена, мајка на две деца, и живее во град во близина на главниот град. Сенада е разведена, мајка на две деца, која што била напуштена од својот сопруг после несреќа во која што се стекнала со попреченост. Ива е самохрана мајка, која што неодамна го родила своето прво дете, додека Фитим е млад човек со попреченост, кој живее во мал град блиску до една од границите.

За Нина, Сенада и за Фитим искуствата со попреченоста формираат голем дел од нивниот идентитет. Тие примарно се идентификуваат со попреченоста, која се издигнува над другите идентитетски елементи. За жените во групата, сепак, не станува збор само за попреченоста, но и за мајчинството кое што ги оформува нивните идентитети. Бидејќи се омажила млада и ја стекнала попреченоста непосредно откако го родила првото дете, искуствата со попреченоста и болеста на Нина се длабоко поврзани со искуствата од мајчинството. За Ива, пак, самохрана мајка, мајчинството е примарниот белег на нејзиниот идентитет. Тоа е исто причината поради која што таа е зависна од своите родители, како единствен начин да се справува со непогодните економски услови и надвиснатата сиромаштија.

Сенада е единствената личност во оваа група која што се потпира на дознаки од странство, додека другите тројца се потпираат на финансиска поддршка од своето семејство – родителите во случаите на Ива и на Фитим и брачниот другар во случајот на Нина. Освен за Сенада, која има завршено основно образование, другите тројца интерјуирани имаат завршено средно образование. Пред пораѓањето, самохраната мајка била вработена. Од друга страна, Нина се има (безуспешно) обидено да започне свое заштитно претпријатие. Сопругот на Нина работи на две работни места за да го издржува семејството:

“Ова е многу скапа болест. Ние би биле богати, да не беше болеста. Морам да јадам специјална храна, ореви, витамини, свежи сокови... Ако немате пари за да купите витамини не ќе бидете во можност да закрепнете.

Местото на живеење е значаен фактор во нивните животи, но секаде игра различна

35 Валентина Ивановска, Влијанието на алкохолот врз метаболизмот на масти кај алкохоличарите”, Вебстрана на Универзитетот “Гоце Делчев”, <http://eprints.ugd.edu.mk/10285/1/_ugd.edu.mk_private_UserFiles_katerina.hadzivasile_Desktop_magisterska.....pdf>. Last accessed: 25.11.2015

улога. Сите тие живеат во помали градови. За лицата со посебни потреби, тоа значи ограничена/непостојна инфраструктура за мобилност и за пристапност, додека на Ива, „телесно способната“ самохрана мајка живеенето во мало место и донело одредени привилегии при контактите со социјалните служби. Опишувајќи ги средбите со вработените во овие служби, таа истакна:

“Можеби имав предност што ги познавав и двете (вработени во социјалните служби), добро се однесуваа со мене.

Нина, жена со попреченост, етничка Македонка, чувањето на статусот на примателка на социјална помош како тајна делумно се должи на местото на живеење, а делумно на перцепцијата дека примањето социјална помош е срамно и оние што ја примаат се „искористувачи“. За Фитим, младиот Албанец со попреченост, живеенето во мало место, каде што има високи стапки на невработеност, и миграцијата на младите влијае негативно на неговиот друштвен живот, бидејќи многумина од неговите пријатели мигрирале:

“Ситуацијата е многу тешка во моментов, млади луѓе заминуваат и секој ден ќе слушнете за нови лица што заминуваат... Не останала млади луѓе тука веќе...

Во однос на полот, сите три жени во оваа група се мајки и сите се загрижени за иднината на своите деца. Двете мајки со деца тинејџери, Нина и Сенада, особено се грижат за вработувањето на децата. Сенада, разведената етничка Албанка се чувствува како да е на товар на семејството и целосно зависна од нивната милост:

“Јас не плаќам ни една сметка, не можат да платам за ништо друго, социјалната помош едвај покрива некои лекови ... Живеам како потстанар, ако брат ми реши да ме избрка од куќата, ќе бидам на улица. Немам ништо.

Нејзината надеж е дека нејзините деца ќе се грижат за неа. Ова, исто така, се однесува на општото очекување дека децата треба да се грижат за подостарените родители. Нејзината мобилност е ограничена и зависи од поддршката на другите членови на семејството. Движењето надвор од дома исто така е ограничено, бидејќи, како што објасни, кога и треба помош мажите не сакаат да и помогнат, бидејќи „допирање туѓа жена е срамно и не е дозволено“. Дополнително појаснување на овој став може да биде дека таа живее во многу мал град, кој во голема мера е населен со етнички Албанци. А, како што објаснува Розита Димова, телата на албанските жени се перцепираат од страна на албански мажи како носители на културата и чувари на наследството (како и кај другите етнички групи), со пренагласена потреба да се контролира нивната сексуалност, за да се заштити „чистотата“ на лозата.³⁶

За Нина, жената со попреченост, етничка Македонка, родовите улоги се, исто така, важни, а што се гледа и од нејзиниот свесен напор за време на интервјуто, да ни стане јасно дека таа е „добра домаќинка и мајка“ (способна да чисти, готви и да се грижи за семејството) и покрај нејзината попреченост. За Ива, самохрана мајка, комбинацијата на мало дете (16 месеци за време на интервјуто), недостиг од услуги за детска грижа

36 Розита Димова, Етнобарок: Материјалност, естетика и конфликт во модерна Македонија (Њу Јорк: Бергхан книги, 2013), 88.

и стареењето се пречки за наоѓање работа, која ја става во позиција да се потпира на своето семејство за да и обезбедат домување и финансиска поддршка (од пензиите на родителите). Начинот на кој семејствата се грижат за своите деца со посебни потреби ја одразува широкоприфатената и повторена норма во нашиот примерок, а тоа е дека потребите на децата се на прво место.

За разлика од првата група - лица со посебни потреби - кои активно се залагаат за полноправно учество во општеството, испитаничките и испитаниците со попречености во оваа група се помалку склони кон побивање на општествените норми кои ги прикажуваат лицата со попреченост како пасивни, непродуктивни членови на општеството. Сепак, тоа не го менува фактот дека лицата во оваа група се заробени во економска зависност од нивните семејства. Тие не се во можност да се впуштат во доходовно вработување, а сумата што ја добиваат е премногу мала да ги покрие нивните основни трошоци. За овие лица, нивните семејства го компензираат она што државата не успева да го обезбеди.

3. Симболичко ниво

На симболичко ниво, се залагавме да ги идентификуваме доминантните хегемониски норми и вредности што ја објаснуваат положбата на луѓе што го користат, или би требало да го користат, системот за социјална заштита. Со цел да се анализира симболичкото ниво, се потпревме на два извори на податоци - медиумски прилози и перцепцијата на општото население. За првиот извор користевме медиумски прилози, избрани и анализирани како што е опишано погоре, во „Методологија и методи“. Кога станува збор за перцепцијата на општото население, во недостиг од постојни информации за многу специфичните симболички претстави што ги наведуваа нашите испитанички и испитаници, се потпревме на генерирање податоци преку фокус-групи од општото население, чии детали се, исто така, образложени во делот „Методологија и методи“.

Најшироко распространетото убедување меѓу корисниците на социјална заштита од нашиот примерок е „подобро нешто отколку ништо“. Резимирано, ова подразбира небарање одговорност од државата по однос обрската да обезбеди заштита, потврда за услугата и непризнавање на нејзината неефикасност. Следствено, иако постои општа согласност околу недоволната сума на социјалната помош, мантрата на „подобро нешто отколку нешто“ се повторува речиси меѓу сите корисници на социјална помош од нашиот примерок. Испитаничките и испитаниците ја доживуваат социјалната помош како нешто што државата им го дава како милосрдие, наместо како нешто за кое државата е уставно обврзана да го обезбеди. Ова чувство на благодарност поврзано со добивањето социјална помош може да се објасни со очекувањата што произлегуваат од претходниот систем. Во времето на социјализмот, државата ја играше улогата на родител, уредувајќи и задоволувајќи ги потребите на своите деца - граѓани.³⁷ Во ваква констелација на односи, од граѓаните се очекува „да бидат благодарни корисници - како што се малите деца во едно семејство - за придобивките што нивните владетели им ги доделиле“, држава која Вердери ја определува како „социјалистички патернализам“.³⁸

Учесниците во фокус-групите изразија слични мислења во врска со тоа што сумата на социјална помош е премногу ниска и недоволна. Учесниците се прашуваат како лицата што се, или би требало да бидат, корисници на системот на социјална заштита успеваат да преживеат „живеејќи во беда“ и „практикувајќи уметност на преживување“ - се повторуваше во текот на дискусиите. На сличен начин, „преживување“ е зборот со кој некои од испитаничките и испитаниците го опишаа својот секојдневен живот.

37 Катрин Вердери, *Што беше социјализмот и што доаѓа потоа?* [What Was Socialism, and What Comes Next?] (Принстон Н.Ј.: Принстон Јуниверзити прес, 1996), 63.

38 Ibid.

Сепак, според учесниците во фокус-групите, не секој има еднакво право на бенефиции од социјална помош. Дискусијата со фокус-групите разоткри „хиерархија на правото“. Способните, особено помладите лица, треба да работат наместо да се потпираат на државна поддршка. Според учесниците, лицата со попреченост или болните се оние што „имаат право“ на социјална помош, затоа што се доживуваат како целосно неспособни за работа и за издржување - засилувајќи ја широкораспространетата норма дека државата треба да им помогне на лицата со попреченост:

“ Само лицата со природен хендикеп треба да добиваат социјална помош - лицата кои така се родиле, или станале такви подоцна во животот, лица кои не можат да работат за да се издржуваат.” (МК-ФГ-04) .

Врзано со поимот за имање право на социјална помош е и често изразеното верување меѓу учесниците од фокус-групата, дека примањето социјална помош е нешто срамно. Според нив, многу корисници на социјална помош го кријат тоа дека зависат од државни пари, што може да се види од следниот извадок од дискусија:

“ МК-ФГ-05: Не знам дали има некој што се гордее со тоа што е социјален случај. Јас барем не сум чул.

МК-ФГ-01: Се кријат, се срамот.

Модератор: Срамота ли е да се прима социјална помош?

МК-ФГ-03: Срамота е.

МК-ФГ-04: Ако си здрав, срамота е, не треба воопшто да примаш социјална помош. Има оправдување за кои луѓе е срамота, а за кои не е.

На индивидуално ниво, многу испитанички и испитаници го одбиваат овој сентимент, отворено велејќи дека не се срамот од тоа што примаат социјална помош. Испитаничките и испитаниците што не го откриваат статусот на приматели на социјална помош тврдат дека се срамот од своите деца, или од тоа некој да не им каже на нивните деца дека примаат социјална помош.

Во блиска корелација со верувањето дека примањето социјална помош е срамно е убедувањето (главно типично за средовечните мажи во фокус-групата) дека поединецот има одговорност да се издржува, што произлегува од верувањето дека сами ја кроиме својата среќа и дека бидувањето богат или сиромашен е избор:

“ Ти избираш дали ќе си богат или сиромашен. Ако чекаш некој да ти понуди работа, а работодавецот не ни знае дали постоиш, ако не се продадеш на пазарот на трудот и понудиш квалитет, толку од тебе. Но ако не чекаш, ќе ти тргне.” (МК-ФГ- 10)

Овој став е, исто така, главно присутен помеѓу средовечните испитаници од машки пол. Дури и испитаничките и испитаниците што се борат за гол опстанок рекле дека тоа дали ќе имаш леб за јадење зависи од тоа дали работиш. Способните луѓе (особено ако се млади и здрави), кои примаат социјална помош, се доживуваат како да одбиле да работат и го оптоваруваат социјалниот систем. Чувството на срам поради примањето социјална помош не е врзано за лица што се болни или имаат попреченост. За разлика

од испитаниците, испитаничките од фокус-групата биле посклони да изразат сочувство и разбирање за тешките животни ситуации и премрежја, што можат да ги донесат во состојба да им е потребна социјална заштита.

Интервјуата со лица со попреченост, исто така, покажуваат дека преовладува општествено доживување за нив како целосно неспособни за работа и за издржување, што дополнително докажува дека „во општество кое го идеализира телото, физички попречените се маргинализирани“.³⁹ Реакцијата на ова перцепција меѓу нашите испитанички и испитаници се разликува. Една група целосно ја отфрла општествено наметнатата норма што ги прикажува луѓето со попреченост како „неспособни“ и бара разумни прилагодувања кои би им овозможиле да го користат својот полн телесен потенцијал (овие се, исто така, лица со активно учество во граѓанското општество). Останатите испитанички и испитаници оставаат впечаток дека ја интернализирале оваа норма и се потпираат на своите семејства и на државата за помош. Овој став понатаму е изнесуван и од страна на родителите на деца со попреченост, па тие ги сметаат своите деца за целосно неспособни да сработат самите нешто и, во отсуство на поддршка од страна на државата, нивната главна грижа е тоа што ќе им се случи на нивните деца откако тие ќе умрат.

Доминантната слика што ја прикажуваат медиумите е тешката/ранливата положба на примателите на социјална помош. Во насловот на еден прилогот за дополнителна помош, дејноста е објаснета како помош на социјално најранливите групи. Слично на тоа, генерално кога се пишува за социјална помош, примателите се прикажуваат како најранливи групи на граѓани. Второ, преовладува ставот дека државата не прави доволно и дека односот „подобро нешто отколку ништо“ се прифаќа и на симболично и на структурно ниво - како што може да се види од изјавата на Министерот за труд и за социјална политика, кој го вели токму ова кога зборува за помошта обезбедена од државата, а истото понатаму се повторува и во изјавите на други лица вработени во социјалните служби.⁴⁰ Трето, кога конечно државата ќе направи нешто, често се користени зборовите „доделува“ и „обезбедува“. Конечно, доминантен е ставот дека државата треба да им помогне на оние што се во неволја.

Севкупно, претставувањето на социјалната помош во голема мера е поврзано со класата и телото: лицата кои се во најлоша финансиска состојба и лицата со попреченост се оние што заслужуваат помош. Лица кои не треба да добијат помош се оние што се работоспособни, а тоа никогаш не се лица со попреченост и секогаш се млади луѓе.

Кога станува збор за род, жените се доживуваат како главни носителки на домашните обврски.⁴¹ Повеќе од половина од женското население (54,7%) во земјата е економски неактивно, во споредба со машкото население (30,7%).⁴² Од вкупниот процент на неактивно население, 29% се жени кои се изјасниле како домаќинки,⁴³ кои вршат неплатена домашна работа. Претходна студија покажува дека 74,7% од женските испитанички ги сметаат повеќето домашни обврски за нивна работа, наспроти 67% од мажите кои сметаат дека само мал дел од домашните обврски се нивна одговорност,

39 Сузан Вендел „Кон феминистичка теорија на попреченоста“ [Toward a Feminist Theory of Disability] во Зборник на студии за попреченост, уреден од Ленард Ј. Дејвис (Нју Јорк, Ратлиџ, 1997), 248.

40 Канал 5, „Во прилепскиот Центар за социјални работи во тек е распределба на помош за социјално најзагрозените семејства“, веб-страница на Канал 5, <http://kanal5.com.mk/vesti_detail.asp?ID=28204>, Последен пат пристапено: 11.09.2015.

41 Реактор, истражување во акција, *Клучот за стаклената врата: демистифицирање на причините за ниското учество на жените во пазарот на трудот* (Скопје, 2012), 15.

42 Државен завод за статистика, *Анкета за работната сила 2014* (Скопје, 2015), 22.

43 Ibid, 87.

или воопшто не се нивна одговорност.⁴⁴ Неодамнешните статистики покажуваат дека исклучиво жените се оние што го напуштаат пазарот на трудот за да се грижат за децата и за постарите лица.⁴⁵ И испитаничките, и испитаниците, и учесничките и учесниците во фокус-групите изразуваат слични ставови во врска со улогата на жените во семејството. Освен тоа, фокус-групите ги доживуваат мажите како посклони кон втурнување на домаќинството во сиромаштија поради алкохолизам, дрога и коцкање. Слични студии укажуваат на слична претстава за мажите во рамките на општото население; постои имплицитно очекување од жените и финансиски да го поддржуваат семејството и да ги извршуваат домашните обврски, осовен во случаи на финансиска депривираност кога се зголемува можноста жените да се нафатат на каква било работа само за да го издржуваат семејството.⁴⁶

Етничкиот идентитет, слично како и родовиот идентитет, ретко беше експлицитно спомнат во разговорот со нашите испитанички и испитаници. При разграничувањето од „другите“, етничката припадност стана повидлива во нивните изјави. На пример, неколку од нашите македонски испитанички и испитаници изразиле блага зачуденост кога им била овозможена помош од етнички Албанци: „иако беше Албанец, сепак, ми помогна“. Ова укажува на постојниот етнички јаз помеѓу двете етнички групи.⁴⁷ Некои од испитаничките и испитаниците - етнички Македонци што живеат во рурални средини, изразија постигматизирачки однос кон Албаниците, како што може да се види од извадокот од интервјуто со една самохрана мајка на дете со интелектуална попреченост и нејзиното одбивање да оди до институција за специјална нега, лоцирана во област преодоминатно населена со етнички Албанци: „Албанците многу ги малтретираат децата, и десет деца да имав, ниту едно немаше да пратам таму“.

Во сличен тон, лицата што живеат во помали градови во хомогени етнички средини изразуваат стереотипни верувања, како што е илустрирано од страна на еден од македонските испитаници со попреченост, кој чувствуваше потреба да го оправда своето пријателство со Албанец со попреченост така што кажа: „Имам пријател Албанец, но тоа не е важно, знаете, попреченоста не одбира етничка припадност, ниту вера“. Иако се однесува на поинаков социјален контекст, нашата студија ги потврдува претходните наоди дека во отсуство на лично искуство, стереотипите се оние што ја оформуваат интеракцијата.⁴⁸

Најотворениот и директен израз и вербализација на стеретипи и на предрасуди забележани во нашата студија се оние насочени кон Ромите или во врска со нив. Кога ја опишувал својата проблематична средба со вработените во социјалната служба во обид да оствари право на социјална помош, бездомникот од нашиот примерок објаснил дека го добил следниот одговор: „Доаѓаш тука секој ден, само бараш нешто, како Циган“, Исто така, Ромите во нашиот примерок се оние кои изразуваат највисок степен на интернализирана опресија: „Ние, Ромите, такви сме, чекаме другите да ни помогнат, само не правиме ништо“.

44 Реактор, истражување во акција, *Клучот за стаклената врата: демистифицирање на причините за ниското учество на жените во пазарот на трудот* (Скопје, 2012), 14.

45 Државен завод за статистика, *Анкета за работна силата 2014* (Скопје, 2015).

46 Пати Петеш и Џорџија Демарки, *Род, мобилност и средна класа во Европа и Централна Азија: Увиди од квалитативно истражување* [Gender, Mobility and Middle Class in Europe and Central Asia: Insights from Qualitative Research] (Светска банка, ноември 2015), 2, 12.

47 Кире Шарламанов и Александар Јованоски „Етничките односи во македонското општество измерени преку концептот на афективна општествена дистанца“ *Американски меѓународен журнал на општествени науки* Том 2, бр. 3 (2013), 33.

48 Лиола Соланке, „Спојување на раса и род: Нов пристап кон интерсекционалноста“ [Putting Race and Gender Together: A New Approach To Intersectionality] *Преглед на модерно право* Том 72, бр. 5 (2009), 723-749.

Доминантните норми, вредности и идеологии што го оформуваат разбирањето на нивната општествена позиционираност на нашите испитанички и испитаници во голема мера го одразуваат сплетот на сексизам, расизам, бодизам, класизам и други форми на исклучување присутни на симболичко ниво. Следниот дел се осврнува на односот на нашите испитанички и испитаници со структурното ниво, фокусирајќи се на важечките закони и политики.

4. Структурно ниво

Листата на карактеристики и на квалификации за структурното ниво, кои можеме да ги составиме од податоците обезбедени од испитаничките и од испитаниците кои ги објаснуваа своите потреби и начини да се справат виз-а-ви системот, е зачудувачка. Опсегот на опишаните искуства се движи од тоа да се биде одбиен од социјалните служби поради изглед кој бил оценет како премногу добар за да се добие социјална помош, или премногу валкан за да се влезе во канцеларија, до неможност да се намират административните барања заради физичка или сетилна непристапност на институциите. Разговарајќи за нивните искуства, во овој дел разгледуваме како испитаничките и испитаниците го перципираат системот за социјална заштита и ги споредуваме и сопоставуваме нивните критики на постојната правна и политичка рамка.

Тука се потребни воведни забелешки во врска со методологијата применета на овој дел. Имено, моделот на Винкер и на Дегеле што го следевме предлага дека, кога се дискутира структурното ниво, имаме за цел да препознаеме (не)квалификувана критика.⁴⁹ Како што ќе стане јасно од долунаведеното, критиката искажана од страна на нашите испитанички и испитаници е убедливо квалификувана и укажува на областите во кои се потребни темелни реформи, ако имаме за цел системот да прерасне во проактивен систем, наместо да остане, како што ќе стане јасно од долунаведеното, едвај реактивен и во голема мерка казнен и дискриминаторски.

Системот на социјална заштита во Македонија нуди услуги за превенција на ризици, институционална и неинституционална грижа. Во поново време, трендот на деинституционализација и плурализација во преден план стави други нерезденцијални форми и услуги, вклучувајќи ги и невладините организации, како и приватни вршители на дејноста.⁵⁰ Сепак, најмногу од услугите и придобивките се подмирени од државата. Студиите покажуваат дека обезбедувањето на социјална помош е најважната функција на системот, со оглед на тоа што на луѓето им го гарантира единствениот извор на приход.⁵¹ Овој заклучок беше потврден од многу од нашите испитанички и испитаници. Меѓутоа, и покрај тоа што е извор на приход, сумата што се обезбедува е недоволна, или како што вели Марина: „Едвај можеш да преживееш со социјалната помош, а не, пак, да живееш пристоен живот“.

Недоволната помош е најрелевантното прашање што се појавува низ нашата типологизација. Како и Марина, сите испитанички и испитаници во овој примерок изразуваат жалење поради малата сума на социјалната помош:

49 Спорeba на севкупните емпириски наоди виз-а-ви државната политика и правната рамка е изнесена подолу, во Дел 6.

50 Ванчо Узунов „Социоекономската трансформација и системот на социјална помош во Република Македонија во периодот на транзицијата“, во *Социјални држави во транзиција: 20 години по југословенскиот модел на социјална држава*, приред. Марија Стамболиева и Стефан Дехерт (Софија, Фондација Фридрих-Еберт, 2011), 128.

51 Ibid.

“50 евра не се ништо за денешниот стандард на живеење. Што ќе правиш со педесет евра? Не можеш ниту да платиш сметка за струја, ни за вода... (Стојан)

Кај луѓето со попреченост или болест, состојбата и дополнително отежната со потребата за (често скапа) терапија. Како што објаснува Виолета, мајка на дете со интелектуална попреченост:

“До возраст од 26 години, мојот син добиваше околу 400 денари повеќе отколку што добива сега. Помалку ли јаде сега? Облеката за него поефтина ли е? Откако му дијагностицираа епилепсија, лековите станаа поскапи, и не дај Боже да го фати напад, тогаш станува уште полошо, и дури уште поскапо.

Освен што е недоволно, исплаќањето на социјалната помош често касни. Петра, исто така, одгледува дете со слична попреченост, но за разлика од Виолета, која живее во четиричлено домаќинство, домашниот буџет кај Петра се дели меѓу единаесет членови на семејството. Петра објаснува:

“Немаме добиено социјална помош веќе два-три месеци. И кога конечно ќе решат да ги пратат парите, праќаат само за еден месец, не за три. Многу често е така. Понекогаш ми се случува да не можам ни да купам лекови за детето.

Сите испитанички и испитаници ги делат истите секојдневни маки во врска со недоволната и закаснета социјална помош, без разлика по која основа се приматели на истата. Драгана, жена со физичка попреченост, ни даде увид во својот процес на чекање и одлучување како да ги потроши парите од социјалната помош:

“Што да правам кога ги земам парите? Па, прашањето е прво КОГА ќе стигнат? Постојано сум на интернет, ја проверувам сметката во банка, затоа што парите често каснат. И кога конечно ќе стигнат на сметка, веднаш се вознемирувам. Треба да платам сметки, а не можам... Има толку трошоци што не можам да ги подмирам...

Подлабок увид во структурното ниво покажува дека овие критики се квалификувани. Имено, ако започнеме од просечната месечна вредност на социјалната помош, која е околу 50 евра (во зависност од видот на помошта), и потоа земеме во предвид дека просечната нето плата во земјата е 355 евра⁵², додека месечната потрошувачка кошничка за четворчлено семејство е 522 евра⁵³, станува јасно дека овој износ е многу мал. На сличен начин Костова-Милевска и Котевска покажуваат дека доделената финансиска помош:

„Навистина претставува значителна сума за [социјално загрозените семејства/во лоша финансиска положба], со речиси непостоен семеен буџет. Сепак, не ги доведува ни блиску до положба во која тие би можеле да ги намират сите месечни трошоци, а не пак да размислуваат да

52 „Државен завод за статистика, Индикатори Вебстраница на Државниот завод за статистика, http://www.stat.gov.mk/KlucniIndikator_i_en.aspx, Последен пат пристаен на: 26.11.2015.

53 „Потрошувачка кошничка: во семејниот буџет дупка од 160 евра“ Фактор. <http://faktor.mk/2015/03/10/potroshuvachka-koshnitsa-vo-semejnot-budhet-dupka-od-160-evra>.

преземаат активности што би им помогнале да си ја подобрат положбата, како на пример зголемување на нивните изгледи за вработување, или пак наоѓање можности за вработување.“⁵⁴

Процесот на остварување социјална заштита е долг и сложен. Нашите испитанички и испитаници ги сметаат административните постапки за оптоварувачки и непотребно скапи, или, како што вели Драгана:

“Прво треба да платиш многу пари, најчесто треба да се плати износ колку едномесечна помош однапред само за да се соберат сите потребни документи за да се пријавиш за социјална помош.

Ако се земе предвид дека просечниот месечен износ на помошта, како што беше споменато погоре, е околу 50 евра и дека најниската административна такса за обработка на еден документ е 0,9 евроценти, високите административни трошоци во секој случај би биле проблем за нашите испитанички и испитаници. Или, со зборовите на Јадранка: „Премногу документи за премалку пари“.

Од аспект на достапност, се чини дека административните постапки се особено тешки за лица што се делумно неписмени или се соочуваат со јазични бариери, како и за лица со попреченост. Краткиот извадок од интервјутото со Јадранка ги илустрира пречките што им се испречуваат на нашите испитанички и испитаници во постапката за обновување на социјалната помош:

“Зошто треба да докажувам дека сум со попреченост секоја година? Згора на сè, мора да го влечам и мојот стар татко со попреченост за да докажеме дека не живееме заедно и дека износот на неговата инвалидска пензија е премногу низок за да ги покрие трошоците. Прво треба да платам такси да го собере татко ми, потоа да ме земе мене, па да одиме во Бирото за социјално осигурување. Потоа да го замолам таксистот да нè почека, затоа што може да одземе само пет минути да се заврши работата и да се потпишам. Но пред да стигнеме до тоа потпишување треба цел месец за да се соберат сите потребни документи. И потоа од социјално ќе ти речат, добро е, дојдете за 10 дена. По десет дена ти велат: вашите документи не се готови, дојдете за два дена... А тоа чини многу пари...”

Траењето на постапката е исто така причина за загриженост. Многу од нашите испитанички и испитаници го опишуваат периодот на чекање како мачен и тежок, со чувство како да се „заглавени“ со оглед на тоа што понекогаш треба да чекаат подолги временски периоди за да добијат решение⁵⁵ по однос на нивните барања или за добивање, или за откажување на социјалната помош:

“Се изнаплакав кога конечно ја добив социјалната помош, по толку време чекање. Тоа беа солзи радосници. (Јадранка).

⁵⁴ Неда Милевска Костова и Билјана Котевска „Ефективност наспроти ефикасност“ во Предраг Бејакович и Маинардус (едс) Можности за да се намали трампањето во социјалните, образовни и политики за вработување во Југоисточна Европа (Софија: Фондација Фридрих-Еберт, Бугарија, 2011), 111.

⁵⁵ Испитаничките и испитаниците кажуваат дека за одговор се чека меѓу неколку месеци и три години. Неодамнешни медиумски прилози откриваат дека жалбите поднесени од граѓани поради одбивањето или укинувањето на социјалната помош не се обратени од страна на Министерството за труд и социјална политика.

Слични студии исто така го опишуваат процесот на добивање социјална помош како „долготраен и тежок“ поради бројот на потребни документи, финансиските издатоци неопходни за да се собере документацијата и другите барања како непоседување на моторно возило и непримање на алиментација.⁵⁶

Иако државата тврди дека им обезбедува и друга поддршка на примателите на социјална помош, како покривање на сметките за струја и за вода и покривање долгови (банковни заеми и неплатени сметки), од интервјуата и од медиумските извештаи станува јасно, всушност, дека лицата продолжуваат да ги добиваат овие сметки и дека тие не се платени од државата. Нашите испитанички и испитаници добиле налози и се соочиле со посети од извршители поради неплатени долгови иако поднеле барања за покривање на трошоците од страна на државата. Покрај стресот и макотрпната администрација, ова за нив претставува дополнителен трошок.

“ Морав да се расправам со извршител иако имав поднесено барање државата да ги покрие моите долгови. Требаше да платам 11,000 денари за да ја подмирам сметката за струја. Немав пари, како да платев? (Драгана)

Кога станува збор за трошоци, превозот претставува проблем за многу од нашите испитанички и испитаници. Центрите за социјално најчесто се лоцирани во центарот на градот. Лицата што живеат во пооддалечени или рурални области се соочуваат со поголеми препреки и високи трошоци. Дополнителните трошоци подразбираат патни билети (за некои од нашите испитанички и испитаници од рурални области не беше достапен јавен транспорт), оброк и, во случај на грижа за издржувани лица, наоѓање некој што би се погрижил за издржуваното лице додека старателот заврши работа со институциите. Состојбата дополнително се влошува кога станува збор за случаи на самохрани родители или двочлени домаќинства.

Системот и многу од неговите карактеристики се опишани како неправедни. И кај лицата што се корисници и кај оние што би требало да се корисници на системот за социјална заштита преовладува впечатокот дека системот не успева да ги заштити оние што имаат најголема потреба од социјална помош. Стефан, вработен татко на две деца со попреченост објаснува:

“ Има многу луѓе во полоша состојба од мене, а сепак не добиваат помош. Нереално е да собираме ѓубре, а да не добивате помош, тие луѓе секако треба да добијат помош. Не знам дали некој забележува, или едноставно не гледаат што се случува пред нив...

На сличен начин, критериумите за стекнување право на социјална помош и нејзино продолжување, заедно со начинот на кој се водат постапките се сметаат за неправедни. Во врска со доделувањето социјални станови, Петар додава: „Луѓето што живеат на улица не добиваат социјални станови. Луѓето што имаат куќи, станови и коли - добиваат“. Ова се надоврзува на претходни студии со кои се истакнува неможност на системот за социјална заштита да допре до оние што имаат најголема потреба.⁵⁷

56 Министерство за труд и социјална политика, „На патот за ЕУ, придонесот на граѓанското општество во креирањето на политики за социјално вклучување во Република Македонија“ (Скопје, 2008).

57 Ванчо Узунов „Социоекономската трансформација и системот на социјална помош во Република Македонија во периодот на транзицијата“, во Социјални држави во транзиција: 20 години по југословенскиот модел на социјална држава, природ. Марија Стамболиева и Стефан Дехерт (Софија, Фондација Фридрих-Еберт, 2011), 131.

Жените и мажите немаат еднаков пристап до правото за стекнување на придобивки од социјална помош.⁵⁸ Забележан е родов диспаратет во бројот на корисници на придобивките од социјалната помош, со тоа што жените се значително помалку застапени. Ниту една од дваесетте жени во нашиот примерок, во моментот не се стекнала со право на придобивки од социјална помош. Овој вид на помош и бил укинат на трансродната сексуална работничка - Ромка, и Ромката лезбијка.

Испитаничките и испитаниците се особено незадоволни од причините за укинувањето на помошта. Помошта се укинува ако какви било средства се депонираат на нивната сметка во банка и/или преку паричен трансфер (вклучувајќи и средства од дознаки), без оглед на фактот дека не може да се очекува дека овие лица може да живеат од само 50 евра месечно.

Оваа строга политика исто така предизвика критики на системот како казнен, инвазивен, систем што стимулира неактивност и пасивност. Испитаничките и испитаниците изјавуваат дека се чувствуваат како во замка затоа што каков било вид на ангажман со активност што ќе им донесе приход, ќе ги чини одземање на социјалната помош:

“Истиот момент кога ќе ти стигнат пари на сметката - готова си, го губиш социјалното. Како да ти врзан ремен на вратот, сакаш да живееш, ама те влечат назад, го стегаат ременот. (Драгана).

“Кафана 'ко кафана - ти нудат алкохол, дроги; се плашиш, мораш да земеш. Потоа и насилството на кое си приморана [...] си реков доста ми е и се вратив во Шутка. Поднесов за социјална помош. [...] Дознав за една невладина, па отидов да работам таму [за мал хонорар] за да стекнам искуство и да научам нови работи [...] Добив писмо дека треба да одам до центарот за социјално и дека ми ја укинале помошта дека сум работела. И, замисли, ме казнија две години, и во тие две години останавме без пари. Цела фамилија остана без пари. И татко ми почна да собира шишиња, а мајка ми на стари години почна да чисти куќи. Замисли. Никогаш не работела таква работа, а сега мораше да ја работи на стари години. Ама немаше што друго да правиме. Финтата е дека ако работиш каква било работа, не ти следува помош. [...] (Сташа)

Член 55 од Законот за социјална заштита предвидува дека Корисниците на социјална парична помош можат да бидат работно ангажирани за извршување на јавни работи до пет дена во месецот.⁵⁹ Оваа мерка е наменета за да стимулира активност меѓу корисниците на социјална парична помош. Сепак, таква одредба не е предвидена за постојаните приматели на социјална парична помош. Некои од нашите испитанички и испитаници со физичка попреченост (а попреченоста е една главните основи за добивање на постојана парична помош) се чувствуваат дополнително ограничени затоа што, како што забележуваат, иако нивниот потенцијал да извршуваат физичка работа е ограничен, тоа не значи дека не можат да се занимаваат со интелектуална работа и

58 Амалија Јовановиќ, Весна Јованова, Неда Малеска-Сачмароска, *Родово-буџетска анализа на социјалната заштита и активните политики за вработување во Република Македонија* (Скопје: Министерство за труд и социјална политика, 2010), 36.

59 Закон за социјална заштита, Службен весник на Република Македонија, 79/09, 36/11, 51/11, 166/12, 15/13, 79/13, 164/13, 187/13, 44/14, 116/14, 180/14, 33/15, 72/15, 104/15, 150/15, 173/15, 192/15; одлука на Уставен суд: 07.04.2010.

да добиваат помали суми како исплата за тоа. Како што ни објасни Јадранка: „Јас сум физички неспособна за работа, но можам да напишам напис или песна и да добијам малку пари за тоа“. На сличен начин, една самохрана мајка - корисничка на постојана финансиска помош забележа: „Системот ме тера да се чувствувам како жртва, како да не сум способна да направам нешто, иако сум активна 24/7“

Поставен е строг систем за надгледување и контрола:

“Тие (вработените во социјално) се појавија на една ненајавена проверка и ме видеоа како закрпувам едни стари фармерки на машината за шиене. Веднаш ми ја укинаа паричната помош затоа што мислеа дека заработувам дополнително шијејќи за други. Машината за шиене ми беше само за лична употреба. Не шиев за други. (Јадранка)

Доколку лицата остваруваат дополнителни приходи, не само што ќе им биде укината социјалната помош туку ќе треба и да ги вратат сите пари што дотогаш им биле префрлени како социјална помош. Ретроактивната примена на овој подзаконски акт, кој иако стапи на сила од 1 јануари 2015, се применува како да стапил на сила од датумот на донесување во 2013, дополнително ги оптоварува корисниците на социјална помош. Ретроактивната примена на овој подзаконски акт, која, иако стапи во сила од 01 јануари, 2015, се применува како да стапила во сила од датумот на донесување во 2013, дополнително ги оптоварува корисниците на социјална помош. Оваа правна промена доведе до укинување на помошта на многумина, и до тоа државата да бара примателите да ги вратат парите што ги примале речиси две години. Во некои случаи примателите дури и се соочиле со кривична пријава заради неточна изјава за средства во текот на постапката за продолжување на паричната помош, иако ова не бил случај со ниту еден од нашите испитанички и испитаници. По прозивките од граѓански организации,⁶⁰ предлог закон за „амнестирање“ за овие случаи беше поднесен и усвоен од Собранието за време на пишувањето на оваа анализа. Оваа правна несигурност дополнително се влошува со честите промени во законите.⁶¹

Ситуацијата на структурно ниво е дополнително усложнета со тврдењата за корупција (потврдени од меѓународни индекси на корупција) и арбитрарноста на постапките, со оглед на тоа што квалитетот на услугите зависи од луѓето што ги обезбедуваат и на друштвените мрежи на лицата.

Уште една пречка е пристапноста на институциите. Ограничувачките физички и сензорни услови за пристапност во голема мера го спречуваат самостојното извршување на сите лични обврски кај луѓето со попреченост (посета на институции, банки, итн). Кога Фатмир разговараше за (не)пристапноста на јавните институции, забележа:

“Треба да одам во Управата за јавни приходи, но не можам да влезам, ги гледаш сите растрчани наваму-натаму, а ти не можеш, има скали пред тебе и тоа ти пречи. Не само што ти пречи, туку те убива однатре.

⁶⁰ Настаните што водеа до промените во законодавството постигнати поради активностите на граѓанските здруженија не беа официјално признати од владеачкото мнозинство во парламентот. Всушност, беше негиран каков било каузалитет меѓу овие активности и законските промени.

⁶¹ Здружение на млади правници на Македонија, USAID Human Rights Protection Project Bulletin No.3 and 4 [Билтен бр.3 и 4 на Проектот за заштита на Човековите права на УСАИД], (January 2016), <http://www.myla.org.mk/images/pdf/bilten_br_3_4.pdf>.

Недостиг од разумно сместување, како што е забележано погоре, често беше споменувано како форма на дискриминација на луѓето со попреченост. Сепак она за што нè информираа нашите испитанички и испитаници е дека севкупниот систем ги деградира луѓето со попреченост. На пример, се користат различни термини за да се означи попреченоста во различни закони, политики, дури и во имињата на институциите и образовните програми.⁶² Листата на карактеристики на она што се смета за попреченост на државно ниво не е ревидирана повеќе години. Навидум преовладува медицински пристап во разбирањето на попреченоста, со тоа што некои форми на попреченост остануваат непризнаени на национално ниво.

Освен тоа, испитаничките и испитаниците, исто така, пријавуваат дискриминација врз основа на изглед. И на самохраната мајка од втората група на испитанички и на испитаници, како и на таткото Ром, сексуален работник од четвртата група, вработените во Социјалното им рекле дека се премногу добро облечени за да добијат парична помош. Од друга страна, бездомникот бил наречен премногу валкан и обвинет дека сака сите да ги разболи. Исто така, постои и возрасна дискриминација. Некои од испитаничките и од испитаниците експлицитно изјавија дека постарите луѓе не се способни за работа. Речиси сите испитанички и испитаници индиректно го поддржуваат ова убедување преку тврдењето дека „тие не примаат млади луѓе, па како ќе примат постари?“

Може да се резимира дека нашите испитанички и испитаници изразуваат општо незадоволство со системот. Обезбедувањето на услугите е со многу низок квалитет, а капацитетот на институциите и лицата задолжени за обезбедување на социјална заштита се сметаат за сомнителни. Системот не допира до луѓето кои имаат најголема потреба од заштита, како што може да се види од одговорите на нашите испитанички и испитаници.

62 Билјана Котевска „Анализа на усогласувањето на националното законодавство за еднаквост и недискриминација“ [Analysis of the harmonization of national equality and non-discrimination legislation] (престојна, ОБСЕ и КЗД)

5. Интерсекционалност низ нивоата и категориите

Во овој дел ќе разгледаме како различните категории на еднаквост се пресекуваат преку трите нивоа на испитување (индивидуално, структурно и симболичко ниво) и како се материјализираат преку искуствата на нашите испитанички и испитаници. Треба да се забележи дека студијата не тврди дека ги идентификувала сите можни вкрстени категории на нееднаквост за сите триесет и три испитанички и испитаници на сите три нивоа на испитување и нивните вкрстувања. Меѓусебната поврзаност на категориите се артукулира преку конкретни примени на доживеаните искуства кај барем по еден претставник од секоја група.

Кај првата група од нашата студија, опресивните влијанија од испреплетените нееднаковости врз основа на род, етничка припадност, географска припадност (место на живеење) и попреченост најдобро се илустрирани преку премерот на Дрита, рурална етничка Албанка со попреченост. Пред сè, барањето за „општа здравствена состојба“ присутно во многу закони останува недефинирано и безлично.⁶³ Освен тоа, не се прави разлика меѓу клучни и суштински функции на едно работно место и маргинални и неважни функции.⁶⁴ Како резултат на ова, лицата со попреченост се соочуваат со бариери при пристапување кон одредени работни места, особено оние во јавниот сектор. Ова се добива уште повеќе тежина ако се земе предвид дека државата е најголемиот работодавач.

Освен двете тури на реклами за вработување на лица со попреченост во јавниот сектор⁶⁵ и пропаднатиот обид да профункционираат компании за згрижување⁶⁶, се чини дека постои сеопфатно исклучување на лицата со попреченост во областа на вработувањето и пошироко. Ова е непремостива пречка во нивните обиди да воспостават контрола над сопствените животи, но исто така и при обид за активно учество во друштвениот живот, со оглед на тоа што ги спречува целосно да ги искористат своите потенцијали за да му придонесат на општеството по пат на финансиски исплатливи активности, како и на други начини. Исходот е целосна исклученост и дискриминација на лицата со попреченост во земјата, во сите области.⁶⁷

63 Ibid.

64 Жанета Попоска, *Вработување на лицата со попреченост во Република Македонија - Правна анализа* (Полио плус 2013), 28-29.

65 Билјана Котевска „Извештај за мерките за справување со дискриминацијата“ (Директиви 2000/43/ЕС и 2000/78/ЕС), - Македонија 2014, Европска мрежа на правни експерти во областа на родова еднаквост и недискриминација (необјавено, достапно на барање до авторите).

66 Ibid.

67 Полио плус и Мисијата на ОБСЕ во Скопје, објавуваат исцрпни материјали на оваа тема.

Згора на тоа, можностите Дрита да се ангажира во формалната економија се во голема мера предодредени (и исклучени) од родот на кој му припаѓа. Стапките на активност укажуваат на драстични разлики во учеството во работната сила помеѓу мажите и жените, при што околу половина од жените во работна возраст се економски неактивни.⁶⁸ Жените од етничките малцинства се наоѓаат во особено незавидна положба кога станува збор за вработување. Дури 67% од Ромките во работна возраст и 86% од Албанките во работна возраст не учествуваат на пазарот на трудот.⁶⁹ Ова делумно може да се објасни со нивото на образование; меѓу нашите испитанички имаше значително повисоко ниво на образование кај етничките Македонци во споредба со етничките Албанци, или етнички Роми.

Жените од рурални средини се исто така во голема мера исклучени од учество во економскиот живот.⁷⁰ Можностите за вработување на жени со попреченост се оценети како „неповолни“.⁷¹ Процентот на жени вработени во засолништа и други професионални здруженија за рехабилитација е речиси за 50% понизок од оној на мажите.⁷² Ова значи дека мажите со попреченост имаат двапати поголема шанса да се вработат во засолниште во споредба со жените со попреченост.⁷³

Овие наоди упатуваат на вкрстеност помеѓу родот и сите останати категории на нееднаквост, како попреченоста или етничката припадност, но исто така и на класата со попреченоста. Кај Дрита, сите овие нееднаквости функционираат истовремено и создаваат конкретни препреки што ја означуваат нејзината положба, која понатаму ги одредува нејзините основни потреби и стратегии за справување. Дрита се помирила со вршење чистачки услуги во блискиот град заради ограничувањата со кои се соочувала во обидите да се вклучи во формалната економија, поради заканата од укинување на социјалната помош, додека, истовремено била приморана да се занимава со финансиски доходовни активности затоа што износот на социјалната помош и е недоволен, а таа мора да се издржува себеси и својата мајка. Живеењето во рурална област претставува дополнително оптоварување, затоа што превозот е ограничен, а цените за превоз се доста високи.

Дополнително, и тоа што е немажена, и попреченоста се стигматизирани и осудувани во нејзиното село. Како што забележува другата испитаничка - разведена мајка Албанка со попреченост, кога има потреба од помош на јавни места мажите просто ја игнорираат затоа што „не смеат да ги допрат туѓите жени“. Оваа силно-врежана претстава на поседување и припадност произлегува од вкоренетото верување дека жените Албанки се сметаат за носителки на албанската лоза и мајки на нацијата, така што нивната сексуалност е во голема мера контролирана од машките членови на семејството.⁷⁴ Понатаму, како жена со попреченост, таа се смета за асексуална

68 Државен завод за статистика, *Анкета за работната сила 2014* (Скопје, 2015).

69 Никица Мојсовска-Блажевски, „Стратеги за поддршка на заздравувањето од кризата во југоисточна Европа“: *проценка на земја: Поранешна југословенска република Македонија*, Меѓународна организација на трудот, Технички тим за поддршка на пристојната работа и канцеларија за Централна и Источна Европа (Будимпешта: ИЛО, 2011), 25.

70 Марија Ристеска и други, *Перспективи на жените во рурални области* (Скопје, Центар за истражување и креирање политики, 2012).

71 Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на Република Македонија - ЕСЕ и Акција Здруженска „Извештај во сенка на имплементацијата на Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација врз жената“ (Скопје, 2012), 11.

72 Реактор „Вработени инвалиди во организации за професионална рехабилитација“, веб-страница на Реактор, <http://rodovreactor.mk/subject/social_welfare/graphs/vrbotenini-invalidi-vo-organizacii-za-profesionalna-rehabilitacii-column/#.VsCO_oQj0wA>. Последен пат пристапено: 25.11.2015.

73 Завод за статистика на Република Македонија, *Жени и мажи во Република Македонија* (Скопје, 2015), 88.

74 Розита Димова „Модерни машкости: Етникум, образование и род во Македонија, *Nationalities Papers*, (2006): 308.

и пасивна членка на општеството. Како што покажаа нашите наоди, а и претходни студии, физичките препреки и непристапните институции ја попречуваат нејзината способност за целосно учество во општеството, дури и ако тоа се смета за форма на дискриминација според националното законодавство.⁷⁵ И покрај ова, Дрита активно ги отфрла општествено наметнатите очекувања; нормите што служат да ја ограничат нејзината иницијативност, и ја надминува физичката непристапност влегувајќи во јавната сфера (што типично се смета за домен на мажите) и со својот активизам за права на луѓето со попреченост и со своите економски активности.

Од друга страна, мајката Албанка со попреченост, примателка на постојана финансиска помош, со основно образование, што живее во мал град, прибегнува кон единствената стратегија за преживување што ја има на располагање - да се потпре на семејството за храна и живеалиште и помош од женските членови на семејството за да може да се движи низ градот и да ги завршува административните обврски.

Искуствата на лицата од втората група, двајцата самохрани родители и трансродовиот сексуален работник, можат да се обележат со целокупен недостиг поддршка. Системот, каков што е, поставува многу пречки воопшто, па следствено дури и личност со извонреден ентузијазам и подготвеност да ја подобри својата состојба не би можела да направи нешто многу во тие услови. Искуствата доживевани од Сташа, трансродната сексуална работничка, се пример за испреплетените влијанија од различните категории на нееднаквост. Таа е со ромско етничко потекло, заедницата што е најдоследно посочувана како најранлива. Впечатливо високата стапка на невработеност, бедните услови за живеење како и ниските нивоа на образование се наведуваат како причини за лошата положба во која се наоѓаат Ромите.⁷⁶ Згора на постоечките слабости, како трансродово лице, Сташа се соочува со трансфобични и хомофобични предрасуди и со дискриминација.⁷⁷ Како сексуална работничка се соочува со криминализација на нејзината работа и постојани ризици по нејзината безбедност. Секојдневно доживува насилство извршено од страна на нејзиното семејство, институциите, клиентите и од луѓето од нејзиното опкружување. Нејзината сексуална ориентација и родов идентитет не се сметаат за основа за дискриминација, според Законот за превенција и за заштита од дискриминација. Следствено, таа се соочува со општествена и со правна стигматизација, но и со неповолна положба поради својата етничка припадност, родов идентитет и вид на работа. Како резултат на ова, изложена е на значителна маргинализација и на невидливост и се соочува со правни пречки во барањето заштита.

Приказната на Марина, од друга страна, ги прикажува маките на невработените самохрани родители. Како високообразована, но невработена уметница, Марина ја смета државата за потенцијален работодавец. Сепак, водена од своите принципи, кои се спротивни на оние пропагирани од моменталната влада, како и со оглед на тоа што ниту поседува партиска книшка, ниту „добри врски“, добивање таков вид работа не е можност за неа. Случајот на Марина е, исто така, јасен пример дека дури и кога знаете кои се вашите права и како да ги остварите немате гаранција за успех, зашто системот е создаден да крева една пречка по друга. Иако Марина ги идентификувала и посетила институциите што се задолжени да помогнат да ги задоволи своите потреби и

75 Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на Република Македонија - ЕСЕ и Акција Здруженска „Извештај во сенка на имплементацијата на Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација врз жената“ (Скопје, 2012).

76 УНДП/СБ/ЕС, Регионален извештај за ромите [Regional Roma Survey] (2011).

77 Катерина Колозова, Калина Лечевска, Викторија Боровска и Ана Блажева „Етничка и родова вклученост ЛГБТИ движењето во Република Македонија“ (Скопје: Институт за општествени и хуманистички науки, Скопје, 2013).

потребите на нејзиното дете, нејзиниот род, класа и тело работат против неа. Нејзиното ниво на образование упатува на тоа дека таа би била во подобра положба да ги оствари своите права од останатите испитанички и испитаници. Нејзината класна состојба е обележана не само од нејзиното образование туку и од нејзиното тело. Јасен пример за тоа како привилегијата на еден човек станува недостиг кај друг е искуството на Марина кога станува збор за нејзиното тело. Додека во други животни ситуации „добриот изглед“ докажано водел до подобри работни места, почит и севкупен напредок во животот,⁷⁸ во случајот на Марина резултирал со нејзино одбивање од страна на социјалните служби затоа што изгледала „премногу добро за да добива социјална помош“.

Барање друг вид работа (на пример, таква што би условувала работа во смени) е истовремено непожелна и невозможна поради возраста на нејзиното дете (две и пол години во моментот на анкетањето) и немањето поддршка од нејзините родители во одгледувањето на детето. Со оглед на општиот недостиг од служби за детска грижа во државата,⁷⁹ нејзините родители остануваат единствена опција на која може да се потпре. Освен тоа, како што беше споменато и погоре, работни места со скратено работно време, како и флексибилни работни часови се ретко достапни во Македонија.⁸⁰ Неа дополнително ја фрустрира и тоа што сака да работи во областа за која е квалификувана. Сепак, соочувајќи се со неможност да го добие посакуваното вработување во догледно време, таа се обидува да извршува други, помали работи за да ја надополни постојаната финансиска помош што ја добива.

Во секој случај, има право да добива ваков тип на помош само додека детето не наполни три години.⁸¹ Ако остане невработена и понатаму, ќе биде префрлена на добивање социјална парична помош и ќе изгуби дел од износот што го добивала.

Третата група родители/старатели на деца со попреченост раскажуваат за живеењето во она што може да се нарече „семејства со попреченост“. Поради недоволните услуги, разбирање и сензибилитет, воопшто во врска со попреченоста, вклучувајќи и недостиг од соодветно обучен кадар и непристапноста што се должи на географската распределба, овие родители се оставени сами на себе во одгледувањето на своите деца, без професионална поддршка од страна на институциите.

Претходни студии укажуваат на недостигот од соодветни служби на местата на живеење на луѓето со попреченост.⁸² Дури и оние што можат да ги носат своите деца во дневни центри и го прават тоа укажуваат на недоволна поддршка и несоодветни услуги. Кај самохраните рурални мајки на деца со интелектуална попреченост, непристапноста на дневните центри, од причини на немање превоз и непристапност, предизвикува значително ниво на фрустрација. Жените, како примарни старателки, се особено засегнати поради општествените очекувања од нив да се грижат за децата и за постарите, и затоа што нивните секојдневни обврски околу грижата за други им ја ограничуваат можноста да се вклучат во пазарот на трудот. Недостигот од услуги, во комбинација

78 Роберт Ц. Пост, „Предрасуди за изгледот : Логиката на американскиот закон за антидискриминација“ [*Prejudicial Appearances: The Logic of American Antidiscrimination Law*] во Роберт Пост и други “ (Дјук јуниверзити прес, 2001).

79 Европски центар за ромски права, „Македонија: профил на земја 2011-2012“ [*Macedonia: Country Profile 2011-2012*] (Будимпешта, 2012).

80 Светска банка „Нееднаквости на пазарот на трудот во БЈР Македонија: Нови докази за род и етничка припадност“ [*Labour Market Inequalities in FYR Macedonia: New Evidence on Gender and Ethnicity*] (јуни 2015).

81 Амалија Јовановиќ, Весна Јованова, Неда Малеска-Сачмароска, *Родово-буџетска анализа на социјалната заштита и активните политики за вработување во Република Македонија* (Скопје: Министерство за труд и социјална политика, 2010), 26.

83 Републички центар за поддршка на лица со интелектуална попреченост - Порака, „Права на лицата со интелектуална попреченост во Република Македонија: Извештај за спроведувањето на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост (Скопје, 2013), 6.

со речиси непостојните работни места со скратено работно време и со флексибилни работни часови, ја ограничуваат можноста на жените да се спасат од сиромаштијата.

Износот на паричната помош или недоделувањето на помош како еден од структурните проблеми кулминира со непризнавање во системот на оние лица кои треба да примаат помош од различни причини. Сите случаи добро го одразуваат системот по однос на тоа кому му се доделува социјална помош, а на кому не. Ова подразбира неземање предвид на големината на семејствата, вистинската вредност на семејниот имот итн. Ова е во спрега со износот на социјалната помош што, пак, се поклопува со она што семејствата го велат - дека е задоцнет и недоволен.

Кај оние што не примаат никаква помош, ситуацијата резултира со зачестено присуство на верба во Бога и барање утеха во верата. Ова беше сосем јасно и без ниту еден исклучок, дури и како стратегија за справување во групата обележана од нивната борба за голо преживување.

Во случаите на насилни врски, реакцијата на државата може да се забележи во доделувањето на живеалиште на разведената жена што преживеала домашно насилство и нејзините на две деца - тинејџери. Сепак, поради непријавувањето (врзано за срамот и доминантните, традиционални родови норми), ова се случило дури откако таа претерпела физичко насилство како резултат на кое била официјално прогласена од надлежните државни органи за 90% неспособна за работа. Луѓето што живеат со лица кои злоупотребуваат алкохол, исто така, поминуваат под радарот на државните институции. Непријавувањето, од истите причини како и разведената жена, ја остава нашата испитаничка што е во брак, но се чувствува како да не е, во насилна врска во која, освен што обезбедува храна помагајќи во народна кујна, таа мора да се справува и со долговите што ги прави сопругот и со срамот поради севкупната состојба. Таа не прима помош од државата, туку од нејзините две ќерки. Таа многу ретко им зборува за своето реално секојдневие, затоа што тие ја охрабруваат да го остави сопругот, и не сака да им донесе срам на ќерките.

Зависноста од семејството во шестата група е резултат на сложена мешавина од многубројни услови, вклучувајќи го и доживувањето на државата и на системот како комплетно неспособни да им помогнат во положбата во која се наоѓаат. Две лица од нив се со попреченост, но за нив системот не се ангажира на ниту еден друг начин освен што им обезбедува парична социјална помош, а една е неодамнешна самохрана мајка која, исто така, не добива некаква друга поддршка од системот освен паричната помош. Некои лица што се здобиле со попреченост и биле отфрлени од системот како неспособни или безвредни, целосно се потпираат на семејствата и на пријателите за да се справат со состојбата. Истото важи и за самохраните родители што не генерирале никаков социјален капитал и/или немаат проактивен пристап кон управувањето со својот живот, што на крајот резултира со пасивност и со целосна зависност од семејствата, како во случајот на разведената жена и самохраната мајка.

Класата доаѓа до израз преку нивото на образованието, живеалиштето (поранешната) професија и (не)вработувањето. Овие елементи се испреплетуваат за да ги оформат основните потреби и стратегии за справување на нашите испитанички и испитаници и се однесуваат како показатели на различноста или на категориите на нееднаквост.

Важноста на образованието се потенцира и на симболично и на структурно ниво. Всушност, на симболично ниво, дискусијата за социјална помош речиси секогаш се одвива околу недостиг од образование и/или потреба за обука/образование на лицата

што примаат социјална помош, имплицирајќи дека нивото на образование е ниско. На структурно ниво - државата е најголемиот работодавец во јавниот сектор, а најниското прифатливо образование е основното; сепак, за најголем дел од работните места се бара или средно или високо образование. Работните места со услов образование што не е повисоко од основното најчесто подразбираат рачен труд - и на тој начин таа можност е исклучена за најголем дел од нашите испитанички и испитаници со попреченост. Понатаму, сите испитанички и испитаници - Роми (жени, мажи и трансродови) немаа завршено основно образование - највисокото ниво на образование забележано во оваа етничка група. Сите жени Албанки имаа завршено најмногу основно образование, додека најголем дел од Македонките имаа средно образование, универзитетско образование или дипломи од повисок степен. Три Македонки не потпаѓаат под ова правило. Едната има завршено основно образование и има 73 години. Другите две жени без завршено основно образование се истите две жени што ја сочинуваат групата „Надминување насилни врски“. Ова ја нагласува специфичната несигурна положба на помалку образованите (рурални) жени, кои имаат ограничен пристап до пазарот на трудот и нивната изложеност на насилство.

Друштвените мрежи, исто така, играат важна улога, затоа што лицата со пошироки друштвени мрежи се во подобра положба од останатите. Лицата што наведуваат дека се дел од такви мрежи се оние што имаат или средно или високо образование, и оние што се или вработени или пензионирани. Овие мрежи, исто така, се доживуваат како средство за да се заврши каква било работа преку институциите, или за наоѓање работа.

Некои од поединците се во попривилегирана положба, затоа што имаат сигурно живеалиште. Најголем дел од лицата што го решиле тоа прашање се оние кои го сториле тоа во времето на Југославија или оние кои наследиле имот од своите родители (исто така стекнат во рамките на претходниот систем). Единствените две што се исклучок од ова се самохраната мајка на две деца што преживеала семејно насилство и на која и бил доделен социјален стан и трансродната сексуална работничка Ромка, која работејќи во странство заштедила доволно за да си купи живеалиште.

Лицата со попреченост се соочуваат со дополнителна бариера поради недостигот од инфраструктура и соодветно сместување, присутно и на работните места на лицата со попреченост, ситуација која уште повеќе се влошува штом се тргне од урбани кон рурални области. Географијата игра важна улога во зголемувањето на недостатоците штом се тргне од главниот град - Скопје, кон другите делови од земјата. Ова, исто така, беше потенцирано од страна на нашите испитанички и испитаници во многу наврати, т.е. беа нагласени услугите за лица со попреченост што им се достапни само на луѓето во Скопје, а не и ним.

Слични пречки има и на патот на децата со попреченост или старателите на лица со попреченост. Оваа врска се поставува над сите останати, и поради недостиг од социјални услуги или друга поддршка од системот, семејствата се врзани за домот и оставени сами на себе да се справат со ваквата состојба како што знаат и умеат, истовремено оптоварени со грижа за судбината на оние што ги издржуваат. Ова покажува дека телото има огромна улога. Телото, само по себе, функционира како извор на нееднаквост, особено кога е во пресек со класа, род и етничка припадност. Телото беше присутно како клучен дел од идентитетот на лицата со стекната попреченост, но истовремено ги оформува и основните потреби и секојдневни стратегии на преживување на родителите или на старателите, како што е објаснето и погоре.

Телото фигурира на сличен начин и кај трансродната сексуална работничка - јасен

случај на казнување поради родово изразување, со оглед на тоа што таа се соочила со исмевање и исклучување од страна на оние што работат во системот поради својот изглед, секојпат кога ќе пристапела до институциите. Дискриминацијата врз основа на изглед (лукизам) е, исто така, присутна како норма што одредува дека некое лице не смее да изгледа премногу добро или да биде добро облечено ако сака да добие социјална помош (како во случаите на таткото Ром, сексуален работник од групата четири и самохраната мајка од групата два) или облечено премногу лошо и со валкан изглед (како во случајот на бездомното лице од групата четири).

Општо, сите учесници во нашата студија ретко ги промислуваат својот род и етничката припадност како извори на нееднаквост. Родот и етничката припадност како категории на различност се интернализирани до степен на невидливост во излагањата на нашите испитанички и испитаници. Иако на ниво на поединец ретко се посочува на етничката припадност, наодите на симболичко ниво укажуваат на тоа дека општествените практики се повеќе засновани на стереотипи и на предрасуди наместо на лични искуства, а и потврдуваат дека етничките групи повеќе живеат едни покрај други отколку едни со други. Медиумските слики и широкораспространетите стереотипи и предрасуди се она врз основа на што луѓето ги формираат своите мислења за себе и за другите, преку етничка призма. Ова е во голема мера причината за чувство на изненаденост кога некој од друга етничка група им помага со нешто, како и изговор зошто не успеале навремено да завршат некој чекор од постапка и без дополнителни оптоварувања.

Родовите нееднаквости во пресек со други карактеристики и низ нивоата укажуваат на ограничени можности за жените да ја надминат ситуацијата во која се наоѓаат, вклучувајќи го задоволувањето на основните потреби. Поради ова тие се насочуваат кон стратегии за справување, најчесто врзани или за помош во семејството или за многу лоши платени ангажмани за давање услуги - чистење куќи. Стереотипите за улогата на жените во домаќинството сè уште опстојуваат. Мажите во голема мера се доживуваат како „глава на куќата“, додека жените како домаќинки. И покрај ова, беше забележано и од испитаничките и од испитаниците во нашата студија, како и од претходни студии⁸³ дека мажите се сметаат за посклони кон втурнување на семејството во сиромаштија, додека „жените ги преземаат сите потребни чекори за да го издржуваат семејството; нашироко се забележува дека жените даваат сè од себе за да ги извлечат домаќинствата од сиромаштија или да го одржат семејството во рамките на средната класа, додека мажите изразуваат длабока фрустрација поради слабите економски можности и потребата и другите членови од семејството економски да придонесуваат.

Финансиски најсиромашните меѓу нашите испитанички и испитаници, оние што се борат за гол опстанок, изјавуваат дека се жртви на прекумерна стигматизација и на предрасуди. Сексизмот и расизмот беа најдоминантни во нивните наративи, во споредба со останатите групи испитаници, како и барање утеха во верата.

Може да се заклучи дека интерсекциската анализа покажува како карактеристиките и нивоата постојано се преплетуваат во можни извори на нееднаквост. Во најголем дел од случаите, карактеристиките и односите на моќ се постојано во игра, што води до влошена состојба кога станува збор за нееднаквоста со секоја дополнителна карактеристика и со нејзиното појавување на две или повеќе нивоа. Ова ја потврдува

83 Реактор - истражување во акција, *Наоѓање на клучот за стаклената врата: демистификација на причините за малото учество на жените во пазарот на трудот* (Скопје, 2012), 14.

теоријата на Патриша Хил Колинс за постојната матрица на доминација.⁸⁴ Станува збор за мрежа од испреплетени репресии, кои навидум изгледаат како голем број поединечни категории, но функционираат на начини, како што објаснува Ханкивски, што се меѓусебно зависни, сложени и што ги одразуваат вкрстувачките системи на односите на моќ.⁸⁵

Следниот дел излегува од опфатот на истражувањето направено досега. Се занимава со тоа како системот за социјална заштита, каков што е, ги адресира нееднаквостите во точките на пресек.

84 Патриша Хил Колинс, „Црна феминистичка мисла“ [*Black Feminist Thought*] (Патлиц, 2000).

85 Олена Ханкивски, „Самит на СЗЗГМ 2013: Интерсекционалност“ (видеото е прикачено на: 27.08.2013), *Вимео канал на Сексуалното здравствено здружение на геј мажи (СЗЗГМ)* <<https://vimeo.com/73232267>>, Последен пат пристапено: 24.11.2015

6. Адресирање на интерсекциските нееднаквости во социјалната заштита

Дали интерсекциските нееднаквости се таргетирани во социјалната заштита и на каков начин, беше главниот фокус на второто прашање од нашето истражување⁸⁶ е предмет на оваа потточка. Се фокусиравме на делови од националната правна рамка и на рамката на политиките што беа потенцирани во наодите од нашето емпириско истражување како области од важност за корисниците или оние што би требало да бидат кориснички или корисници на системот за социјална заштита, идентификувани преку нивните основни потреби и стратегии за справување. Како што може да се види во делот погоре, испитаничките и испитаниците во нашиот примерок откриваат широк спектар од потреби и стратегии за справување, формирани од нивните искуства на индивидуално, симболично и структурно ниво.

Кај испитаничките и испитаниците од првата група, кои се борат за признавање на својата целосна работоспособност, можностите за вработување, достапноста и обезбедувањето разумно сместување, се истакнуваа како примарни потреби и беа издвоени како причини за најголема загриженост. Кај втората група, вработувањето и обезбедувањето услуги доаѓаат во прв план; како старатели на деца/издржувани лица со интелектуална или психичка попреченост, третата група на испитанички и на испитаници, исто така, беше најзасегната од обезбедувањето услуги. Борејќи се секојдневно да осигураат гол опстанок, четвртата група е најмногу засегната од потребата да излезат од сиромаштија и да бидат социјално вклучени. Двете жени од петтата група трпат долготрајни последици од родово базирано насилство. Шестата, и последна, група има потреба од отстранување на пречките што не им дозволуваат целосно да ја уживаат својата лична автономија, вклучувајќи го и вработувањето, како и други можности за полноправно учество во општеството.

Во земја со екстремно високи стапки на навработеност, можностите за вработување се оскудни. Сепак, повеќето испитанички и испитаници, низ различните категории на нееднаквост, го доживуваат вработувањето како пожелна стратегија за справување, и како пристап што би им обезбеди таканаречена „нагорна мобилност“ и излез од сиромаштијата.

Според тоа, го сосредоточивме нашето испитување на адресирање на интерсекциските нееднаквости на следните гранки од областа на социјалната заштита: (не)вработеноста, попреченоста, еднаквоста и недискриминацијата и родово базираното насилство. Иако, како што е забележано погоре, секоја група даваше приоритет на одредени области на политиките, вкупните грижи и потреби излегуваат од границите на групите што ги формиравме и од оваа причина одредени области на политики може да се повлекуваат низ повеќе групи. Понатаму, други гранки, како (не)вработеноста, се едни

од најпроблематичните според сите групи. Ги анализираваме сите релевантни закони и стратешки документи, фокусирајќи се повеќе на содржината на документите, а помалку на нивното спроведување како заднина на нашето истражување, па прашањата од истражувањето наложија таков пристап. Оправданоста на овој пристап беше дополнително потврдена од емпириските наоди, со оглед на тоа што препреките посочени од нашите испитанички и испитаници беа од таква природа што фокусирањето на правната рамка се чинеше како неопходен прв чекор.

Потпирајќи се на критериумите за квалитет за оценување на интерсекционалноста во родовите политики на ЕУ на Ломбардо и на и Агустин⁸⁷, најпрво се трудеме да идентификуваме дали категориите на нееднаквости се адресирани во документ за политики. За да го провериме ова, предвид ги зедеме инклузивноста на листите на идентификувани нееднаквости, како и нивното експлицитно именување и видливост. Инклузивноста, експлицитноста и видливоста се сметаат за квалитативни критериуми, затоа што „самото именување на проблемот... отвора можности за негово дискутирање и изнаоѓање решенија“⁸⁸. Второ, ја разгледаме врската меѓу категориите во документите и колку е артикулирано пресекувањето меѓу категориите на нееднаквост. Артикулирање на интерсекциските врски се смета за критериум за квалитет, затоа што „обезбедување точна и образложена слика на улогата на интерсекциските врски во дијагнозата и во прогнозата на проблеми во политиките ги зголемува шансите политиките да го земат предвид она што ги засега субјектите и групите на различни точки на пресекување“.⁸⁹ Надоврзувајќи се на ова, Ломбардо и Верло предлагаат да се види дали политиката применува трансформативен пристап кон интерсекционалноста, до кој степен „родово базирани“ се политиките, како тоа и дали политиката за која станува збор избегнува стигматизација на луѓето и на групите на различни нивоа на пресекување.

Нашата анализа се води од потребата за појасно разбирање на конкретните потреби и искуства со системот на социјална заштита на различно ситуирани корисници или лица што би требало да се корисници, како суштинска за унапредување на креирањето на политиките. Наодите укажуваат на тоа дека е доминантен пристапот по една оска, што значи дека категориите на нееднаквост речиси исклучиво се третираат поединечно. Нема експлицитно споменување на интерсекционалноста во ниту еден од документите. Свкупно, документите за политики ретко користат интерсекционалност во својот пристап. Иако ретко, постојат неколку инстанци каде се изнесени интерсекционални идеи. Она што јасно недостасува е изразување на односите помеѓу категориите на нееднаквост или она што Ломбардо и Агустин го нарекуваат „неартикулирана интерсекционалност“.⁹⁰ Понатамошните делови ја претставуваат секоја област на политиката на социјална заштита како посебно поле, со цел да го илустрираат начинот на кој вкрстените нееднаквости се адресирани во секоја од нив. Заклучокот ги спојува наодите од сите области, искомбинирани со наодите од нашето емпириско истражување, на тој начин изнесувајќи аргумент за интерсекционалноста во социјалната заштита.

87 Емануела Ломбардо и Лизе Роландсен Агустин. „Врамување на родовите интерсекционалности во Европската Унија: Какви се импликациите за квалитетот на интерсекционалноста во политиките?“ [Framing Gender Intersections in the European Union: What Implications for the Quality of Intersectionality in Policies?] *Социјални политики: Меѓународни родови студии, Држава & Општество*, (2011) 488-512.

88 Ibid, 489.

89 Ibid.

90 Ibid, 488-512.

Прашања од општа социјална заштита

Системот за социјална заштита беше воспоставен за да ги задоволи настанатите потреби на корисниците.⁹¹ Подразбира мерки, активности и политики создадени за да се спречат и надминат основните социјални ризици, да се намали сиромаштијата и социјалната ексклузија и да се унапредат личните капацитети на граѓаните за намалување на социјалните ризици, сиромаштијата и социјалното исклучување.⁹²

Постои консензус дека развојот на системот за социјална заштита поминал три фази.⁹³ Првата фаза на развој (1992 - 1996) е екстензија на југословенскиот систем на социјална заштита.⁹⁴ Втората фаза (1997 - 2002) беше обележана со усвојувањето на Законот за социјална заштита од страна на Македонија во 1997 година, како и членството во меѓународни финансиски институции; кои сè повеќе дејствуваа како креатори на социјалната политика.⁹⁵ Третата фаза дојде како резултат на реформите поврзани со Охридскиот рамковен договор. Законот за социјална заштита од 1997 година беше изменет во 2004 година воведувајќи децентрализација на социјалната заштита. Во 2009 година беше усвоен нов Закон за социјална заштита кој е сè уште во сила. Со него системот за социјална заштита се реорганизира по однос правата што следуваат, финансирањето и постапките за добивање на социјална парична помош.⁹⁶

Во моментот, системот на социјална заштита нуди различни услуги и придобивки од системот на социјална парична помош финансиран од даноци. Услугите и придобивките се организирани во четири групи: социјална превенција, вонинституционална заштита, институционална заштита и право на парична помош за социјална заштита. Некои примери на политики за социјална превенција подразбираат образование и советување, развој на форми за самопомош и волонтерска работа. Вонинституционалната заштита вклучува права на социјални услуги за социјална заштита, домашна нега и помош за поединци и семејства, сместување во згрижувачки семејства, сместување во мали групни домови и организирано одржување во живот. Институционалната поддршка го подразбира и правото на професионални обуки и правото на сместување во институции за социјална грижа. Конечно, групата на права на парична помош за социјална заштита вклучува различни видови на парична помош како правото на социјална финансиска помош, постојана парична помош, помош за мајка што родила четврто дете, финансиска компензација за помош и грижа.

Кои се корисниците, или оние што би требало да се корисници на системот за социјална заштита? Според официјалните државни политки, тоа се лица за кои постои опасност да западнат во сиромаштија или се сиромашни, и лица за кои постои ризик од социјално исклучување. Следните групи се идентификувани како први на удар од социјално исклучување: лица што злоупотребуваат дроги и нивните семејства, бездомни деца и нивните родители и лица што преживеале домашно насилство.⁹⁷

91 Министерство за труд и социјална политика, *Национална програма за развој на социјалната заштита (2011-2021)*, (Скопје, 2010).

92 Закон за социјална заштита, „Службен весник на Република Македонија“, 79/09, 36/11, 51/11, 166/12, 15/13, 79/13, 164/13, 187/13, 44/14, 116/14, 180/14, 33/15, 72/15, 104/15, 150/2015, 173/2015, 192/2015; Одлука на Уставен суд; 07.04.2010.

93 Маја Геровска Митев, „Материјална депривација, сиромаштија и социјална исклученост во Македонија (Скопје: Фондација Фридрих Еберт, 2012).

94 Ibid.

95 Ibid.

96 Министерство за труд и социјална политика *Национална програма за развој на социјалната заштита (2011-2021)*, (Скопје, 2010).

97 Министерство за труд и социјална политика, *Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалното исклучување (ревидирана 2010-2013)* (Скопје, март 2013), 3.

Узунов ги карактеризира следните видови домаќинства што се со највисок ризик од сиромаштија: (а) домаќинства со голем број членови во семејството; (б) домаќинства без ниту еден вработен член; (в) домаќинства каде што главата на семејството или нема никакво образование или има ниско образование и вештини; и (г) домаќинства со постари луѓе без пензии или со пензионери со многу ниски пензии⁹⁸. Составот на возрастните приматели на социјална заштита е наведен подолу во табела 2.2.

Табела 2.2: Полнолетни приматели на социјална помош според статус на регистрација и пол

Категорија	Машки	Женски	Вкупно
Социјално исклучени	1355	989	2344
Лица со оштетен вид	1397	977	2374
Лица со оштетен слух	1117	838	1955
Лица со физичка попреченост	6695	4986	11681
Лица со интелектуална попреченост	2101	1653	3754
Лица со комбинирана попреченост	1588	1065	2653
Финансиски незаштитени	1651	1772	3423
Постари корисници	937	923	1860
Останати корисници	3673	3366	7039

Извор: „Социјална и здравствена заштита“, веб-страница на Државен завод за статистика <<http://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=3>>. Последен пат пристапено: 25.11.2015.

Во нашето истражување се фокусиравме на поединечни категории на нееднаквост и на недостатоци во врска со согледувањето на нееднаквостите што меѓусебно се засилуваат. Членот 35 од Уставот ја утврдува улогата на државата во давањето социјална заштита и социјално осигурување во согласност со принципите на социјалната правда. Ова право е поврзано со принципот на еднаквост утврден во членот 9, според кој граѓаните (цитат) се еднакви во слободите и во правата „независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба“. Правото на помош на „немоќните и на неспособните за работа“ граѓани е дополнително потврдено.⁹⁹

На ова се надоврзува сеопфатно законодавство што покрива еднаквост и недискриминација - Законот за спречување и за заштита од дискриминација. Овој закон ја вклучува социјалната заштита како една од областите на примена (член 4) и важи и за јавниот и за приватниот сектор.¹⁰⁰

98 Ванчо Узунов „Социоекономската трансформација и системот на социјална помош во Република Македонија во периодот на транзицијата“, во *Социјални држави во транзиција: 20 години по југословенскиот модел на социјална држава*, приред. Марија Стамболиева и Стефан Дехерт (Софија, Фондација Фридрих-Еберт, 2011), 131

99 Устав на Република Македонија и неговите 32 амандмани, *Официјална веб-страница на Собранието на Република Македонија* <<http://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia.nspx>>. Last accessed: 25.11.2015.

100 Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник на Република Македонија“, 50/10, 44/14, 150/15; Одлука на Уставен суд: 15.09.2010.

Законот за социјална заштита ги регулира системот и организацијата на социјалната заштита, како и правата што произлегуваат од социјалната заштита, нивното финансирање и реализација.¹⁰¹ Со исклучок на неколку „траги“ на восприемање на интерсекциските нееднаквости што можат да бидат идентификувани во законскиот текст (како интерсекцијата на, на пример, род и класа - препознавањето на специфичните слабости на жени што се грижат за многудетни семејства, или класа-попеченост - во правото на финансиски придобивки за самохрани родители што се грижат за дете со попеченост), мерките и активностите пропишани со овој закон се насочени околу поединечни категории на нееднаквости (т.е. индивидуални заштитени основи). Законот содржи одредби за недискриминација (членови 20-22), вклучувајќи и отворена листа на заштитени основи.¹⁰²

Но, како што Котевска тврди во нејзината неодамнешна студија на внатрешната хармонизација на националното законодавство за еднаквост и недискриминација, овие одредби го акцентираат токму проблемот со овој Закон. Имено, содржината на одредбите јасно покажува дека Законот е насочен само кон недискриминацијата, но не и кон еднаквоста која би требало да е клучна за оваа област, затоа што без неа, создавање и спроведување на која било од мерките за социјална заштита, може да придонесе кон попречување на принципот на еднаквост.¹⁰³ Освен ова, Котевска ја забележува потребата за усогласување на овој Закон со Законот за спречување и за заштита од дискриминација (ЗСЗД), особено по однос на листата на заштитени основи и забранетите форми на дискриминација (што вклучува и „повеќекратна дискриминација“).¹⁰⁴ Последната точка е особено значајна затоа што го нагласува недостиг од регулирање на повеќекратната дискриминација во Законот за социјална заштита, а уште помалку интерсекциската дискриминација.

Нема дискусија за нееднаквостите што се вкрстуваат во Националната програма за развој на социјалната заштита (2011 - 2021). Програмата единствено таргетира поединечни категории на нееднаквост (на пример, родители на деца изложени на ризик, старатели на постари лица, самохрани родители, згрижувачки семејства, луѓе со социјални проблеми итн.).¹⁰⁵

Уште една релевантна политика во областа на социјалната заштита е Националната стратегија за сиромаштија и социјална исклученост (ревидирана 2010-2020). Стратегијата има за цел да го подобри квалитетот на животот, работните услови, човековиот капитал и социјалните услови за сите граѓани, како и „развој на механизмите за социјално вклучување на ранливите категории на лица во локален контекст“.¹⁰⁶ Таа се фокусира на следите области: вработување и засилување на претприемаштвото; приспособување на образованието кон пазарот на трудот; социјална и детска заштита и градење нов социјален модел; промовирање здравствена заштита и долгорочна грижа; транспорт, комуникации и домување; активирање и засилување на локалните власти и поддршка за ранливите групи.

101 Закон за социјална заштита, „Службен весник на Република Македонија“, 79/09, 36/11, 51/11, 166/12, 15/13, 79/13, 164/13, 187/13, 44/14, 116/14, 180/14, 33/15, 72/15, 104/15, 150/15, 173/15, 192/15; Одлука на Уставен суд: 07.04.2010. член.1.

102 Ibid. Членови: 20-22.

103 Билјана Котевска, „Анализа на усогласувањето на националното законодавство за еднаквост и недискриминација“ [Analysis of the harmonization of national equality and non-discrimination legislation] (престојна, ОБСЕ и КЗД).

104 Оваа препорака значи усогласување со ЗСЗД во согласност со предлозите дадени во оваа студија, кои вклучуваат ревизија на листата на заштитени основи (вклучувајќи ја и сексуалната ориентација и родовиот идентитет) и расчленување на одредбите за „повеќекратна дискриминација“ во подетална одредба, што меѓу другото би ја дефинирала и интерсекционална дискриминација. Извор: Ibid.

105 Министерство за труд и социјална политика, *Националната програма за развој на социјалната заштита (2011-2021)*, (Скопје, 2010).

106 Министерство за труд и социјална политика, *Националната стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост (ревидирана 2010-2013)* (Скопје, март 2013 година), 3.

Ова е документ за политиката за социјална заштита, кој, во национален контекст, може да се доживее како еден од најнапредните во доловувањето на интерсекциските нееднаквости. Иако во голема мера се занимава со поединечни категории на нееднаквост, исто така прави обид да ги адресира потребите на „специфични ранливи групи“, под кои спаѓаат: Роми, малцинства, невработени лица, лица со попреченост, постари луѓе, деца изложени на ризик, жени, лица што користат дроги и психотропни супстанции, бездомни лица, млади лица, самохрани родители, хронично болни лица и лица со малигни состојби и жртви на трговија со луѓе и проституција.¹⁰⁷

Родовата перспектива се воведува со цел да се намали сиромаштијата и социјалната исклученост на жените: жените примателки на социјална помош, жртвите на домашно насилство и трговија со луѓе, долгорочно невработените жени, и самохраните мајки. Покрај тоа, стратегијата опфаќа различни оски на интерсекционалност: класа-возраст, класа-род, класа-попреченост, преку мерки за зголемување на пристапноста на пазарот на трудот за младите, постарите, жените и лицата со попреченост. Преку вкрстувањето на класа-етничка припадност-род, се препознава дека жените од етничките малцински групи (албански и турски) треба да остварат поголемо учество во економската активност. Покрај тоа, Стратегијата ја продолжува стигматизацијата на немнозинските групи, особено жените-Албанки, предлагајќи еманципација преку „рачни изработки и создавање на традиционални продукти што може да се пласираат на пазарот“¹⁰⁸, занемарувајќи ја хетерогеноста на оваа група на жени и претставувајќи ги како неспособни за да се впуштат во работи „несоодветни за жени“.

Еднаквост и недискриминација

Од петте испитувани области, еднаквоста и недискриминацијата се најнапредни во однос на доловувањето на интерсекциските нееднаквости. Родот доаѓа во прв план, особено при вкрстување со етничка припадност, возраст, тело и класа.

Како што споменавме погоре, членот 9 од Уставот на Република Македонија гласи дека граѓаните имаат еднакви можности и права „независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба“. Членот 54 предвидува дека овие права може да бидат ограничени само во случаи предвидени со Устав и дека „Ограничувањето не може да биде дискриминаторско врз основа на пол, раса, боја на кожа, јазик, вера, национално или социјално потекло, имотна или општествена положба“. Член 54 предвидува дека овие права може да бидат ограничени само во случаи предвидени со Устав и дека „ограничувањето не може да биде дискриминаторско по основ на пол, раса, боја на кожа, јазик, вера, национално или социјално потекло, имотна или општествена положба“.¹⁰⁹ И двата члена наведуваат заштитени основи, но и двете листи за затворени и не вклучуваат род, возраст, сексуална ориентација и попреченост. После Охридскиот рамковен договор беа воведени неколку уставни амандмани врз основа на етничката припадност за да се заштитат политичките, граѓанските и социјалните права на малцинставата. И покрај тоа, ова беше изведено на начин без експлицитно да се интегрираат родовите аспекти.¹¹⁰

107 Ibid.

108 Ibid, 87.

109 Устав на Република Македонија, *Официјална вебстраница на Собранието на Република Македонија* <<http://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia.nsrpx>>. Последно пристапено на: 25.11.2015.

110 Доминика Стојановска, *Родова еднаквост и човековиот развој во Македонија во текот на транзицијата (1991-2006)*. [Gender Equality and Human Development in Macedonia during Transition (1991-2006)] (Докторска теза, Универзитет Болоња, 2008), 52.

ЗСЗД содржи отворена листа на заштитени основи, експлицитно наведувајќи ги следниве - пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етничка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверувања, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална и телесна попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба или која било друга основа предвидена со закон или со ратификуван меѓународен договор¹¹¹ Во членот 4, како што е споменато погоре, се предвидува спроведување на овој Закон во областа на социјалната заштита. Освен тоа, Законот предвидува дека е применлив и на физички и на правни лица, и тоа и во приватниот и во јавниот сектор..

Меѓу законски забранетите облици на дискриминација, со законот е пропишана и повеќекратната дискриминација, како тежок облик на дискриминација. Дефинирана е „како дискриминација направена кон одредено лице по повеќе дискриминаторски основи“.¹¹² Овој обид може да се толкува како интерсекциски пристап кон специфичните загрозености на лицата ситуирани на различни оски при вкрстување на нееднаквостите. И покрај тоа, димензиите на интерсекционалноста и нивната динамика не се јасно артикулирани. Понатаму, како што тврди Котевска, одредбата е празна од содржина. Поради површноста не е возможно да се разложи на подоблици - кумулативна, интерсекциска и повеќекратна дискриминација.¹¹³

Со спроведувањето на овој Закон се воспостави орган за еднаквост - Комисијата за заштита и за спречување дискриминација (КЗСД) која започна со работа во јануари 2011 година. КЗСД прими 106 случаи во 2014 година (зголемување споредено со 2013, кога прими 83 случаи, како и во споредба со претходните две години). Од овие, 18 случаи беа во областа на социјалното осигурување, кое подразбира и социјална заштита.¹¹⁴ По однос на заштитените основи, во своите годишни извешатаи КЗСД единствено дава статистики на поединечна основа, и, иако дава севкупен број на случаи кога подносителите навеле повеќе основи, не ги споменува конкретните основи.¹¹⁵ Органот не води статистика за тоа колку од овие случаи биле обработени и/или биле затворени во 2014.¹¹⁶ Додека Народниот правобранител (другата институција чија задача е заштита од дискриминација во јавниот сектор) не презел акција против случај на повеќекратна дискриминација, 6% од случаите што биле поднесени до КЗСД

111 Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник на Република Македонија“, Бр. 50/10, 44/14, 150/15; Одлука на Уставен суд: 15.09.2010, Чл.3.

112 Ibid.

113 Билјана Котевска, „Анализа на усогласувањето на националното законодавство за еднаквост и недискриминација [Analysis of the harmonization of national equality and non-discrimination legislation], (претстојна - 2016; ОБСЕ и КЗД) За подформите на повеќекратната дискриминација види: Тимо Маконен, „Повеќекратна, повеќеслојна и интерсекциска дискриминација: ставање на искуствата на најмаргинализираните во преден план [Multiple, Compound and Intersectional Discrimination: Bringing the Experiences of the Most Marginalized to the Fore] (Институт за човекови права, Универзитет Або акдеми 2002).

114 Комисија за заштита од дискриминација 2014 Годишен извештај на Комисијата за заштита од дискриминација (2015) www.sobranie.mk/materialdetails.nsp?materialId=d93111d8-975d-471e-be2c-e07a2df372f3.

115 Овие се целосните статистики во однос на подносителите споредна заштитена основа и според областна заштита. Според основа за дискриминација: 26 на етничка припадност, 13 за здравствената состојба, 4 на припадност на маргинализирана група, 15 на личен или општествен статус, 13 на ментална и телесна попреченост, 8 за образование, 7 за социјално потекло, 10 за пол, 7 на религија или верско уверување, 7 на политичка припадност, 8 на возраст, 5 на семејна или брачна состојба, 4 на род, 3 на други уверувања, 6 за имотната состојба и 14 под „која било друга основа“. По област: 42 во вработувањето и работните односи, 22 во пристапот до стоки и услуги, 18 во социјалната сигурност, 11 во судството и администрацијата, 7 во средствата за јавно информирање, 5 во образованието, науката и спортот, 5 во домувањето, 2 во култура, 2 на членството на синдикатите и политички здруженија, 6, во кои не била наведена област од страна на жалителот, и 4 во други области како што е предвидено според законот. Извор: Комисија за заштита од дискриминација 2014 Годишен извештај на Комисија за заштита од дискриминација (2015), Веб-страница на Собранието на Република Македонија, www.sobranie.mk/materialdetails.nsp?materialId=d93111d8-975d-471e-be2c-e07a2df372f3, Последен пат пристапено: 27.11.2015.

116 Билјана Котевска, Национален извештај - Резиме за 2013 - Европска мрежа на правни експерти по родова еднаквост и недискриминација. [Country Report - Summary 2013 - European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-discrimination]. <<http://www.equalitylaw.eu/component/edocman/2013-mk-summary-country-report-ln-final/Download>>. Пристапено на: 25.11.2015.

се класифицирани како потенцијални случаи на дискриминација по повеќе основи. До денес, КЗСД или ги отфрлила тие случаи на процедурална основа или не утврдила дискриминација.¹¹⁷ Според тоа, останува да се види како КЗСД ќе постапува при повеќекратна дискриминација, каков тип санкции ќе предвиди, итн.¹¹⁸

Самите одредби не оставаат многу простор за надеж. Имено, иако декларативно ЗСЗД навистина ја наведува повеќекратната дискриминација како тешка форма на дискриминација, ова не се пресликува или содржи во одредбите за постапки при заштита и санкции. Така, и покрај постоењето на отворена листа на заштитени основи и одредба за повеќекратна дискриминација, можностите за правна заштита од повеќекратна дискриминација остануваат, во најдобра рака, под знак прашање.

Националната стратегија за еднакви можности и за недискриминација, врз основа на етничка припадност, возраст, интелектуална и физичка попреченост за 2012 - 2015 се фокусира на четири категории нееднаквост: етничка припадност, возраст, попреченост и род.¹¹⁹ Како резултат на воведувањето на родовата перспектива, родот се смета за хоризонтално прашање и се третира на хиерархиски начин. „Повеќекратната дискриминација“ е конкретно разгледувана низ призмата на родот како една од категориите на нееднаквост во следните спреги: род - етничка припадност, род - возраст и род - попреченост. Постојат случаи во кои пристапот на вкрстеност е усвоен во дефинирањето на конкретните мерки, на пример кај жените со попреченост, руралните жени, жените - Ромки, или корисничките на социјална заштита од етничките малцинства. На пример, потребата за воспоставување посебни програми за подобрување на статусот на корисници на социјална заштита од немнозински групи, или интегрирање на родовата перспектива за да се надминат бариерите при вклучување на жените од немнозинско етничко потекло на пазарот на трудот. Стратегијата е најнапредниот документ кога станува збор за бројот на наведени категории на нееднаквости, и интерсекциски нееднаквости. И покрај тоа, два големи недостатоци се исклучувањето на сексуалната ориентација од стратегијата и недоволното артикулираните односи помеѓу категориите на нееднаквост. Дополнителни недостатоци се појавуваат кога ќе се погледните низ призмата на интерсекционалноста, затоа што е изготвена и усвоена во постапка обележана од повреда на принципот на партиципативност. Всушност, постапката на подготовка и на усвојување на оваа стратегија се одвиваше надвор од очите на јавноста. И покрај повиците од страна на голем број истакнати невладини организации, постапката на изготвување остана затворена за јавноста.¹²⁰

Законот за еднакви можности меѓу мажите и жените, усвоен во 2006 и дополнет во 2012, овозможува воведување на родовата перспектива и има за цел да ја коригира неповолната положба на жените што доаѓа како „резултат на системската дискриминација или на структуралната родова нееднаквост што произлегува од историските и социокултурните услови“.¹²¹ Предметот на Законот е фокусиран на обезбедување еднаков третман на мажите и на жените, основните и посебните мерки

117 Комисија за заштита од дискриминација 2014 Годишен извештај на Комисија за заштита од дискриминација (2015), Веб-страница на Собранието на Република Македонија, www.sobranie.mk/materialdetails.nsp?materialId=d93111d8-975d-471e-be2c-e07a2df372f3, Последен пат пристапено: 27.11.2015

118 Билјана Котевска „Извештај за мерките за справување со дискриминацијата“ (Директиви 2000/43/ЕС и 2000/78/ЕС), - Македонија 2014, Европска мрежа на правни експерт(к)и во областа на родова еднаквост и недискриминација (необјавено достапно на авторките).

119 Билјана Котевска „Извештај за мерките за справување со дискриминацијата“ (Директиви 2000/43/ЕС и 2000/78/ЕС), - Македонија 2014, Европска мрежа на правни експерт(к)и во областа на родова еднаквост и недискриминација (необјавено, достапно на авторките).

120 Билјана Котевска „Почеток на процесот на консултации за националната нацрт-стратегија за еднаквост и недискриминација“ [“Commencement of a process of consultations on Draft- National Strategy on Equality and Non- discrimination”] Веб-страница на Еквалити Ло <http://www.equalitylaw.eu/index.php?option=com_edocman&task=document.viewdoc&id=2169&Itemid=295>. Последен пат пристапено: 27.11.2015.

121 Закон за еднаквите можности меѓу мажите и жените, Службен весник, 6/2012.

како и правата и обврските на одговорните субјекти за обезбедување еднакви можности на жените и на мажите, како и правата и должностите на правниот застапник за еднакви можности на жените и на мажите (членот 1.1). Посебните афирмативни, охрабрувачи и програмски мерки се насочени кон постигнување родова еднаквост. Законот содржи одредба против родово заснована дискриминација и ги набројува другите основи за дискриминација третирани како одделни нееднаквости, задавајќи хиерархиски примат на родот како најважна категорија. Надгледувањето на спроведувањето на овој Закон останува под знак прашалник затоа што, како што забележуваат Попоска и др., Законот не пропишува механизам за следење на спроведувањето на мерките од позитивната акција.¹²²

Дополнително, членот 4 од овој Закон ги пропишува забранетите форми на дискриминација. И покрај тоа, не ја вклучува повеќекратната дискриминација, за разлика од ЗЗСД. Исто така не ги вклучува традициите и традиционалните практики од кои прозилегува дискриминација што се истакнува како особено важно кога станува збор за заштита од интерсекциска дискриминација.¹²³ Законот има и други недостатоци, но осврнувањето на нив би излегло надвор од фокусот на оваа анализа.

Стратегијата за родова еднаквост 2013 - 2020, како и националната стратегија за еднаквост (разгледана погоре), има доминантно едностран пристап кон родот како категорија на нееднаквост, иако ги идентификува жените од етничките малцинства, руралните жени и жените со попреченост како особено ранливи, заедно со жените со ризик од социјално исклучување.¹²⁴

Вработување

Законот за работните односи има за цел „вклучување на работниците во работниот процес, како и обезбедување на усогласено одвивање на тој процес, при што се почитува правото на работниците на слобода на трудот, достоинство и заштита на интересите на работниците во работниот однос“.¹²⁵ Овој Закон содржи клаузула за недискриминација и наведува заштитени основи, како и облици на дискриминација. Тие облици не вклучуваат повеќекратна дискриминација.

Законот за работни односи исто така пропишува посебни заштитни мерки за бремни работнички, постари работници, работници помлади од 18 години и работници со попреченост. Ова отвора повеќе простор за да се земат во предвид можните вкрстувања на класа-род, класа-возраст и класа-попреченост.

Националната стратегија за вработување за 2015 ги споменува стапките на пониско учество на жените на пазарот на трудот. „Пониските нивоа на образование на жените, традиционалната улога на жената во семејството и недостиг од градинки“¹²⁶ се опишани како фактори што придонесуваат за пониските стапки на учество. Понатаму се наведува

122 Жанета Попоска „Анализа на дискриминациските практики во областа на вработувањето и работните односи“ (ОНСЕ и МТСП 2013), 47.

123 Билјана Котевска, „Анализа на усогласувањето на националното законодавство за еднаквост и недискриминација“ [Analysis of the harmonization of national equality and non-discrimination legislation], (претстојна - 2016; ОБСЕ и КЗД).

124 Министерство за труд и социјална политика, Стратегија за родова еднаквост 2013-2020, (Скопје, 2013), 24.

125 Закон за работните односи, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 62/05, 106/08, 161/08, 114/09, 130/09, 50/10, 52/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13, 113/14, 20/15, 33/15, 72/15, 129/15 Одлуки на уставниот суд: 21.12.2005; 22.12.2005; 29.03.2006; 10.05.2006; 24.01.2007; 04.04.2007; 06.06.2007; 13.05.2009; 13.01.2010; 14.04.2010; 22.09.2010; 28.05.2014.

126 Министерство за труд и социјална политика, Национална стратегија за вработување за 2015 (Скопје, 2015).

дека погоре споменатите причини се понагласени кај етничките малцинства и во руралните краеве.¹²⁷

Оперативниот план за услуги на пазарот на трудот и мерки за вработување за 2015 вклучува збир мерки што имаат за цел да ја подобрат вработливоста на невработените лица и нивото активно учество на пазарот на трудот.¹²⁸ Иако овој документ примарно се занимава со класните нееднакости, исто така, предвидува активности што ги доловуваат нееднаквостите при вкрстувањето. Доминантната оска на вкрстување е класа - возраст. Мерките главно се фокусираат на навработеноста кај младите (лица на возраст до 29 години), како мотивациски обуки за млади лица, подготовки за вработување и работа, професионална ориентација и совети за избор на професија, програма за самовработување итн. Има мерки што се наменети за лица со ризик од социјално исклучување, конкретно се истакнати невработените Роми, како и корисниците на социјална заштита, младите луѓе со социјален ризик, жените што преживеале семејно насилство и лицата со попреченост.¹²⁹

Севкупно, во врска со областа на вработување, се чини дека постојат почетни чекори кон воведување на интерсекционалноста во процесите на креирање политики, со оглед на тоа што нееднаквостите се наведени во корелации. Сепак, ретки се тие интерсекции што се експлицитно именувани, а врските меѓу нееднаквостите едвај се споменуваат.

Попреченост

Кога станува збор за попреченоста, двата клучни документи се Законот за вработување на лица со попреченост и Националната стратегија за постигнување на еднакви права на лицата со попреченост. Документите за политиките за попреченоста првенствено ја третираат попреченоста како посебна категорија. Сепак, во Националната стратегија има обид нееднаквостите да се разгледуваат преку вкрстувањата. Оваа стратегија дава хиерархиски примат на попреченоста во споредба со останатите категории на нееднаквост, но без понатаму да ги образложи односите меѓу овие категории. Таквото разгледување на интерсекционалноста може да се толкува како препознавање на хетерогеноста помеѓу луѓето со попреченост. Всушност, ги разгледува луѓето со попреченост од „другоетничко потекло како најранливи“ на последиците од транзицијата.¹³⁰ Понатаму, препознава дека лицата со попреченост се соочуваат со специфични пречки и со „двојна дискриминација“, вклучувајќи и жени и девојчиња со попреченост, постари лица со попреченост и лица со попреченост од етнички малцинства, затоа што тие се соочуваат со поголем ризик од исклученост и имаат стапки на помало учество во општеството во споредба со останатите лица со попреченост.¹³¹ Децата и жените со попреченост се издвојуваат како најподложни на злоупотреба и вознемирување.¹³² И покрај тоа, вкрстените категории на нееднаквост се претставени единствено како дел од поширок, поопшт контекст, без да се навлегува во детали и односите помеѓу категориите. Понатаму, предложените мерки не ги одразуваат идентификуваните специфични потреби на лицата во точките на вкрстување на нееднаквостите.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Министерство за труд и социјална политика, *Оперативен план за услуги на пазарот на труд и мерки за вработување 2015* (Скопје 2010), 4..

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Министерство за труд и социјална политика, *Национална стратегија за постигнување на еднакви права за лицата со хендикеп во Република Македонија (2010 - 2018)*, (Скопје, 2010), 2.

¹³¹ Ibid, 11-12.

¹³² Ibid, 26.

Во врска со пошироката правна рамка, вредно е да се спомене дека членот 8 од ЗСЗД ја пропишува дискриминацијата на лица со попреченост како облик на дискриминација. Истото важи и во врска со недавањето разумно прилагодување.¹³³

Законот за вработување на лица со попреченост предвидува мерки за подобрување на работата и работните услови за лица со попреченост.¹³⁴ Законот не содржи одредби што ги третираат или се однесуваат на вкрстените категории на нееднаквости на експлицитен начин.¹³⁵

Родово базирано насилство

Македонската правна рамка и рамката за политики го регулираат родово базираното насилство (РБН) првенствено низ призмата и контекстот на семејното насилство. Другите форми на РБН се или занемарени или третирани според Кривичниот законик, без да се земе предвид родовиот аспект на насилството.

Законот за спречување и за заштита од семејно насилство се фокусира единствено на родот како категорија на нееднаквост. Експлицитно се осврнува на жените во две инстанции. Прво, родово заснованото насилство се дефинира како насилство насочено против жената, затоа што е жена или што несразмерно ја погаѓа.¹³⁶ И покрај тоа, следниот пасус гласи дека терминологијата користена во законот се однесува и на мажи и на жени¹³⁷, најавувајќи родово-неутрална артикулација на текстот. Второ, жените се експлицитно споменати во превентивните марки насочени кон промовирање на норми и вредности засновани на еднаквоста на жените и мажите, и воведувајќи наставни планова за родово еднаквост и ненасилно разрешување на конфликти на сите нивоа на образование. Како дел од заштитните мерки, законот исто така предвидува активни мерки на пазарот на трудот за жените што преживеале домашно насилство¹³⁸. Иако законот прави обид да се препознае родовата природа на насилството, во голема мера се потпира на родово-неутрална терминологија без да ги образложи останатите категории на нееднаквости и нивната оска на вкрстување.

Националната стратегија за спречување и заштита од семејно насилство ги идентификува причините за семејно насилство во нееднаквите односи на моќ и длабоко вкоренетите патријархални вредности во македонското општество, кое ги става жените во потчинета положба. Жените, децата и постарите се издвоени како најранливи категории. Нееднаквостите според род и возраст се третираат како посебни категории, иако родот се истакнува како најважен.

133 Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник на Република Македонија“, Бр. 50/10, 44/14, 150/15; Одлука на Уставен суд: 15.09.2010.

134 Закон за вработување на лица со попреченост „Службен весник на Република Македонија“, 44/00, 16/04, 62/05, 113/05, 29/2007, 88/08, 161/08, 99/09, 136/11, 129/15, 147/15.

135 Нов закон беше во подготовка за време на изготвувањето на оваа студија, и усвојувањето на тој закон изгледа многу веројатно, иако не беше предмет на понатамошна дискусија, освен неколку референци на веќе постоечка литература. Видете, на пример: Жанета Попоска, „Анализа на дискриминациските практики во областа на вработувањето и работните односи“ (ОБСЕ и МТСП, 2013); Жанета Попоска и други; Билјана Котевска „Анализа на усогласувањето на националното законодавство за еднаквост и недискриминација“ [Analysis of the harmonization of national equality and non-discrimination legislation] (престојна, ОБСЕ и КЗД).

136 Закон за спречување и заштита од семејно насилство, „Службен весник на Република Македонија“, 138/2014.

137 Ibid.

138 Во Законот за спречување и заштита од семејно насилство се користи терминот „жртва“. Иако ја препознаваме дихотомијата жртва/преживеана во терминологијата (видете Дан, 2005), избегнуваме да го користиме терминот „жртва“, затоа што означува беспомошност, немоќност и пасивност. Наместо тоа, го избираме терминот преживеана затоа што подразбира иницијативност (види: Лиз Кели, *Преживување на сексуално насилство*, „Surviving Sexual Violence“ (Полити прес, 1988).

Врз основа на три национални анкети за распространетоста на семејното насилство¹³⁹, насилството врз постарите лица,¹⁴⁰ и сексуалната злоупотреба на деца,¹⁴¹ стратегијата наведува дека користи стратешки активности за да ги адресира „специфичните проблеми на особено ранливите групи, вклучувајќи ги децата, постарите, руралните жени и лицата со попреченост“.¹⁴² На оваа инстанца, иако возраста и попреченоста се третираат како посебни категории, се прави обид за интерсекциски пристап преку назначувањето на руралните жени како ранлива категорија. Освен тоа, врз основа на националната анкета за распространетоста на семејното насилство, 80% од жените што не учествуваат на пазарот трудот биле изложени на насилство. На сличен начин, колку е понизок образовниот статус толку е повисок ризикот од насилство, така што 80% од жените со основно или без образование пријавиле злоупотреба. Има поголема веројатност руралните жени да бидат подложени на насилство, како и жените што се грижат за повеќе деца. Ситуацијата на жените Ромки е опишана како „особено загрижувачка“, затоа што 72.2% од Ромките во анкетата пријавиле злоупотреба од страна на партнерот или од член на семејството. На овој начин, стратегијата вклучува неколку интерсекции на нееднаквост: род - класа, род - етничка припадност, род - место на живеење.

Стратегијата има за цел да постави нова рамка за справување со семејното насилство со акцент на ранливите категории, и особено „повеќекратните слабости што произлегуваат од возраста (децата и постарите), полот, попреченоста или која било друга карактеристика што генерира повеќекратна ранливост во македонскиот контекст.“¹⁴³ И покрај ова, врската помеѓу овие ранливости не е артикулирана.

Во документите за политиките за родово-засновано насилство, како и во другите области разгледувани погоре, ретко се појавуваат интерсекциски нееднаквост. Фокусот е првенствено на родот и на интерсекцијата со останатите категории, но врската никогаш не е изразена.

139 Љубинка Поповска, Владо Рикаловски и Др. Елизабет Вилагомез Извештај од студијата на националната анкета за семејно насилство, [Report from the Study of the National Poll on Domestic violence] (Скопје: ООН 2011).

140 Маријана Марковиќ и други, [Community survey of elder maltreatment: A report from the former Yugoslav Republic of Macedonia]. Институт за општествени, политички и судски истражувања, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје, со поддршка на Канцеларијата на СЗО - Скопје, (Скопје 2011).

141 Виолета Чачева и Стојанка Мирчева, „Запоставени и жигосани: анализа на ситуацијата: сексуална злоупотреба на деца, Институт за општествени, политички и судски истражувања, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје, со поддршка на Канцеларијата на УНИЦЕФ - Скопје (Скопје, 2009).

142 Министерство за труд и социјална политика, Националната стратегија за спречување и заштита од семејно насилство, (Скопје, 2012), 5.

143 Ibid.

Заклучок

Нашата студија е интерсекциска анализа во областа на социјалната заштита во Македонија, што има за цел во пред план да ги донесе перспективите на корисниците на системот за социјална заштита, и понатаму да ги открие основните потреби и стратегии за справување на лицата што се, или би требало да бидат, корисници за системот за социјална заштита. Се потрудивме да дадеме одговор на прашањето како политиките за социјална заштита во Македонија ги третираат повеќекратните нееднаквости на лицата што се или би требало да се корисници на системот за социјална заштита, со особен акцент на интерсекциските нееднаквости, какво влијание ова има врз егзистенцијата на овие лица, и како тоа може да се подобри.

За да ги одговориме овие прашања, употребивме комбинација на квалитативни методи: квалитативни, исцрпни интервјуа, фокус-групи, анализи на медиуми, правна анализа и анализа на политики, преглед на постојната литература. За идентификување на интерсекциските нееднаквости, одредени по пат на основите потреби и стратегии за справување на корисниците или оние што би требало да бидат кориснички или корисници на системот за социјална заштита, го применивме многуслојниот модел за интерсекциска анализа на Винкер и на Дегеле. Овој модел нуди можност за разгледување на индивидуалното, симболичното и на структуралното ниво, како и на интерсекциите на тие три нивоа.

На индивидуално ниво, преку наративите на лицата што се, или што би требало да бидат корисници на социјална заштита, ги идентификувавме категориите на нееднаквост што ги обликуваат нивните основни потреби и стратегии за справување. Триесет и три испитанички и испитаници од осум различни градови ги споделија своите приказни за секојдневните борби, осиромашувањето и лишеноста, но, исто така, и на отпорноста и на одлучноста. На симболично ниво, се трудевме да ги откриеме доминатните претстави на корисниците, конкретните симболички прашања покренати од нашите испитанички и испитаници, особено по однос на внатрешните норми и вредности што ги обликуваат нивните светогледи. За оваа цел анализиравме медиумски прилози и организиравме една фокус-група со општата популација. На структурно ниво, ги евалуиравме искуствата и врската на нашите испитанички и испитаници со постојните институции, закони и политики по пат на правни анализи и анализи на политики.

Се потпревме на постојните податоци и литературата, особено со цел да видиме дали моменталниот систем на социјална заштита ги доловува и понатаму третира категориите на нееднаквост, идентификувани во искуствата доживевани од луѓето што се, или би требало да бидат, корисници на системот за социјална помош. Преку ова го евалуиравме потенцијалот на системот да ги третира нееднаквостите, проследено со можни препораки за подобрување.

Нашите наоди укажуваат на тоа дека интерсекциските категории на нееднаквост водат до разнолик збир на самоидентификувани потреби и стратегии за справување.

Тие, исто така, откриваат огромно незадоволство од системот за социјална заштита поради неговата неадекватност во исполнувањето на своите цели и задоволувањето на потребите на лицата со социјални потреби и изложени на социјален ризик.

Понатамошното испитување на системот за социјална заштита укажува на тоа дека тековните политики за социјална заштита се неспособни да ги согледаат интерсекциските нееднаквости. Ова е потврдено и од нашите испитанички и испитаници, кои откриваат дека, во практика, системот не ја исполнува својата примарна функција и не ги намалува сиромаштијата и социјалниот ризик.

Интерсекциските нееднаквостит во голема мера не се рефлектираат во правните рамки и во рамките на политиките, на тој начин останувајќи нетретирани од системот. Постои забележливо отсуство на интерсекциски пристап кон законите и политиките релевантни за областа на социјална заштита. Иако беа забележани неколку обиди, кои може да ги означиме како интерсекциски, некои од нив беа повеќе надоврзувачки отколку интерсекциски. Освен тоа, не постои артикулација на врските помеѓу категориите на нееднаквост. Правната и рамката на политики сè уште функционира со едностран пристап, т.е. во голема мера се фокусира на поединечни категории на нееднаквости.

Главни грижи и препораки

Наместо самите да ги формулираме препораките, тука претставуваме листа на препораки предложени од нашите испитанички и испитаници. Врз основа на нивните реални потреби, испитаничките и испитаниците во оваа студија ги идентификуваа следните приоритети за подобрување на системот за социјална заштита:

- Да се зголеми износот на социјалната помош за да овозможи подобар квалитет на живот за примателите;
- Да се поврзе месечната парична помош со месечната вредност на потрошувачката кошничка;
- Поедноставни и поевтини постапки за стекнување статус за социјална заштита во спрега, со помалку рестриктивни барања за одржување на истиот;
- Да се подобри физичката и сензорната пристапност за лицата со попреченост и да се осигури добивањето разумно сметување;
- Да се обезбедат услови за формално економско активирање на корисниците на системот за социјална заштита и да се укине забраната за вклучување во каква било финансиски исплатлива активност на лица што добиваат постојана финансиска помош;
- Да се подобрат мерките за вработување на лицата со попреченост;
- Да се преземат мерки за да се идентификуваат лицата што имаат потреба од социјална заштита и подобро да се таргетираат политиките, а со тоа и помошта и мерките;
- Да се подобри пристапноста на транспортот во рурални области, да се обезбеди бесплатен јавен транспорт за старателите на лица со попреченост;

- Да се обезбедат стимулативните мерки за образование (стипендии за деца од непривилегирани семејства, да се охрабри доживотно учење и учење занаети за лица со социјален ризик и социјални потреби);
- Да се охрабри поголемо социјално прифаќање на лицата со попреченост, самохрани мајки, жени што преживеале семејно насилство, трансродови лица, сексуални работници, бездомни лица (да се намали стигматизацијата);
- Да се зајакнат капацитетите на вработените во социјалните служби за работа со различни групи непривилегирани лица преку обуки за сензибилизација;
- Да се обезбедат дополнителни услуги за самохрани родители и старатели на лица со попречености, како услуги за домашна нега, дневни центри на локално ниво, проширени услуги на дневните центри; и
- Да се обезбедат основни услови за домување, засолништа за бездомни лица, особено во зимскиот период.

Детален преглед на препораки е даден во Кратката информација за применети политики „Што стои на крстопатите?“¹⁴⁴ Тука наведуваме само една препорака дадена од истражувачкиот тим: Отворен, партиципативен и транспарентен јавен дијалог мора да биде отворен со цел да се дискутира каков систем на социјална заштита треба да има во Македонија, но и како најлесно да се постигне ова. Ова мора да биде проследено со политичка поддршка, додека, пак, самиот процес треба да остане слободен од политички злоупотреби. Во овој процес, гласовите на корисниците или на оние кои треба да го користат системот на социјална заштита мора да бидат слушнати и нивните животни приказни и искуства мора да бидат земени предвид. Дополнително, препорачуваме изготвување студија за можностите за воведување интерсекциски пристап кон креирањето на политиките, кој би бил спроведен со вклучување лекции од други претходни национални процеси и проследен со анализа на искуствата од други држави, но со проценка на потенцијалот за успех на овие политики во македонски контекст.

Библиографија

„Потрошувачка кошничка: во семејниот буџет дупка од 160 евра“ Фактор. <http://faktor.mk/2015/03/10/potroshuvachka-koshnitsa-vo-semejnot-budhet-dupka-od-160-evra> Последен пат пристапено: 25.11.2015.

Амалија Јовановиќ, Весна Јованова, Неда Малеска-Сачмароска, „Родово-буџетска анализа на социјалната заштита и активните политики за вработување во Република Македонија“ (Скопје: Министерство за труд и социјална политика, 2010). Министерство за труд и социјална политика

Беќим Кадриу и Бујар Ахмеди, „Возрасна дискриминација во Република Македонија и пристапот на Уставниот Суд,“ Академско списание за интердисциплинарни студии, (2015).

Билјана Котевска „Анализа на усогласувањето на националното законодавство за еднаквост и недискриминација“ [Analysis of the harmonization of national equality and non-discrimination legislation] (престојна, ОБСЕ и ЦПАД).

Билјана Котевска „Извештај за мерките за справување со дискриминацијата“ (Директиви 2000/43/ЕС и 2000/78/ЕС), - Македонија 2014, Европска мрежа на правни експерти во областа на родова еднаквост и недискриминација (необјавено, достапно на барање до авторите). Последен пат пристапено на: 25.11.2015.

Билјана Котевска „Извештај за мерките за справување со дискриминацијата“ (Директиви 2000/43/ЕС и 2000/78/ЕС), - Македонија 2014, Европска мрежа на правни експерти во областа на родова еднаквост и недискриминација (необјавено, достапно на барање до авторите).

Билјана Котевска „Почеток на процесот на консултации за националната нацрт-стратегија за еднаквост и недискриминација“ [“Commencement of a process of consultations on Draft- National Strategy on Equality and Non- discrimination”] Веб-страница на Еквалити Ло <http://www.equalitylaw.eu/index.php?option=com_edocman&task=document.viewdoc&id=2169&Itemid=295>. Последен пат пристапено: 27.11.2015.

Валентина Иваноска, Влијанието на алкохолот врз метаболизмот на масти кај алкохоличарите], Вебстраница на Универзитетот “Гоце Делчев”, <http://eprints.ugd.edu.mk/10285/1/_ugd.edu.mk_private_UserFiles_katerina.hadzivasile_Desktop_magisterska.....pdf>. Последен пат пристапено: 25.11.2015.

Ванчо Узунов „Социоекономската трансформација и системот на социјална помош во Република Македонија во периодот на транзицијата“, во Социјални држави во транзиција: 20 години по југословенскиот модел на социјална држава, приред. Марија Стамболиева и Стефан Дехерт (Софија, Фондација Фридрих-Еберт, 2011). .

Вивиан М.Меј, „Во потрага по интерсекционалноста, Вознемирувачко доминантна

имагинарност“ [Pursuing Intersectionality, Unsettling Dominant Imaginaries] (Њу Јорк: Ратлиц, 2015).

Виолета Чачева и Стојанка Мирчева, „Заповестени и жигосани: анализа на ситуацијата: сексуална злоупотреба на деца, Институт за општествени, политички и судски истражувања, Универзитет „Св. Кирил и Методиј Скопје, со поддршка на Канцеларијата на УНИЦЕФ - Скопје (Скопје, 2009).

Габриел Винкер и Нина Дегел, „Интерсекционалноста како повеќеслојна анализа: Справување со социјална нееднаквост“ [Intersectionality as multi-level analysis: Dealing with social inequality], *Европско списание за женски студии Вол.18 Бр.1* (2011): 54.

Димитар Николоски „Сегментација на пазарот на трудот во Република Македонија“, „Економија и бизнис“ бр. 154 март (2011).

Доминика Стојановска, „Родова еднаквост и човековиот развој во Македонија во текот на транзицијата (1991-2006)“. [Gender Equality and Human Development in Macedonia during Transition (1991-2006)] (Докторска теза, Универзитет Болоња, 2008).

Државен завод за статистика на Република Македонија, *Мажите и жените во Република Македонија* (Скопје, 2015).

Државен завод за статистика, Индикатори,” Веб-страница на Државниот завод за статистика, http://www.stat.gov.mk/KlucniIndikator_i_en.aspx, Последен пат пристапено: 26.11.2015.

Државен завод за статистика, *Анкета на работната сила* (Скопје, 2015).

Европска Комисија, Извештај за 2015 Македонија (10.11.2015) <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf>. Последно пристапено на: 28.11.2015, 48.

Европски форум за попречености, *Втор Манифест на права на жените и девојките со попречености во Европската унија: Прирачник за активисти и креатори на политиката* [2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union: A Toolkit for Activists and Policymakers] (Будимпешта: Генерално собрание на европскиот форум за попречености, 2011)

Европски центар за ромски права, „Македонија: профил на земја 2011-2012“ [Macedonia: Country Profile 2011-2012] (Будимпешта, 2012).

Ејми Ј. Шулиц и Ли Мулингс, “Интерсекционалноста и здравјето: Вовед” [“Intersectionality and Health: An Introduction”] во *Род, Раса, класа и здравје: Интерсекционски пристапи*, Ејми Ј. Шулиц и Ли Мулингс (уреднички) (Сан Франциско: Џоси-Баас, 2005).

Емануела Ломбардо и Лизе Роландсен Агустин. „Врамнување на родовите интерсекционалности во Европската Унија: Какви се импликациите за квалитетот на интерсекционалноста во политиките?“ [Framing Gender Intersections in the European Union: What Implications for the Quality of Intersectionality in Policies?] *Социјални политики: Меѓународни родови студии, Држава & Општество*, (2011).

Емануела Ломбардо и Мајке Верлу, “Институционализирањето на Интерсекционалноста во Европската Унија? Политика, развој и оспорувања” [Institutionalising Intersectionality in the European Union? Policy Developments and Contestations] *Меѓународно феминистичко политичко списание Вол. 11 Бр. 4* (2009).

Жанета Попоска „Анализа на дискриминациските практики во областа на вработувањето и работните односи“ (ОНСЕ и МТСП 2013).

Жанета Попоска, *Вработување на лицата со попреченост во Република Македонија - Правна анализа* (Полио плус 2013), 28-29.

Закон за вработување на лица со попреченост „Службен весник на Република Македонија“ „Службен весник на Република Македонија“ 44/00, 16/04, 62/05, 113/05, 29/2007, 88/08, 161/08, 99/09, 136/11, 129/15, 147/15.

Закон за еднакви можности меѓу мажите и жените, „Службен весник на Република Македонија“, 6/2012.

Закон за работните односи, „Службен весник на Република Македонија“, бр. 62/05, 106/08, 161/08, 114/09, 130/09, 50/10, 52/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13, 113/14, 20/15, 33/15, 72/15, 129/15 Одлуки на Уставен суд: 21.12.2005; 22.12.2005; 29.03.2006; 10.05.2006; 24.01.2007; 04.04.2007; 06.06.2007; 13.05.2009; 13.01.2010; 14.04.2010; 22.09.2010; 28.05.2014.

Закон за социјална заштита, „Службен весник на Република Македонија“, 79/09, 36/11, 51/11, 166/12, 15/13, 79/13, 164/13, 187/13, 44/14, 116/14, 180/14, 33/15, 72/15, 104/15, 150/15, 173/15, 192/15; Одлука на Уставен суд: 07.04.2010.

Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник на Република Македонија“, 50/10, 44/14, 150/15; Одлука на Уставен суд: 15.09.2010.

Закон за спречување и заштита од семејно насилство, „Службен весник на Република Македонија“, 138/2014.

Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на Република Македонија – ЕСЕ и Акција Здруженска „Извештај во сенка на имплементацијата на Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација врз жената“ (Скопје, 2012).

Здружение на млади правници на Македонија, *USAID Human Rights Protection Project Bulletin No.3 and 4* [Билтен бр.3 и 4 на Проектот за заштита на Човековите права на УСАИД], (јануари 2016), <http://www.myla.org.mk/images/pdf/bilten_br_3_4.pdf>.

Извор: „Социјална и здравствена заштита“, веб-страница на *Државен завод за статистика* <<http://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=3>>. Последен пат пристапено : 25.11.2015.

Извор: Комисија за заштита од дискриминација 2014 „Годишен извештај на Комисија за заштита од дискриминација“ (2015), Веб-страница на Собранието на Република Македонија, www.sobranie.mk/materialdetails.nsp?materialId=d93111d8-975d-471e-be2c-e07a2df372f3, Последен пат пристапено: 27.11.2015.

Илка Тхејсен, *Чекајќи ја Македонија: Идентитетот во променливиот свет* [Waiting for Macedonia: Identity in a Changing World] (Питерборо, Онтарио.: Broadview Прес, 2007).

Иола Соланке, „Спојување на раса и род: Нов пристап кон интерсекционалноста“ [Putting Race and Gender Together: A New Approach To Intersectionality] Преглед на модерно право Том 72, бр. 5 (2009),

Истражувачки институт за социјален развој на Обединетите нации, *Борба со сиромаштијата и нееднаквоста: „Структурна промена, Социјална политика и политики“* [Combating Poverty and Inequality: Structural Change, Social Policy and Politics] (Женева: UNRISD, 2010).

Јасмина Михаилоска и Миша Поповиќ, Барометар за еднакви можности (Скопје: Македонски Центар за меѓународна соработка, 2013).

Канал 5, „Во прилепскиот Центар за социјални работи во тек е распределба на помош за социјално најзагрозените семејства”, веб-страница на Канал5, <http://kanal5.com.mk/vesti_detail.asp?ID=28204>, Последен пат пристапено: 11.09.2015

Кантола, Јоана Кантола и Кеват Носиаинен „Институционализирање на интерсекционалности во Европа“ [“Institutionalizing Intersectionality in Europe.”] *Меѓународен феминистички политички журнал* 11, бр. 4 (2009): 459-77

Катерина Колозова, Калина Лечевска, Викторија Боровска и Ана Блажева „Етничка и родова вклученост ЛГБТИ движењето во Република Македонија“ (Скопје: Институт за општествени и хуманистички науки, Скопје, 2013).

Катрин Вердери, *Што беше социјализмот и што доаѓа потоа?* [What Was Socialism, and What Comes Next?] (Принстон Н.Ј.: Принстон Јуниверзити прес, 1996).

Кире Шарламанов и Александар Јованоски „Етничките односи во македонското општество измерени преку концептот на афективна општествена дистанца“ *Американски меѓународен журнал на општествени науки* Том 2, бр. 3 (2013).

Кристeфер Стојановски и др., “Сето тоа е една голема самотија за мене”: Влијанијата на политиката и општеството на мажите кои што имаат секс со мажи и трансжените во Македонија” *Истражувања за сексуалноста и социјална политика*, (2015).

Кристијан Бругеман, „Ромското образование во компаративна перспектива“. [Roma education in comparative perspective] Анализа на УНДП/Светска банка/Регионаланта ромска анкета на ЕК, (Братислава: УНДП, 2012).

Лесли МекКал, „Комплексноста на интерсекционалноста“ [The Complexity of Intersectionality], *Знаци: Списание за жени во културата и општеството* Вол.30 Бр.3. (2005): 1771.

Лиз Кели, *Преживување на сексуално насилство* „*Surviving Sexual Violence*“ (Полити прес, 1988).

Љубинка Поповска, Владо Рикаловски и Др. Елизабет Вилагомез Извештај од студијата на националната анкета за семејно насилство, ОН, (Скопје, 2011) [*Report from the Study of the National Poll on Domestic violence*]

Маја Геровска Митев, „Материјална депривација, сиромаштија и социјална исклученост во Македонија“ (Скопје: Фондација Фридрих Еберт, 2012).

Марија Ристеска и други, *Перспективи на жените во рурални области* (Скопје, Центар за истражување и креирање политики, 2012).

Маријана Марковиќ и други, „Истражување на злоупотреба на постарите лица, на ниво на локални заедници: Извештај од поранешна Југословенска Република Македонија“ [*Community survey of elder maltreatment: A report from the former Yugoslav Republic of Macedonia*] Институт за општествени, политички и судски истражувања, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје, со поддршка на Канцеларијата на СЗО - Скопје, (Скопје 2011).

Министерство за труд и социјална политика, „Право на постојана парична помош“, веб-страница на Министерство за труд и социјална политика Website, http://www.mtsp.gov.mk/uslugi-ns_article-pravo-na-postojana-paricna-pomosh.nspix, Last accessed: 27.11.2015

Министерство за труд и социјална политика, *На патот за ЕУ, придонесот на граѓанското општество во креирањето на политики за социјално вклучување во Република Македонија*“ (Скопје, 2008).

Министерство за труд и социјална политика, *Национална стратегија за вработување за 2015* (Скопје, 2015).

Министерство за труд и социјална политика, *Национална стратегија за развој на социјална заштита (2011-2021)*, (Скопје, 2010).

Министерство за труд и социјална политика, *Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост (ревидирана во 2010-2013 година)* (Скопје, март 2013).

Министерство за труд и социјална политика, *Национална стратегија за постигнување на еднакви права на лицата со попреченост (2010-2018)*, (Скопје, 2010).

Министерство за труд и социјална политика, *Национална стратегија за еднакви можности и недискриминација по основ на етничка припадност, возраст, ментална и физичка попреченост за 2012-2015 (Скопје 2012)* (Скопје, 2012).

Министерство за труд и социјална политика, *Национална стратегија за спречување и заштита од семејно насилство*, (Скопје, 2012).

Министерство за труд и социјална политика, *Оперативен план за услуги на пазарот на труд и мерки за вработување 2015* (Скопје, 2010).

Министерство за труд и социјална политика, *Стратегија за родова еднаквост 2013-2020*, (Скопје, 2013).

Неда Милевска Костова и Билјана Котевска „Ефективност наспроти ефикасност“ [“Equity vs Efficiency“] кај Предраг Бејаковиќ и Маинардус (едс) *Можности за да се намали трампањето во социјалните, образовни и политики за вработување во Југоисточна Европа* (Софија: Фондација Фридрих-Еберт, Бугарија, 2011),

Никица Мојсовска-Блажевски, „*Стратегии за поддршка на заздравувањето од кризата во југоисточна Европа*“: *проценка на земја: Поранешна југословенска република Македонија*, Меѓународна организација на трудот, Технички тим за поддршка на пристојната работа и канцеларија за Централна и Источна Европа (Будимпешта: ИЛО, 2011).

Олена Ханкивски, „*Самит на СЗЗГМ 2013: Интерсекционалност*“ (видеото е прикачено на: 27.08.2013), *Вimeo канал на Сексуалното здравствено здружение на геј мажи (СЗЗГМ)* <<https://vimeo.com/73232267>>, Последен пат пристапено: 24.11.2015

Пати Петеш и Џорџија Демарки, *Род, мобилност и средна класа во Европа и Централна Азија: Увиди од квалитативно истражување* [Gender, Mobility and Middle Class in Europe and Central Asia: Insights from Qualitative Research] (Светска банка, ноември 2015).

Патриша Хил Колинс, „*Црна феминистичка мисла*“ [Black Feminist Thought] (Ратлиц, 2000).

Полио плус - Движење против хендикеп: < www.polioplus.org.mk>. Последен пат пристапено: 25.11.2015.

Реактор – истражување во акција, *Наоѓање на клучот за стаклената врата: демистификација на причините за малото учество на жените во пазарот на трудот* (Скопје, 2012).

Реактор „*Вработени инвалиди во организации за професионална рехабилитација*“, веб-страница на Реактор, <http://rodovreactor.mk/subject/social_welfare/graphs/>

vraboteni-invalidi-vo-organizacii-za-profesionalna-rehabilitaci-column/#.VsCO_oQj0wA>. Последен пат пристапено: 25.11.2015.

Републички центар за поддршка на лица со интелектуална попреченост - Порака, „Права на лицата со интелектуална попреченост во Република Македонија: Извештај за спроведувањето на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост (Скопје, 2013),

Роберт Ц. Пост, „Предрасуди за изгледот : Логиката на американскиот закон за антидискриминација“ [*Prejudicial Appearances: The Logic of American Antidiscrimination Law*] во Роберт Пост и други “ (Джук јуниверзити прес, 2001).

Розита Димова „Модерни машкости: Етничка припадност, образование и род во Македонија, *Nationalities Papers*, (2006)

Розита Димова, *Етнобарок: Материјалност, естетика и конфликт во модерна Македонија* (Њу Јорк: Бергхан книги, 2013).

Ружица Бокшиќ и други, „Секојдневниот живот на лицата со попреченост во Словенија“ [Everyday Life of Disabled Persons in Slovenia], *Социолошка ревија* Вол.39, Бр.4 (2008), 251–265.

Светска банка „Нееднаквости на пазарот на трудот во БЈР Македонија: Нови докази за род и етничка припадност“ [*Labour Market Inequalities in FYR Macedonia: New Evidence on Gender and Ethnicity*] (јуни 2015).

Светска Банка, „Ниво на сиромаштија по глава на жител на националните линии на сиромаштија (% од популацијата);“ “*Poverty headcount ratio at national poverty lines (% of population)*” Вебстраница на Светска банка <<http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC/countries/MK?display=graph>>, Последен пат пристапено: 25.11.2015.

Сузан Вендел „Кон феминистичка теорија на попреченоста“ [Toward a Feminist Theory of Disability] во Зборник на студии за попреченост, уреден од Ленард Ј. Дејвис (Њу Јорк, Ратлиц, 1997).

Тимо Маконен, „Повеќекратна, повеќеслојна и интерсекциска дискриминација: ставање на искуствата на најмаргинализираните во преден план [Multiple, Compound and Intersectional Discrimination: Bringing the Experiences of the Most Marginalized to the Fore] (Институт за човекови права, Универзитет Або академи 2002)

Томас Бале, Михаела Фајфер и Клаус Вендт, „Социјална помош“ [Social Assistance] Францис Г. Кастел и други (уредници), *Прирачник на Оксфорд за Социјалната Држава* (ОУП 2010).

Томас Џејмс Рис, „Дали личната несигурност е причина за меѓунационални разлики во интензитетот на верските убедувања?“ [“Is Personal Insecurity a Cause of Cross-National Differences in the Intensity of Religious Belief?”] *Списание за религија и општество* 11 (2009) 1-24 УНДП/СБ/ЕС, Регионален извештај за ромите [Regional Roma Survey] (2011).

Устав на Република Македонија и неговите 32 амандмани, *Официјална веб-страница на Собранието на Република Македонија* <<http://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia.nsrpx>>. Последен пат пристапено: 25.11.2015.

Finance Think, апликација EdPlako: <http://www.edplako.mk/истражувања/>

